

MERSİN ÜNİVERSİTESİ KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
MERSIN UNIVERSITY PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF CILICIAN ARCHAEOLOGY

KAAM
YAYINLARI

OLBA
XII

MERSİN
2005

KAAM YAYINLARI
OLBA
XII

© 2005 Mersin/Türkiye
ISSN 1301 7667

OLBA dergisi hakemlidir ve Mayıs-Kasım aylarında olmak üzere,
yılda iki kez basılmaktadır.
Published each year in May and November.

KAAM'ın izni olmadan OLBA'nın hiçbir bölümü kopya edilemez.
Alıntı yapılması durumunda dipnot ile referans gösterilmelidir.
It is not allowed to copy any section of OLBA without the permit of KAAM.

OLBA'ya gönderilen makaleler aşağıdaki web adresinde ve bu cildin giriş sayfalarında
belirtilen formatlara uygun olduğu takdirde basılacaktır.
Articles should be written according the formats mentioned in the following web address.

OLBA'nın yeni sayılarında yayınlanması istenen makaleler için yazışma adresi:
Correspondance addresses for sending articles to following volumes of OLBA:

Prof. Dr. Serra Durugönül
Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü
Çiftlikköy Kampüsü
33342-MERSİN
TURKEY

Diğer İletişim Adresleri
Other Correspondance Addresses
Tel: 00.90.324.361 00 01 (10 Lines) 4730 / 4734
Fax: 00.90.324.361 00 46
web mail: www.kaam.mersin.edu.tr
e-mail: kaam@mersin.edu.tr

Dağıtım / Distribution
Zero Prod. Ltd.
Tel: 00.90.212.244 75 21-249 05 20
e-mail: zero@kablonet.com.tr, aboratav@tayproject.org

MERSİN ÜNİVERSİTESİ
KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
(KAAM)
YAYINLARI-XII

MERSIN UNIVERSITY
PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF
CILICIAN ARCHAEOLOGY
(KAAM)-XII

Editör

Serra DURUGÖNÜL
Murat DURUKAN

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL
Prof. Dr. Coşkun ÖZGÜNEL
Prof. Dr. Tomris BAKIR
Prof. Dr. Hayat ERKANAL
Prof. Dr. Sencer ŞAHİN
Prof. Dr. Yıldız ÖTÜKEN
Prof. Dr. Erendiz ÖZBAYOĞLU
Prof. Dr. Susan ROTROFF
Prof. Dr. Marion MEYER

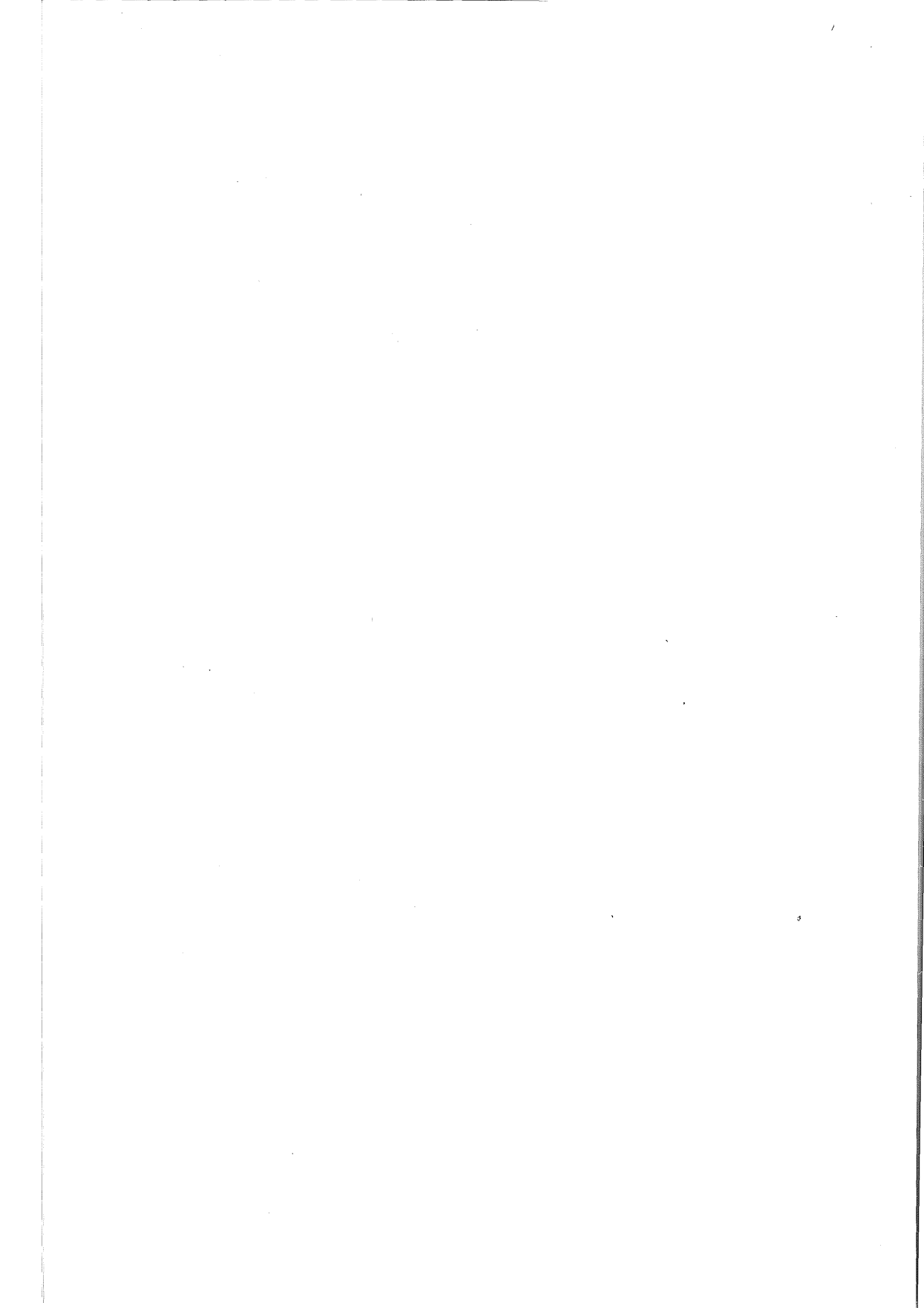
MERSİN
2005

Prof. Dr. Tahsin ÖZGÜÇ,
Prof. Dr. Ümit SERDAROĞLU
ve
Prof. Dr. Manfred KORFMANN'ı
kaybettik.
Saygıyla anıyoruz.

*OLBA'nın Basılması İçin Vermiş Olduğu Desteklerden Dolayı
Mersin Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Uğur Oral'a
Teşekkür Ederiz.*

İçindekiler/Contents

Elif Koparal <i>Göç Olgusunun Arkeolojik Materyal İle Tanımlanması: İon Göçleri Örneği</i>	1
Fahri Dikkaya <i>Arkeoloji'de Yerleşimi Anlamlandırmak</i>	21
Bilge Hürmüzlü <i>The Organization and Utilization of the Burial Grounds in Klazomenai</i>	39
Ayşe Gül Akalın <i>Antik Grek Yerleşim Tipleri, Kavramlar ve Tartışmalar</i>	69
Winfried Held <i>Loryma ve Karia Chersonesos'unun Yerleşim Sistemi</i>	85
Ersin Doğer <i>Yamanlar Dağı'nda Geç Antik Çağ İskanları: Kronolojik ve Mekan Organizasyonlarına İlişkin Sorunlar</i>	101
Kaan Şenol <i>Antik Dönem Ekonomisinin Kurgusunda Seramik Buluntuların Yeri, Sorunlar</i>	125
Gonca Cankardeş-Şenol <i>Amphora Mühürlerinin Köken ve Sosyal Statünün Belirlenmesindeki Etkileri ve Kent Lokalizasyonunun Tespitine Katkıları</i>	139
Ümit Aydınoğlu <i>Yerleşim Modeli Oluşturmak Mümkün Müdür? Dağlık Kilikia'dan İki Yerleşim Modeli Denemesi</i>	165

Yayın İnkeleri

1. Olba her yıl, ilki en geç 15 Mayıs'ta ikincisi en geç 15 Kasım'da olmak üzere iki sayı halinde yayınlanır. Yayınlanması istenen makaleler, zaman sınırlaması olmaksızın gönderilebilir. Hakemler tarafından olumlu değerlendirilen makalelerin adedi Olba'nın bir sayısı için fazla olduğu takdirde, bazı makaleler diğer sayıda yayınlanmak üzere havuzda bekletilir. Bu gibi durumlarda daha erken gönderilmiş olan makalelere öncelik tanınır.
2. OLBA'nın uluslararası bilimsel standartlara uygun olarak yayınlanabilmesi için aşağıda belirtilen teknik kurallara uyulmalıdır:
 - a- Makaleler, Word 5.0 ve üstü, Windows 95-98 veya Word 2000 yazım programı ile yazılıp diskete kaydedilerek gönderilmelidir.
 - b- Makaleler, figürleriyle birlikte çoğaltılmış olarak iki kopya halinde gönderilmelidir.
 - c- Metin yazılırken 10 punto, dipnot için ise 9 punto New York (Macintosh için) ya da Times New Roman (PC için) harf karakteri kullanılmalıdır.
 - d- Dipnotlar her sayfanın altına verilmeli ve makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlemelidir.
 - e- Metin içinde bulunan ara başlıklarda, küçük harf kullanılmalı ve koyu (bold) yazılmalıdır. Bunun dışındaki seçenekler (tümünün büyük harf yazılması, alt çizgi ya da italik) kullanılmamalıdır.
3. Makale içindeki Yunanca karakterler için kullanılan Yunanca font da diskete yüklenerek yollanmalıdır.
4. Dipnotlarda kullanılan kaynaklar kısaltma olarak verilmeli, kısaltmalarda yazar soyadı, yayın tarihi, sayfa (ve varsa levha ya da resim) sıralamasına sadık kalınmalıdır. Sadece bir kez kullanılan yayınlar için bile aynı kurala uyulmalıdır.

Dipnot (kitaplar için)

Richter 1977, s. 162, res. 217

Dipnot (Makaleler için)

Oppenheim 1973, s. 9, lev.1

5. “Bibliyografya ve Kısaltmalar” bölümü makalenin sonunda yer almalı, dipnotlarda kullanılan kısaltmalar, burada açıklanmalıdır.

Bibliyografya (kitaplar için):

Richter 1977 Richter, G., Greek Art, NewYork

Bibliyografya (Makaleler için):

Corsten 1995 Corsten, Th., “Inschriften aus dem Museum von Denizli”, Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi III, 215-224, Lev. LIV-LVII

6. Tüm resim, çizim ve haritalar için sadece “fig” kısaltması kullanılmalı ve figürlerin numaralandırılmasında süreklilik olmalıdır. Levha numarası tarafımızdan verilecektir. Bu sebeple levha, Resim, Çizim, Şekil, Harita ya da bir başka ifade veya kısaltma kullanılmamalıdır.
7. Kullanılacak fotoğrafların, daha iyi sonuç almak açısından, siyah-beyaz olması tercih edilmektedir. Dia gönderecek yazarlar dia çerçevesi üzerine mutlaka resim sırasını yazmalıdır. Bir başka kaynaktan alıntı yapılan figürlerin sorumluluğu yazara aittir, bu sebeple kaynak belirtilmelidir. Görsel malzeme eğer taranmış olarak gönderilecekse uzun kenar: 12 cm, çözünürlük: 300 pixel/inch (en az) olmalı. Eğer tam sayfa kullanılacak bir fotoğraf ya da çizim söz konusu ise uzun kenar: 18.5 cm olmalı. Ayrıca görsel malzeme başka bir programa (Microsoft Word, Power Point vs.) gömülü olarak değil, Adobe Photoshop tif formatında gönderilmeli.
8. Makale metninin sonunda figürler listesi yer almalıdır. Levhalardaki figürlerin (resim, çizim, harita vs.) altına açıklama cümlesi yazılmamalıdır.
9. Metin yukarıda belirtilen formatlara uygun olmak kaydıyla mümkünse 15 sayfayı geçmemelidir. Figürlerin toplamı 10 adet civarında olmalıdır.
10. Makaleler Türkçe, İngilizce veya Almanca olabilir. Türkçe yazılan makalelerde yaklaşık 200 kelimelik İngilizce ya da Almanca özet kesinlikle bulunmalıdır. İngilizce veya Almanca yazılan makalelerde ise 200 kelimelik Türkçe özet kesinlikle bulunmalıdır.

GÖÇ OLGUSUNUN ARKEOLOJİK MATERYAL İLE TANIMLANMASI: ION GÖÇLERİ ÖRNEĞİ*

Elif KOPARAL**

“Arkeolojik veriyi sadece yazılı kaynağı desteklediği takdirde kabullenilen tarihçi gerçeğin ardındaki hayaleti izlemekten öteye gidemez; Tıpkı her tasvirin bir yazılı kaynağı betimlediğini düşünen dilbilimci gibi.”

J. Boardman, *Antiquity* 62 (1988), s. 796

Summary

Even though migration has been a very popular explanation for the mechanisms of cultural changes in archaeology, paradoxically identifying it based on the archaeological evidence is very difficult. Traditional perspectives of archaeology prior to “New Archaeology” have not attempted to explain the complicated nature of migration while proposing it as the only explanation of social and cultural changes. The debate on distinguishing migration from other similar processes such as invasion, colonization or commercial contact is a popular subject but remains to be inexplicable. The aim of this study is rather emphasizing the need for a methodology specifically for testing our knowledge about the trigger effects of the Ionian migration that established the beginnings of the Ionian civilization. Migration as the most important implement for the diffusion of political and cultural dynamics is also relevant to the appearance of elements that established Ionian civilization so for the “polis-state”. The development, interaction and the power of the Greek city-states as well as the formation of their poli-ethnic society are very much owed to migrations. Defining the nature of Mycenaean presence at Western Anatolia prior to the Ionian migrations serves as a source of evidence for understanding the process of adaptation and in relation with that the formation of settlement pattern

* 7-9 Nisan 2005 tarihlerinde Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi tarafından gerçekleştirilen “Arkeolojide Yerleşim Çalışmaları: Yerleşim Çalışmalarında Arkeolojik Materyal Kullanımı” başlıklı workshop çalışmasında bildiri olarak sunduğum bu metnin makale haline getirilmesinde büyük katkısı olan hocam Doç. Dr. Yaşar Ersoy’a teşekkür ederim.

** Elif Koparal, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yerleşim Arkeolojisi Bölümü, ODTÜ - Ankara.

in the so-called Ionian region. The literary evidence that provides us an epic story about the period that represents the transition from Late Bronze Age to Early Iron Age –a new era- is perhaps deceiving when we are processing and evaluating the material evidence for verifying the presence of Myceneans on the Western coast of Asia Minor and the migration of Ionian tribes.

Keywords: göç, ion göçleri, dor istilas, myken.

Arkeolojide kültürel değişim mekanizmalarını açıklamada en rağbet edilen araç göç kavramı olmasına karşın, bu kavramın arkeolojik malzeme ile çok zor tanımlanabilir olması bir paradoks oluşturmaktadır. Geleneksel arkeolojik perspektifler toplumsal ve sosyal değişimleri çoğunlukla göçe bağlarken, göç olgusunun karmaşık yapısının tanımlanması ihmal edilmiştir. Arkeolojik buluntuya dayalı olarak göçün, istila, kolonizasyon veya ticari ilişki gibi diğer benzeri süreçlerden nasıl ayırt edilebileceği popüler, ancak çok fazla açmazı olan bir tartışma konusudur. Bu çalışmanın amacı ise Ion göçlerinin tetikleyici unsuru- dolayısı ile Ion uygarlığının başlangıcını oluşturan süreçler hakkında bildiklerimizi test etmeyi amaçlayan bir metodolojinin gerekliliğini vurgulamaktır. Antik toplumlarda politik ve kültürel dinamiklerin yayılmasında en önemli araç olan göç, Ion uygarlığının ve Yunan “kent-devletinin” temelini oluşturan unsurların varoluşu ile birebir ilişkilidir. Yunan “kent-devletlerinin” gelişimi, gücü ve karşılıklı etkileşiminin yanı sıra bu kent devletlerinin çok uluslu yapısının oluşması da göç hareketleri ile ilişkilidir.¹ Ion göçleri öncesinde Myken’lerin Batı Anadolu’daki varlığının tanımlanması, adaptasyon sürecini ve buna bağlı olarak yerleşim dokusunun oluşumunu anlamak için temel veri kaynağıdır.

Yerleşik topluluklarda göç hareketinin neden olduğu kültürel değişimlere olan ilgi arkeolojide aslında 20. yüzyılın ortalarından itibaren popülerliğini yitirmiş bir çalışma alanı idi. Bunun en önemli sebeplerinden biri göç kavramına ilişkin kuramların arkeolojik verilere entegre edilememiş olmasıdır. Bir diğer sebep ise geleneksel arkeolojide neredeyse tüm kültürel değişim mekanizmasının coğrafya, etnik, dönem gözetmeksizin göç ile açıklanmış olmasıdır.² 1960’larda Süreçsel arkeolojinin (Processual Archaeology) paradigmasını oluşturan “Yeni Arkeoloji” (New Archaeology) akımı ile beraber göç ve istila modelleri, geleneksel arkeolojinin kültürel

¹ Koslowski 2002, s. 376-378.

² Adams et. al. 1978, s. 483-532.

değişim sorunsallarını açıklamak için en fazla rağbet ettiği araç olmasına tepki olarak tümüyle göz ardı edilmiştir. Yerini demografik değişimler, doğa olayları ya da kentleşme süreci ile bağıntılı sosyal farklılaşma ile ilgili açıklamalar almıştır.³ Bunun sebebi Kossina, Childe, Hawkes gibi bir önceki nesil arkeologlarının göç modellerini kültürel farklılaşmanın değişmez nedeni olarak tüketmesi ve buna Clarke, Adams, Binford ve Renfrew gibi bir sonraki nesil arkeologların da tepki vermesidir. Clarke'ın dediği gibi “Arkeolojik perspektifler, datanın değişken dinamiği ile ilişkili olduğu kadar olduğu dönemin doğası ile de birebir ilişkilidir.”⁴ Ya da diğer bir deyişle arkeologlar içinde yaşadıkları dönem ve kültüre bağımlı olarak perspektiflerini oluştururlar ve arkeolojide objektiflikten söz etmek iyimserliktir. Wallerstein⁵ gibi dünya-sistemi teorisyenleri ile neo-marksistler göç kavramını sonuçları ve toplumlararası siyaset açısından değerlendirmek yerine göçün sonuçlarını “eşitsiz kazanç sağlayan alışveriş” ve “boyunduruk altına almak” gibi kapitalizm karşıtı terminoloji ile tanımlamışlardır.⁶

Maddi kültürde izlenebilen değişimler kuşkusuz sosyal ve kültürel pratiklerdeki değişimlerinde göstergesi olmalıdır.⁷ Ancak arkeolojik verilerin ilişkili olduğu kültürel değişimin doğasını yine materyalin kendisine bağımlı olarak tanımlayabilmek ne kadar mümkündür? Ticaret, difüzyon, teknolojik yenilik ya da göç sadece arkeolojik materyale dayalı olarak birbirinden ne derece ayırt edilebilir? Tüm kültürel kontekstlere uyum sağlayabilecek bir göç ya da istila modeli üretmek mümkün olmadığı gibi bu probleme her durum için geçerli çözüm sağlayabilecek bir metodoloji geliştirmek de mümkün değildir.⁸ Göçün kendisi başlı başına sorgulanmaya ve pek çok şekilde tanımlanmaya muhtaç bir kavram olduğundan her göç örneğinin kendi benzersiz doğasının anlaşılması gerekir. Bu aşamada arkeolojik materyale dayalı olarak kuram geliştirmek kaçınılmazdır. Elde olan her tür datanın, bir diğerine daha fazla önem atfedilmeksizin değerlendirilmesi ise bir zorunluluktur. Diğer bir deyişle üretilen göç modeli tek bir türdeki datayı temel almamalıdır. Dor istilası ve İon göçleri örnek alınırsa

³ Chapman 1997, s. 12.

⁴ Clarke 1968, s. 85.

⁵ Wallerstein 1974.

⁶ Koslowski 2002, s. 375.

⁷ Jones 1997, s. 117-118.

⁸ Chapman – Hamerow 1997, s. 2.

elimizde olan yazılı kaynakların bize sunduğu bilgiyi arkeolojik materyal ile destekleme çabası kolaycı bir yaklaşımdır. Peki ama arkeolojik materyalin yazılı kaynakla, yazılı kaynağın arkeolojik bulgu ile test edilmesi bir paradoks yaratmaktan öteye gitmez mi? Yoksa çok daha sınırlı ama güvenilir kanıt mı doğurur?

Antik dönemdeki göçleri tanımlamak için en yaygın olarak kullanılan veri seramik olmuştur. Literatürde “Harvey Kuramı” olarak adlandırılan kural, “Yeni Arkeoloji” (New Archaeology) ile birlikte başlayan arkeolojik metodları sorgulama sürecinin iyi bir temsilcisidir; “Herhangi bir merkezde ele geçen, herhangi bir merkeze özgü, herhangi bir türdeki seramik, özgü olduğu merkezden kişilerin, elegeçtiği merkeze yerleştiklerini ya da ticaret için geldiklerini kanıtlamaz.”⁹ Diğer bir deyişle POT=PERSON denklemi çoktan geçerliliğini yitirmiştir. Maddi kültür varlıkları ile sosyal ya da etnik gruplar arasında kurulan doğrudan ilişki statik bir anlayıştır ve gelecekte arkeolojinin metodlarını kritik edenler tarafından dahi sorgulanmamıştır. Başlangıçta konteksti tarihlemek için kullanılan seramiğin, sonraları kontekste bağlı olarak tarihlenmesi tümüyle seramiğe dayalı metodların çıkmazına işaret eder.¹⁰ Bir bölgede Myken kültürünün varlığını kesin olarak tanımlayabilmek için seramiğin yanısıra figürinler, metal objeler, mimari formlar ve teknikler, gömü adetleri ve Linear B yazısının varlığı gerekmektedir.¹¹ Ancak tüm bunların eksiksiz varlığı dahi tek başına Myken varlığının doğasının ne olduğunu açıklamaya yeterli değildir. İstila, göç, ticari kolonizasyon ve difüzyon süreçleri kültürel, linguistik ve maddi kültür bakımından ölçülebilir veriler üretirler ancak yine bu verilere dayalı olarak birbirlerinden ayırt edilebilmeleri çok zordur.¹²

Göçün arkeolojik olarak tanımlanmasını zor kılan bir diğer sebep ise doğası gereği önceden tahmin edilmesi zor ve sporadik bir toplumsal hareket olmasıdır.¹³ Göç kavramı aslında en fazla etnik köken çalışmalarının merkezinde yer almaktadır. Ancak etnik grupların arkeolojik materyal ile tanımlanıp tanımlanamayacağı konusu uzmanları iki farklı gruba ayırmıştır

⁹ Muhly 1992, s. 13.; Harvey 1976, s. 211.

¹⁰ Muhly 1992, s. 14.

¹¹ Gates 1994, p.289.

¹² Chapman – Hamerow 1997, s. .1

¹³ Anthony 1997, s. 21.

ve bu konudaki tartışmalar sürmektedir.¹⁴ Bu yüzden etnik köken çalışmalarının göç kuramlarını desteklemek için kullanılması ciddi bir yanlılığı payı oluşturmaktadır. Kendi içine kapalı, endojenik etnik grupların yurtlarını terk edip yeni bir yerleşim bölgesinde herhangi bir kültürel değişime uğramaksızın tipik sosyal yapılanmasını yeniden oluşturacağına dair görüş geçerliliğini yitirmiştir.¹⁵

Pek çok örneğin sınanması ile göçe ilişkin genel geçer kurallar ve modeller üretilmiştir. Charles Tilly göç hareketlerini altı modelle sınıflar¹⁶ ve buna göre arkeolojik materyalin yorumlanmasının daha kolay olacağı düşünülebilir. Yerel/ Dairesel/ Zincirleme/ Mesleki/ Kolonici/ Zorlama olarak tanımlanan bu altı model aslında göçü de içine alan çok daha geniş bir kavramla, “hareketlilik” (mobility) ile ilgilidir. Göç kavramına ilişkin bir diğer sınıflama ise göç sürecinin sonucunu dört ana madde ile sınırlar.¹⁷

1. Bir topluluk diğerini yok eder ve yerini alır.
2. Bir topluluk diğerini esir alır.
3. Bir topluluk diğerini fetheder ve yerel topluluk ile simbiyotik bir ilişki geliştirir.
4. Bir topluluğa dışarıdan sızanlar vardır ancak yönetici grup konumunu korur.

Metodoloji ve kuramın birbirinden bağımsız gelişimi sözkonusu olmaz. Metodoloji göç/istila/ticaret/difüzyon gibi süreçler arasındaki farklılığı net olarak tanımlamaktan yoksundur. Öte yandan kuramsal çalışmalar da göç olgusunun arkeolojik materyal ile tanımlanması sorununa birebir katkıda bulunamaz. Göçe ilişkin kültürel değişim mekanizmalarını benzeri diğer süreçlerden ayırt edebilmek için özel bir prosedür oluşturulmalıdır. Herhangi bir göç örneği için üretilen arkeolojik veriye dayalı model, göreceli olarak daha çağdaş bir göç örneği ile kıyaslanarak sonuçlar sınanabilir.¹⁸ Ancak tümüyle çağdaş bir örneğe dayalı model oluşturmak ve tümevarımsal çıkarımlarda bulunmak, kritik ettiğimiz yazılı kaynağa bağlı

¹⁴ Burmeister 2000, s. 540.

¹⁵ Burmeister 2000, s. 540.

¹⁶ Tilly 1978, s. 48-74.

¹⁷ Koslowski 2002, s. 382.

¹⁸ Burmeister 2000, s. 540.

çıkarımlar kadar yetersiz olacaktır. Öte yandan modern çağ göç örneklerine dair kesin verilere dayalı modeller ve etno-arkeolojik çalışmalar, her göç tipi için geçerli olabilecek sınırlı sayıda kuralın üretilmesine yaramıştır. Amerika kıtasına göç eden Anglosakson ve İsveç kolonilerinin karşılaştırılmasına dayalı bir çalışma¹⁹ ya da Peru Nazca yerleşimlerine göçü konu alan başka bir çalışma çağdaş göç örneklerinden bilgi üreten iki örnektir. Böylece arkeolojik materyalin de göç kavramı dahilinde sorgulanmasına olanak tanınmaktadır. Kültürel konteksti ne olursa olsun göçün bireyler ve küçük gruplar üzerinde yarattığı etki şaşırtıcı biçimde benzerdir.²⁰ En çarpıcı örneklerden biri, göç yaşamış olan halkların ürettiği epik edebiyatın birbirine benzerliğidir. Çoğunlukla ilgili olduğu göç örneğini açıklarken bu edebiyat örneklerinin taraflılığı ve olayları lehine çarpıtma payı göz önünde tutulmalıdır. Homeros destanlarının Troya savaşını açıklamak yerine pek çok yanıltıcı unsuru devreye sokması en bilinen örneklerden biridir. Ya da Türk destanlarının, Anadolu'yu Türk boylarının gelişinden önce boş bir alanmış gibi tanımlaması yine benzeri yaklaşımın içerdiği potansiyel kültürel asimilasyon politikasının göstergesidir. Öte yandan maddi kültür varlıkları ile ilgili olarak birkaç kural belirlemek mümkün olabilir. Maddi kültürde izlenen değişimin derecesi, etkinin kaynağını oluşturan grubun niceliği ile birebir ilişkili değildir. Coğrafyacı T. Jordan bunu “kültürel adaptasyon öncesi süreç” kavramı ile açıklar. Gruplara ait bazı özellikler göçün hedefini oluşturan yer ile uyumlu olduğunda nüfusça daha kalabalık olan farklı gruplar tarafından da benimsenir.²¹ Göçe öncülük eden grupların ilk önce merkezlerde toplandıkları, yerleşim merkezi olmadığı durumlarda ise askeri, ticari ya da görece tanıdık yerlerde odaklandıkları hemen her örnekte bilinen bir kuraldır. İon kentlerinin çekirdeğini genellikle pre-historik höyüklerin oluşturması da bununla ilişkili olmalıdır.

Göç kuramları mikro-teorik ve makro-teorik olarak sınıflanır. İlki bireyler ve küçük grupların davranışı ile ilgilenirken, diğeri toplu göçler ile ilgilendirir.²² Söz konusu kuram çalışmaları sonucunda arkeolojik materyalin, göç kavramını tanımlarken kullanımında pek çok örnek test edilerek birkaç

¹⁹ Burmeister 2000.

²⁰ Chapman 1997, s. 12.

²¹ Burmeister 2000, s. 541.

²² Burmeister 2000, s. 546

kural belirlenmiştir. Arkeolojik materyal ya da maddi kültür varlıklarını böylesi bir değerlendirmede iki gruba ayırmakta yarar vardır; Dış Alan ve İç Alan. Dış Alanın kapsamında yerleşim dokusunun karakteri/mimari form ve teknikler yer alırken, İç Alan'ın kapsamı toplulukların geleneklerini daha uzun süre koruyabildikleri konutların iç düzenlemesi (ocak, pencere, kapı) /gömü adetleri/ritüellerden ibarettir. Mimari form ve teknikler genellikle çevresel faktörlerle de birebir ilişkili olduğundan değişkendir ve İç Alan öğelerine kıyasla daha az güvenilirdir. Gömü geleneği de genellikle coğrafi ve iklimsel nedenler ile değişken olabilir. Dış formundan ziyade mezar hediyeleri ve ölünün gömü biçimi genellikle sağlam bir veri kaynağı oluşturur. Arkeolojik buluntudan yola çıkarak göç eden grup hakkında çıkarımda bulunduktan sonra, metodu tam tersinden uygulayıp göç eden grubun özelliklerine dayalı olarak maddi kültürün nasıl şekillenebileceğini sorgularsak yine bir çıkıma girmiş oluruz. Eğer göç eden grup sayıca az savaşçı erkeklerden oluşuyorsa silah, erkek giysileri, gömü adetleri ve mimari formlar bir dereceye kadar değişir, ancak seramik üslubu, dil ve iç mimari korunur. Grupta kadınların varlığı diğer unsurlarında değişimi ile sonuçlanacaktır.²³ Dor istilası örneğinde -eğer varsa- istilacı grup yerel kültüre entegre olmuş olmalıdır, oysa İon göçleri örneğinde yeni gelen halkların varlığını işaret eden veriler yerli halklarınkinden daha baskındır.

Birkaç başlık altında sınıflayabileceğimiz ortak unsurlar dahilinde farklı göç örneklerini kıyaslamak ve benzeri çıkarımlarda bulunmak, tümevarımdan kaçınıldığı sürece yersiz bir tutum olmayacaktır. Bu unsurlar şunlardır:

- göçü tetikleyen unsurlar,
- anayurt ile göç edilen merkez arasındaki çevresel farklılığın derecesi,
- göç eden grubun sosyal yapılanması.

Göçü tetikleyen unsurlar için kabaca birkaç ana neden sunulabilir; doğal felaketler/devlet güdümlü veya savaşa bağlı politik nedenler/kolonizasyon /istila. Anayurt ile göç edilen merkez arasındaki çevresel farklılığın derecesi ise göç eden grubun yeni yerleşime adaptasyon sürecini açıklamada çok önemli bir veri kaynağı oluşturmaktadır. Göçü maddi kültür ürünü ile tanımlama aşamasına gelindiğinde bu derecenin gözardı edilmesi, göç hareketinin süresi ile ilgili yanıltıcı sonuçlar doğurabilir. Göç eden grubun

²³ Bouzek, 1994, s. 232-234.

sosyal yapılanması ise hedef bölgedeki topluluklar ile entegrasyonun tanımlanması açısından önemlidir. Göçün kaçınılmaz sonuçlarından biri olan asimilasyonun ne yönde gelişeceğine dair ipuçları sunmaktadır.

Bu çalışma için örnek oluşturan Dor istilaları ve Ion göçlerine dair elimizde başlıca iki tip veri bulunmaktadır. Biri yazılı kaynaklar diğeri maddi kültür ürünleridir. Bir önerme yapmadan önce sözkonusu verileri kısaca gözden geçirmek gereklidir.

Doğu Ege’de Karanlık Çağ: Yunanlılar, Phryg’ler ve Lydia’lılar

Geç Bronz Çağında meydana gelen bir dizi felaketten o günün dünyasında etkilenmeyen pek az uygarlık vardı. Bu olayların doğası tam olarak bilinmemekle beraber arkeolojik yerleşimlerde tahrip tabakaları ile tanımlanan bu olaylar genel olarak literatürde Deniz Kavimlerinin gelişine ve Dor istilalarına atfedilmektedir. Nedeni ve doğası her ne olursa olsun bu olayların sonucunda toplumlararası iletişimin sona erdiği ve ticaret ağının bir süre için tamamen ortadan kalktığı arkeolojik olarak tanımlanabilmektedir. Erken Demir çağı boyunca toplumlararası iletişim kopukluğu, bölgesellik ve izolasyon ise sözde “karanlık çağın” karakteristik özellikleridir.

Myken saray sisteminin çöküşü ile Linear B yazısı onu gerekli kılan politik ve ekonomik sistemin ortadan kalkmasına bağlı olarak kullanılmaz olmuştur. M.Ö. 13. yüzyıl sonundaki felaketlere kimin sebep olduğu halen kesinlik kazanmamış olmakla beraber, Levant kıyılarındaki kentlerin yanı sıra Hitit imparatorluğunun ve Myken saraylarının çöküşüne yol açtığı kesindir. Ancak doğal ya da politik olsun bu felaketlerin Levant kıyılarından Kıta Yunanistan’a uzanan geniş bir coğrafyada aynı anda meydana geldiğini düşünmek yerine sonuçlarının bu kadar geniş bir coğrafyada izlenmesinin nedenlerini açıklamak gerekmektedir. Kuşkusuz bu monarşilerin, ekonomik dolayısıyla da politik varlıkları tüm Akdeniz’i bir göle çeviren yoğun ticaret ağı ile ilişkiliydi ve bu ticaret ağının herhangi bir ucunda yaşanan çöküntü kısa süre içinde diğer ucundakini de etkilemiş olmalıdır. Bilinen ilk siyaset bilimci sayılabilecek olan Thukydides Kıta Yunanistan’daki politik karmaşanın sebebi olarak Dor İstilalarını gösterir. (Thuk. I. 12) Arkeoloji bilimi de Ionlar ve diğer Yunanlı toplulukların Anadolu ve Ege adalarına göç hareketini etikleyen süreç olarak Dor istilalarını kabullenmiş ve uzunca bir süre konuya ilişkin kuramların tümü Thukydides’in aktardıklarını temel almıştır.

Snodgrass'a göre varsayılan Dor, Boeotia ve Thessalia göçlerini arkeolojik materyal ile tanımlamak mümkün değildir. Mykenlilerinkinden farklılık göstermeyen maddi kültür ürünleri ve Yunan dialektinin varlığını sürdürmesi, bir istiladan çok politik gücün varolan nüfus içinde el değiştirmesine işaret eder.²⁴ Konu ile ilgili epik edebiyatın sunduğu olaylara ilişkin kuşkulu bilgiye sahip olmasaydık, Dor istilasını Kuzey İtalya ve Orta Avrupa'daki örneklerle benzeyen fibula ve metal silahlar ile tanımlamamız bugünün arkeolojik perspektifinde oldukça zayıf bir varsayımdan öteye gitmeyebilirdi. Söz konusu buluntuların varlığı Orta Avrupa ve Kuzey İtalya'daki merkezler ile varolan ticari ilişkinin göstergesi sayılıp Myken saray sisteminin çöküşü için çok daha mantıklı bir sebep aranıyor olabilirdi. Yunan arkeolojisinin en önemli sorunsallarından biri olan Geç Bronz çağından Demir çağına geçiş dönemi ya da literatürde yaygın olarak kabul gören adı ile "Karanlık Çağ", konu ile ilgili yazılı kaynakların varlığından ötürü, uzunca bir süre arkeolojik materyalin yazılı kaynaklardan elde edilen bilgilere uydurulma çabası ile tanımlanmaya çalışılmıştır. Diğer bir deyişle yazılı kaynakların varlığı Klasik Arkeolojiyi tembelliğe itmiştir. Arkeolojinin sistemli bir bilim haline getirilme çabaları sonucunda zaman kavramının doğasına aykırı olarak bölgesel ve dönemsel olarak yapay sınırlandırmalara başvurmuştur. Prehistorik çalışmalar metodoloji ve kuram üzerine yoğunlaşarak diğer disiplinleri de kendi doğasına entegre ederken, Klasik Arkeolojinin perspektifi materyalin sınıflandırılması ve bu materyalin zaten var olduğunu düşündüğümüz ve pek az sorgulanarak doğru kabul edilen yazılı kaynaklara uydurulmasını öngören kısır bir döngüye girmiştir.

Demir çağının başlangıcını temsil eden demir kullanımının Kıta Yunanistan'a Orta Avrupa'dan Dor'lar tarafından getirildiği teorisine karşıt olarak demirin Yakın Doğu'dan geldiğini öne sürmemek için hiçbir gerekçe yoktur.²⁵ Kıbrıs ve Levant'ta en erken tarihli demir silahlar M.Ö. 12. yy. sonuna tarihlenmektedir, öte yandan Ege'deki en erken örnekler ancak M.Ö. 11. yy. sonuna tarihlenir ve sayıca oldukça azdır. Kıta Yunanistan'da demir üretimi ancak M.Ö. 9.-8. yüzyılda yaygınlaşmıştır ve demir filizlerinin Kıbrıs kökenli olduğu düşünülmektedir.²⁶ Yine Dor'ların gelişi ile

²⁴ Snodgrass 1971, s. 312.

²⁵ Snodgrass 1971, s. 219.

²⁶ Varoufakis 1981, s. 319; Sandars 1985, s. 174.

ilişkilendirilen kremasyon geleneğinin ortaya çıkışı gerçekte bölgede ilk kez uygulanan bir gömü geleneği değildi. Geç Hellas III C'ye tarihlenen, Thessalia ve Argolid'de Neolitik dönemden itibaren görülen kremasyon gömü geleneği de Dor İstilasını senaryosunu geçersiz kılar.²⁷ “Barbarian Ware” olarak adlandırılan yeni kaba ve el yapımı seramik türü ise istilacı barbarlar senaryosu yerine, ne olduğunu henüz kesin olarak bilemediğimiz bir nedenden ötürü ortaya çıkan ekonomik çöküntü ile açıklanabilir.²⁸

Deniz kavimlerinin Levant sahili ile Ege dünyası arasında ticari bağlantıyı sağlayan yolları kullanılmaz hale getirmesi ile denizaşırı ticarete bağımlı olan Myken saray ekonomisinin çöküşü ve “Karanlık Çağ” olarak adlandırılan dönemin yeni ekonomik strateji ve teknolojilere adaptasyon süreci olarak açıklanması en az Dor İstilasını ile gerekçelendirilen senaryo kadar mantıklıdır.²⁹ Ama nihayetinde daha gerçekçi de olsa diğeri gibi bir spekülasyondur. Bu çalışmanın amacı ise istila, göç, kolonizasyon gibi antik çağ toplumlarını ve politik sistemlerini temelden etkileyen kavramlar için göreceli olarak daha sorgulayıcı ve gerçekçi bir metodolojinin gerekliliğini vurgulamaktır.

Demir çağının başlangıcında Kıta Yunanistan ve Anadolu'da durum Bronz çağından çok farklı idi. Myken ve Hitit emperyalizminin ortadan kalkması ile Doğu Ege politik sistemi tamamen çökmüştür. Kıta Yunanistan'da çok az sayıda merkezde yerleşimin devam ettiği anlaşılmaktadır. Geç Hellas III C-Submyken'den Protogeometrik seramiğe kesintisiz geçiş, Euboa'daki Lefkandi'de tanımlanabilmektedir.³⁰ Batı Anadolu kıyılarının Hitit ve Myken gibi iki süper güç arasında tampon bölge olma durumu sona erdiğinden Lykia, Karia ve hatta Lydia (Maeonian) gibi yerli halklar bölgede daha etkin bir konuma gelmiş olabilirler.

Myken ve Hitit politik sistemlerinin M.Ö. 13. yüzyıl sonundan itibaren ard arda çöküşünden sonra M.Ö. 8. yy.'a dek hiçbir yazılı kaynaktan söz etmek mümkün değildir. Genel kanı Batı Anadolu'ya göçlerin bu karanlık dönemde gerçekleştiği yolundadır. Yazılı kaynakların tanımladığı Batı

²⁷ Coulson 1990, s. 14-16.

²⁸ Small 1990, s. 3-25; Walberg 1976, s. 186-7; Sandars 1985, s. 43-68.

²⁹ Sandars 1985, s. 184-185.

³⁰ Morris 2000, s. 218-222.; Coulson 1990, s. 9.

Anadolu, yerli barbar halkların bulunduğu, düzenli yerleşimlerin varolmadığı bir bölgedir. Ancak bölgedeki kazılarda daha erken kültür tabakalarına ulaşıldıkça prehistorik yerleşimler ile tarihi dönem yerleşimleri arasındaki hiatus kapanmaktadır. Elimizdeki Yunan kabilelerinin Batı Anadolu'ya göçünü anlatan yazılı kaynakların taraflı hatta siyasi propaganda güden metinler olması ve bizim için bugün dahi illüzyon yaratacak kadar güçlü olması gerçekten çok uzak değildir.³¹ Öte yandan bölgedeki yerleşimlerde ele geçen Myken seramiği ve Hitit mimari öğeleri bölgenin iki güç arasında tampon bölge olarak görece az gelişmiş olduğunu düşündürür.

Öncelikle elimizde bulunan yazılı kaynaklara göz atalım. Tudhaliya IV dönemine ait Yalburt yazıtı ve Boğazköy'de ele geçen bronz tablet Anadolu'nun Geç Bronz çağındaki politik coğrafyası hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Hitit İmparatorluğu sonrası yerleşimi Tarhuntassa'nın güney Kilikya'da, Lukka ülkesinin ise güneybatıda yer aldığı öne sürülmektedir. Yazıtlar Hitit yerleşimlerinin güney Anadolu ve Suriye'de sürdüğünü düşündürür.³² Hitit metinlerinde sözü edilen Arzawa, Wilusa ve Mira daha sonraları Troas, Lydia ve Ionia olarak adlandırılan bölgeler ile özdeşleştirilmektedir. Arzawa'nın başkenti Apasa'nın ise Ephesos olduğu düşünülmektedir.³³ Mursilis II dönemine ait bir metin Ahhiyawa ve Millawanda'nın Hitit'lere karşı müttefik olduğundan söz eder ki bu Miletos'taki Geç Hellas III A:2 tarihli yangın tabakasını açıklar.³⁴ Geç Hellas IIIB'ye tarihlenen Tawagalawa mektubu da Millawanda'yı Ahhiyawa ve Arzawa ile ilişkilendirilmektedir.³⁵

Thukydides, Peleponnessos Savaşları'nın ilk kitabında Yunanlıların Anadolulu komşuları ile olan ilişkilerine değinir ve yerleşimleri daha çok savunma duvarları olmayan dağınık köyler olarak tanımlar. Bu dönemin Minos deniz egemenliği (*Thalassocracy*) ile sona erdiğini belirtir (Thuk. 1.4-5). Thukydides Doğu Akdeniz'de en önemli kazanç kaynağının Bronz çağı boyunca korsanlık ve ticaret olduğunu vurgular. Troya savaşı sonrasında ise Peloponnessos'un Dorlar ve Herakles Oğulları tarafından istila

³¹ Huxley 1966, s.30-34.

³² Hawkins 1994, s. 91-94.

³³ Bammer 1987, s. 26-27.

³⁴ Niemeier 1998, s. 40.

³⁵ Niemeier 2002 (a), s. 297.

edildiğini ve Attika'nın Yunanistan'ın diğer bölgelerinden gelen göçmenlerle nüfus patlaması yaşadığını belirtir. Yunan "kent-devletinin" doğuşunu ise deniz ticareti ile ilişkilendirir (Thuk. 1.2, 15). Atina'nın bir mülteci merkezine dönüşmesi büyük ölçüde tarıma uygun koşullara sahip olmayışındandır. Nüfus patlaması Batı Anadolu hedefli Ion göçlerini tetiklemiş ve Yunan kent devletinin dinamiklerini oluşturmuştur. Yaklaşık 1050-1000 civarında göç hareketleri başlamış ve iki yüzyıl boyunca sürmüş olmalıdır.³⁶

Herodotos, Ion'ların karşılaştığı Anadolu halkları hakkında epey fazla hikaye anlatmaktadır. Bunlar arasında en erken tarihli olanı Phryg kralı Midas'tır (Hdt. 1.14). Lydia krallarından ise Gyges'ten söz eder (Hdt. 1.12). Önceki krallar yarı efsanedir. Herakles oğullarının Lydia'yı 22 nesil yani yaklaşık 500 yıl boyunca yönetmiş olduğunu belirtir. Bunlar arasında en sonuncusu, tahtını Gyges'e kaptıran Kandoules'tir. Gyges'in saltanatının başlangıcı olan 687'den 500 yıl geriye gidildiğinde varılan tarih M.Ö. 1190 civarındadır. Herakles Oğullarının Anadolu'daki varlığını Mykenler ile özdeşleştirmek çüretkar bir yaklaşım olmakla beraber Yunanlılar ile eşanlı kullanıldığı akılda tutulmalıdır. Herakles Oğullarının dördüncü nesli olan Agron Sardis'i yöneten ilk Heraklid idi. Ondan önce Lydia toprakları Atys oğulları yönetiminde bulunmaktaydı. Hikayeye göre Atys döneminde yaşanan kıtlık dolayısı ile nüfusun yarısı Atys oğlu Tyrsennos'un önderliğinde İtalya'ya göç etmiştir (Hdt. 1.94).

Bu döneme ilişkin arkeolojik veriler aslında oldukça kısıtlıdır. Phrygia'nın başkenti Gordion'da 1970'ler ve 1980'lerde yapılan kazı çalışmaları sırasında Yassıhöyük'te açılan derin sondajlar Bronz çağından Demir çağına geçişi hakkında önemli veriler üretmiştir. Geç Bronz çağında Hitit imparatorluğuna ait olan Gordion'daki çark yapımı toplu üretim seramiğin yerini Erken Demir çağında koyu renk perdahlı (burnished) el yapımı seramik almıştır. Bu yeni seramik türü Balkanlar'dan bilinmekle beraber Troya VIIb safhası ile benzerlik gösterir.³⁷ 1100-1000 civarında tabana yarı gömülü çit-çamur binaların yerini taş binalar almıştır. Elit sınıfa ait yerleşimin bulunduğu düşünülen tepede bir avlu etrafında megaronlardan oluşan yapılanma başlamıştır. El yapımı seramik ile çark üretimi seramiklerin 7A

³⁶ Koslowski 2002, s. 386; Ehrenberg 1960, s. 3-4.; Hammond 1976, s. 140-143.

³⁷ Henrikson 1994, s. 107, s. 276-277.

ve 7B safhaları boyunca birarada kullanılmış olması yavaş bir kültürel değişimin varlığına işaret eder.³⁸

Sardis'teki iki tahrip tabakasından biri 1200 civarına verilirken diğeri Kimmer akınları ile ilişkili olarak 700 civarına tarihlenmektedir. "Lydian Trench" olarak adlandırılan alanda yapılan çalışmalarda M.Ö. 12. ve 11. yüzyıla tarihlenen Myken, Submyken ve Protogeometrik seramik içeren tabakalar tespit edilmiştir. Kontekstten bağımsız olarak ele geçen az sayıdaki Hitit seramiği ise Bronz çağı tabakaları ile ilişkili olmalıdır. Sardis'te M.Ö. 10-8. yüzyıla tarihlenen Protogeometrik ve Geometrik seramik yerel taklitleri ile beraber ele geçmiştir. Bu tabakanın altında ele geçen az sayıda Myken seramiği stratigrafik olarak ta güvenilir değildir.³⁹

Batı Anadolu'da Myken varlığına dair tartışmalara en fazla veri sağlayan merkez Miletos'tur. Miletos'ta Bronz çağı tabakaları 20. yüzyılın başından bu yana kazılmaktadır. İlk kazı sezonu ve 1938 kazılarında ele geçen buluntular I. Ve II. Dünya savaşının patlak vermesi ile beraber yayınlanmadan kaybolmuştu ancak Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından kentteki Pergamon Museum'un depolarında ortaya çıkmışlardır.⁴⁰ Myken buluntularının ele geçtiği tabakaların altında kentte Minos hakimiyetinin varlığına işaret eden tabakalar belirlenmiştir. Kentte Minos yerleşiminin başlangıcına dair kesin bir tarihlleme yapmak mümkün değildir.⁴¹ Bronz Çağı Milet'te Minos'tan Myken'e geçiş bir tahrip tabakası ile gerçekleşmiştir, buna bağlı olarak Myken istilasından söz edilmekle beraber söz konusu değişimin doğasını kesin olarak tanımlamak şu an için mümkün değildir (Geç Hellas IIB).⁴² Myken tabakaları ile ilişkili 2. mimari evrede A ve B olarak adlandırılan iki dikdörtgen planlı ev ortaya çıkarılmıştır. Her iki ev tipi de Kıta Yunanistan'dan tanınmakla beraber benzerlerine Batı Anadolu'da Troia, Aphrodisias ve Beycesultan'da rastlanmaktadır. B evinde ortaya çıkarılan daire formlu ocak ise tıpkı evler gibi köken konusunda net bir bilgi sunmamaktadır. Mykenai ve Tiryns'te örnekleri olmakla beraber, Beycesultan'dan da tanınan bir formdur.⁴³ Sözkonusu mimari evre ile ilişkili olarak yedi adet kil fırın daha saptanmıştır. Bu fırın tipleri Kıta

³⁸ Voigt 1994, s. 267-272.

³⁹ Hanfmann 1967, s. 34-36.

⁴⁰ Greaves 2002, s. 56; Niemeier 1998, p.19; Mee 1978, s. 133-137.

⁴¹ Niemeier – Niemeier 1997, s. 242.

⁴² Greaves 2002, s. 57.

⁴³ Greaves 2002, s. 57; Niemeier 1998, s. 30.

Yunanistan'da Orta Hellas döneminden itibaren bilinmektedir.⁴⁴ Bu alan II. Mimari evrede dağınık evlerden ve seramik fırınlarından oluşuyordu.⁴⁵ Yine bu evre ile ilişkili bir Argolis'ten ithal Myken phi figürünü bu alanda Myken ritüelinin varlığına işaret olarak yorumlanmıştır.⁴⁶ Bu evre ile ilişkili olarak elde edilen Myken seramiğinin büyük bir kısmının yerel üretim olduğu Neutron-activation analizleri ile anlaşılmıştır.⁴⁷ Myken seramiğinin yerli üslup olarak sınıflanan bezemesiz seramiğe oranı %98'i bulmaktadır.⁴⁸ Miletos'ta II. Mimari evrenin Myken karakteri, bir önceki evrede Minos'un olduğu kadar net değildir. Mimari formlar net bir kanıt sunmaz ve Linear B yazısı olduğuna dair kanıtlar birkaç amphora parçası üzerindeki tanımlanamayan şekillerden ibarettir. Çok sayıda Myken stili günlük kullanım kabı ve bir adet phi figürünü Myken varlığının temsilcileridirler.⁴⁹ II. Mimari evrenin sonu yanmış kerpiç tabakası ile tanımlanır, ilişkili seramik Geç Hellas IIIA:2 tarihlidir ki bu Millawanda'nın Mursilis II tarafından tahrip edildiği tarih ile özdeşleşmektedir.⁵⁰ III. Mimari evrede aynı alanda yerleşim devam etmiş ancak bu sefer yerleşimi çeviren bir savunma duvarı inşa edilmiştir (Geç Hellas III B/13. yüzyıl). Bu duvar inşa tekniği bakımından Myken üslubundaki Kyklopik duvarlardan çok Hitit örnekleri ile benzerdir. Bu evre ile ilişkili tek yapı Geç Myken tarzı bir koridorlu evdir ve bu yapının savunma duvarından sonra inşa edildiği düşünülmektedir. Troia VI evresinde benzerleri bulunmaktadır. Bu evreye ilişkin bir diğer ilginç buluntu Geç Hellas III B-C tarihli, Değirmen-tepe eteklerinde elde edilen oda mezarlarıdır.⁵¹ Onbir adet olan bu mezarlar Myken tarzıdır ve içlerinden elde edilen buluntular Myken ağırlıklıdır.⁵² Bu evre ile ilişkili olarak savunma duvarının yanı sıra Hitit ile ilişkili bir diğer buluntu Geç Hellas III B2-III C dönemine ait üzerinde boynuzlu Hitit başlığı takmış bir figürün bulunduğu krater parçasıdır.⁵³

⁴⁴ Niemeier 1998, s. 31.

⁴⁵ Greaves 2002, s. 57.

⁴⁶ Greaves 2002, s.58.

⁴⁷ Niemeier 2002 (b), s. 56-63.

⁴⁸ Niemeier 1998, s. 34; Greaves 2002, s. 58.

⁴⁹ Niemeier 1998, s. 34.

⁵⁰ Greaves 2002, s. 58.

⁵¹ Greaves 2002, s. 59-61.

⁵² Niemeier 1998, s. 36.

⁵³ Niemeier 1998, res. 15-16.

Miletos'taki buluntular Batı Anadolu'da en yoğun ele geçen ve en iyi bilinen Myken buluntularıdır. Bu buluntular Myken varlığını kanıtlamasına karşın varlıklarının doğasını açıklamaktan yoksundur. Anadolu'da da benzerleri olan ev formları ve ocak ve fırınlar net bir manzara sunmaz. Çoğunluğu yerel üretim olan Myken seramiğinin ise bu tarzın yaygın biçimde benimsenmesi olarak ta yorumlanması abartılı olacaktır.

Miletos'un Attika'dan gelen İon'larca kolonize edildiği ise yazılı kaynaklarda en ayrıntılı anlatılanlardan biridir. (Hdt. I.146) Bu gelen grupların Kariyalı erkekleri öldürüp kadınlar ile evlendikleri anlatılır. Ancak bugüne kadar Miletos'ta Karia'lı olarak sınıflanabilecek buluntu ele geçmemiştir. İon göçleri hakkında arkeolojik açıdan söylenebilecek tek şey 1050-1000 (Submyken sonu-PG başı) tarihli seramiğin kentte bulunduğu⁵⁴.

Iasos'ta Miletos'takine benzer bir durum söz konusu olup ard arda Minos ve Myken varlığının göstergesi sayılan tabakalar ele geçmiştir (Geç Hellas IIB-IIIA). Müşgebi'de Geç Hellas IIIB dönemine tarihlenen oda mezarlar ve Geç Hellas IIB tarihli seramikler bölgede sürekli bir Myken yerleşimi olduğunu düşündürmektedir.⁵⁵

Ephesos'ta Ayasuluk tepesinin güney yamaçlarında içinde altı adet Myken vazosunun bulunduğu tahrip edilmiş mezarın yanı sıra Artemis kutsal alanında Myken seramiği içeren depozitler bulunmuştur. Ayrıca Artemis tapınak alanının alt tabakalarında kazıcısı A. Bammer tarafından Myken olarak yorumlanan bir çakıl duvar ortaya çıkarılmıştır.⁵⁶

Klazomenai'de dağınık halde ele geçen Myken seramikleri ise Geç Hellas II A – Geç Hellas IIIC:1 dönemlerine aittir (M.Ö. 1500-1125). Bu seramiklerin kil analizleri henüz yapılmamıştır ancak stilistik inceleme Bronz çağı sonunda Klazomenai'de Protogeometrik seramiğin Phokis ve Lokris kaynaklı, geç 10. yüzyıldan 8. yüzyıl ortasına dek ise Thessalia ve Euboea kökenli olduğunu ortaya koymuştur.⁵⁷ Plan açısından paraleli Nichoria'da bulunan apsidal ev ile ilişkili seramikler 11. yy. ve 10. yy.'ın ilk yarısına tarihlenir ve İon kolonizasyonunun bu dönemde gerçekleştiğini

⁵⁴ Greaves 2002, s. 77.

⁵⁵ Niemeier 1998, s. 40.

⁵⁶ Erdemgil – Büyükkolancı 1991, s. 265-282.

⁵⁷ Aytaçlar 2004, s.31.

düşündürür. Dağınık halde ele geçen diğer buluntular arasında 10. yy. sonuna tarihlenen bir pithos mezar, Erken Bronz çağı II dönemi sur duvarının yakınlarında ele geçen kremasyon kapları bulunmaktadır. Klazomenai' de ele geçen Bronz çağı ve Erken Demir Çağı buluntuları yazılı kaynakları tartışmasız kabul edip bölgeye dair göç kuramlarını yazılı kaynaklar üzerine temellendirmememiz gerektiğini açıkça göstermektedir. Limantepe kazılarında tahrip edilmiş olan Geç Bronz Çağı tabakalarında ele geçen çok sayıda Geç Hellas III A2-III C seramiği, bölgenin M.Ö. 14. yy.'da ve 13. yy. sonunda Kıta Yunanistan ile ilişkisini ortaya koymaktadır.⁵⁸ Attika Protogeometrik seramiği ile hiç benzerlik göstermeyen ama öte yandan Phokis, Lokris, Makedonya, Lefkandi, Iolkos ve Troia'dan benzer örnekleri olan Klazomenai buluntuları Kuzey Ionia'nın yazılı kaynaklardan bilindiği gibi Attika kökenli Ion kabileleri yerine Aiol'ler tarafından kolonize edildiğini düşündürmektedir.⁵⁹

Smyrna'da Ionlara ait en erken izler MÖ 925-900'e tarihlenen oval ev ve M.Ö. 1050-1000'e tarihlenen Protogeometrik seramiklerdir. Smyrna'daki bronz çağı tabakaları henüz sistematik olarak kazılmamıştır. Pitane, Erythrai, Phokaia, Panaztepe ve Troya-Beşik koyu Myken seramiğinin ele geçtiği diğer merkezlerdir.

Myken seramiğinin dağılımına miktar göz önünde tutulmaksızın bakıldığında Troya'dan Iasos'a kadar uzanan kıyı şeridinde ve içeride Sardis ile sınırlanan alan dışında Maşathöyük ve Gödelesin Höyük'te Geç Hellas III A2-B ve Geç Hellas III C Myken seramiğinin varlığından söz etmek mümkündür.⁶⁰ Ancak bu bölgeden elde edilen Myken seramikleri söz konusu grubun bölgede ticari ya da politik varlıklarının kesin kanıtı olarak gösterilemez. Hatta seramik dışında diğer tip verilerde Mykenlerin Batı Anadolu kıyılarındaki varlığının doğasını tanımlamaktan yoksundur. Dolayısı ile bu durumda arkeolojik materyalin Myken varlığına ve bu varlığın doğasına ilişkin yorumu bir paradoks üretmekten ileri gitmemektedir.

Mykenlerin Batı Anadolu kıyılarındaki varlıklarını tanımlayamadığımızıza göre Ion göçmenlerinin tanıdıkları bir bölgeye mi geldikleri sorusu cevapsız kalmaktadır, ki bu da Ion göç hareketinin modellenmesindeki en

⁵⁸ Aytaçlar 2004, s.29.

⁵⁹ Aytaçlar 2004, s.30.

⁶⁰ Cline 1991, s. 3.

temel koşulu belirsiz kılar. İon göçlerini arkeolojik malzemeye dayalı olarak modellendirmek şu anda boşuna bir çaba olacaktır. Öte yandan elimizde olan yazılı kaynaklara dayalı veri de test edilmeye muhtaçtır. Sadece arkeolojik buluntuya dayalı bir çıkarımda bulunulmak istenirse, megaron yapı, kremasyon gömü ve seramik çok daha geniş bir dağılım alanı önerir, ki bu noktada ticari ilişki ve göçü birbirinden ayırt etmek mümkün değildir. Kent dokusunun oluşumu topografya gibi somut dinamiklerin yanı sıra yönetim biçimi gibi daha soyut kavramlar ile de yakından ilişkilidir. Anadolu'da "kent-devleti" kurumunun Batı Anadolu dışında rağbet görmemesi bunun göstergesidir. Buna bağlı olarak görece demokratik "kent-devlet" kurumunun dinamiklerinin ortaya çıkışı, sürecin başlangıcı ile yani var saydığımız toplu göçün dinamikleri ile sorgulanmalıdır.

Yazılı kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre İon göçlerinin hemen sonrasında ki kurumsallaşma sürecinde Yunan topluluklarının eski adetlerinin önem kazanması, sözgelimi Apoutoria bayramlarının kutlanması ve kabile sisteminin öne çıkması, arkeolojik materyalin gösterdiğinin aksine aslında Yunan topluluklarının bir ölçüde tanıdıkları ancak daha önce yerleşmedikleri topraklara göç ettiklerini düşündürür.

Bugüne dek anıtsal mimari, sur duvarı ya da ticari materyalde odaklanan kazı stratejileri sonucunda kazı çalışmaları yerleşim merkezlerinde yoğunlaşmış ve erken tabakalara inildikçe İon yerleşimlerinin ilk sakinlerine dair veriler elde edilerek zaman dizini belirlenmiştir. Ancak bu veriler Bronz çağından Demir çağına geçişte Kıta Yunanistan kaynaklı toplu göçlerin İonia bölgesinde ne tür yerleşimler oluşturduklarını göstermekten yoksundurlar. Zira Erken Demir Çağı yerleşimleri çok daha geniş bir alana yayılmış dağınık yerleşimler olmalıydılar ve bu yerleşimlerin kendi içindeki mekansal düzenini ve geniş ölçekte bölgedeki yerleşim modelini, yerleşim merkezi ile sınırlı kazı alanlarında ortaya çıkarılan buluntular ile tanımlamak mümkün değildir. İon göçlerinin doğasının açıklanması yerleşimlerin art alanlarında yapılacak geniş kapsamlı ve yoğun yüzey araştırmaları ile mümkün olacaktır. Erken Demir çağında bir merkezleşme olup olmadığı göç eden halkların politik ve sosyal yapılanmasının kurgulanmasına ışık tutacak hatta göç hareketinin zamansal sürecine ilişkin veri üretecektir. Bu soruların cevaplanması kuşkusuz kent-devlet oluşumunun zamansal olarak başlangıcını da belirlemeye yardım edecek ve bölgede kentleşme sürecinin en muğlak dönemini anlamamıza katkıda bulunacaktır.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Adams et. al. 1978 Adams, W. – P. Van Geren Dennis – S. Richard, “The Retreat from Migrationism”, *Annual Review of Anthropology* 7: 483-532.
- Anthony 1997 Anthony, D., “Prehistoric Migrations as Social Process”, Chapman-Hamerow (eds) *Migrations and Invasions in Archaeological Explanation*, BAR Int. Series 664, 21-33.
- Aytaçlar 2004 Aytaçlar, N., “The Early Iron Age at Klazomenai”, Moustaka, A. et al (eds) *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony*, Thessaloniki.
- Bammer 1987 Bammer, A., “Ephesos in der Bronzezeit”, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes* 52, Beiblatt: 18-38.
- Bouzek 1994 Bouzek, J., “Late Bronze Age Greece and the Balkans: A review of the present picture”, *BSA* 89, 217-235.
- Burmeister 2000 Burmeister, S., “Archaeology and Migration: Approaches to an Archaeological Proof of Migration”, *Current Anthropology* Vol. 41 No: 4 Aug-Oct., 539-567.
- Chapman 1997 Chapman, j. “The Impact of Modern Invasions and Migrations on Archaeological Explanation”, Chapman-Hamerow (eds), *Migrations and Invasions in Archaeological Explanation*, BAR Int. Series 664, 11-21.
- Chapman – Hamerow 1997 Chapman, J. – H. Hamerow, “On the Move Again – Migrations and Invasions in Archaeological Explanation”, Chapman-Hamerow (eds) *Migrations and Invasions in Archaeological Explanation*, BAR Int. Series 664, 1-11.
- Clarke 1968 Clarke, D., *Analytical Archaeology*, London, Academic Press.
- Cline 1991 “A Possible Hittite Embargo Against the Mycenaeans”, *Historia* 40/1, 1-9.
- Coulson 1990 Coulson, W. D. E., *The Greek Dark Ages- A review of the evidence and suggestions for future research*, Athens.
- Ehrenberg 1960 Ehrenberg, V., *The Greek City-State*, Oxford, Basil Blackwell.
- Erdemgil – Büyükkolancı 1991 Erdemgil, S. – M. Büyükkolancı, *Kazı Sonuçları Toplantısı XIII*, 265-282.
- Gates 1994 Gates, C., “Defining the Boundries of a State: The Myceneans and their Anatolian Frontier”, 289-297; Niemeier, W. D. – R. Laffineur (eds) *Politeia: Society and State in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 5th International Conference*, Heidelberg. 10-13 April 1994, Aegean 12, Liege.
- Greaves 2002 Greaves, A., *Miletos: History*, Routledge, London.
- Hammond 1976 Hammond, NGL, *Migrations and Invasions in Greece and Adjacent Areas*, Park Ridge, NJ: Noyes Press.

- Hanfmann 1967 Hanfmann, G. M. A., The Ninth Campaign at Sardis 1966, BASOR, no:186, April Jerusalem, 17-52.
- Harvey 1976 Harvey, F. D., Sostratos of Aegina, PdP 31: 206-214.
- Hawkins 1994 Hawkins, J. D., "The End of the Bronze Age in Anatolia: New Light from recent discoveries", Çilingiroğlu, A.-French, D.H. (eds) Anatolian Iron Ages III, Ankara, 91-94.
- Henrikson 1994 Henrikson, R. C. "Continuity and Discontinuity in the ceramic tradition of Gordion during the Iron Age", Çilingiroğlu, A. – D. H. French, (eds) Anatolian Iron Ages 3, Ankara, 95-129.
- Huxley 1966 Huxley, G. L., The Early Ionians, London.
- Jones 1997 Jones, S. The Archaeology of Ethnicity: Constructing Identities in the past and present, Routledge, London.
- Koslowski 2002 Koslowski, R., "Human Migration and the Conceptualisation of Pre-Modern World Politics", International Studies Quarterly 46, 375-399.
- Mee 1978 Mee, C., "Aegean trade and settlement in Western Anatolia", Anatolian Studies 28, 121-156.
- Morris 2000 Morris, I., Archaeology as Cultural History, Oxford.
- Muhly 1992 Muhly, J. D., "The Crisis Years in Mediterranean World: Transition or Cultural Disintegration?", Ward, A. – M. Joukowsky (eds.) The Crisis Years: The 12th century BC, Dubuque, Iowa 10-26.
- Niemeier – Niemeier 1997 Niemeier, W. D. – B. Niemeier, Milet 1994-95, Projekt "Minoisch-Mykenisches bis Protogeometrisches Milet : Zielsetzung und Grabungen auf dem Stadionhügel und am Athenatempel", Archäologischen Anzeiger 1997, heft 2, Berlin-New York.
- Niemeier 1998 Niemeier, W. D., "The Myceneans in Western Anatolia and the Problem of the Origins of the Sea Peoples", Gitin, S. (ed) Mediterranean People in Transition, in Honour of T. Dothan, 17-41.
- Niemeier 2002 (a) Niemeier, W. D., Hattusa und Ahhiyawa im Konflikt um Millawanda/Milet, in: Die Hethiter und ihr Reich-Das Volk der 1000 Götter, Katalog, Bonn, 294-299.
- Niemeier 2002 (b) Niemeier, W. D., "Die analysierten mykenischen Keramikfunde aus Milet und Ephesos", Akurgal, M. – M. Kerschner – H. Mommsen – W. D. Niemeier (eds.) Töpferzentren der Ostagais; Archäometrische und archäologische Untersuchungen zur mykenischen, geometrischen und archaischen Keramik aus Fundorten in Westkleinasien, Österreichisches Archäologisches Institut, Wien, 56-63.
- Sandars 1985 Sandars, N. K., The Sea Peoples; Warriors of the Ancient Mediterranean (Revised Edition), Thames and Hudson, London, 1985.

- Small 1990 Small, D. B., "Handmade Burnished Ware and Prehistoric Aegean Economics: An Argument for Indigenous Appearance", *Journal of Mediterranean Archaeology* vol.3, no:1, June, Sheffield, 1990, 3-25.
- Snodgrass 1971 Snodgrass, A. M., *The Dark Age of Greece*, Edinburgh.
- Tilly 1978 Tilly, C., "Migration in Modern European History", 48-74; Mc Neill, W. – R. Adams (eds) *Human Migration: Patterns and Policies*. Bloomington Indiana Univ. Press.
- Varoufakis 1981 Varoufakis, G. J., "The origin of Mycenaean and Geometric Iron on the Greek mainland and in the Aegean Islands", Muhly J. D. – R. Maddin – V. Karageorghis (eds), *Early Metallurgy in Cyprus, 4000-500 BC*, Larnaca, Cyprus.
- Voigt 1994 Voigt, M., "Excavations at Gordion 1988-89: The Yashöhüyük Stratigraphic Sequence", Çilingiroğlu, A. – D. H. French (eds) *Anatolian Iron Ages III*, Ankara 1994, 265-293.
- Wallerstein 1974 Wallerstein, I., *The Modern World System*, vol.1, Newyork: Columbia Univ. Press.

ARKEOLOJİ'DE YERLEŞİMİ ANLAMLANDIRMAK*

Fahri DİKKAYA**

Summary

The archaeological context of settlement studies concerns the reconstruction of past societies' physical and socio-cultural landscapes. The interaction between people and their environments indicates the settlement distribution and social meaning of settlement. This paper aims to discuss the epistemological re-identifications of archaeological studies as reflected in settlement patterns and past societies. The new positivist processual tradition in archaeology has produced a general research design founded on the proposition that the natural sciences operate under the assumption that human behavior is governed by fixed laws and regularities. This deductive and nomological conceptualization is based on the strategic points derived from the functional interpretation of archeological cultures and their settlement systems. The processual school conceives settlement as a formulated perception. This approach uses methodological context, household archeology, extensive survey and landscape approach to explore settlement studies. This processual settlement studies methodology reveals a systematic link between human settlement and its environment.

Another epistemological construction named postprocessualism proposes an interpretive and symbolic approach based on critical theory. This approach emphasizes social meaning and rejects an absolute objectivism. The theoretical and methodological implications of postprocessual archaeology are usually commensurate with a holistic and analogical approach between past and present social realities. This school study settlements as social, cognitive and symbolic data collected with a close relationship between subjectivism and contextualism. The settlement as a cognitive phenomenon is determined by a paradigm framed with ethnoarchaeology, spatial analysis, intensive survey and landscape archaeology. This approach

* Bu çalışma, süreçsel akımın başladığı bir anda, Türkiye'de bu kuramsal dönüşümü gerçekleştirmek isteyen, ancak hoş karşılanmayan ve bu yüzden arkeolojiyi bırakan Sayın merhum Sönmez Kantman'a adanmıştır. Onun Trakya bölgesi paleolitik yerleşimleri için hazırladığı araştırma planlaması, burada anlatılan yöntemsel çerçevenin çok iyi bir örneği idi (Kantman 1969), devam etseydi Türkiye arkeolojisi çok farklı bir yerde olabilirdi.

** Fahri Dikkaya M. A., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Yerleşim Arkeolojisi Bölümü, ODTÜ, Ankara.

allows the researcher to claim that the settlement in the landscape is the organic structure between ecology and social essence. Thus, the settlement in the landscape reflects the socio-cultural and economic mode which is created by the structural causality of subsistence strategy in the ecology.

Both schools have focused on the eco-centric research design in the settlement studies. Therefore, the methodological application called environment archaeology has reconstructed ecological landscapes by bioarchaeological and geoarchaeological contexts.

Keywords: yerleşim, mekan, ev, süreçsel arkeoloji, göreysel yönelim.

Yerleşmek, insanlık oyunumuzun belki de en önemli aşamalarından birisidir. Yerleşerek sabitleşmek ve barınmak, insanoğlunu diğer canlı türlerinden ayıran en önemli özelliktir. Yerleşmek ve barınacak bir mekan inşa etmek, bizi korur ve güçlü kılar. Mekan dışarıdan gelecek bir tehlike için koruyucudur. Böylece, insanoğlu çevresini kendisine göre şekillendirerek ve dönüştürerek, kendi güçsüzlüğünü ve doğaya karşı uyumsuzluğunu bertaraf eder. Yerleşim bu nokta da, insan-çevre-kültür denklemi içerisinde, arkeolojik bir araştırmanın en önemli öznesidir. Ama, arkeolojik bir anlam olarak yerleşim, neyi temsil eder? Arkeolojik bir araştırmanın içerisinde yerleşimin anlamı nedir? Bir arkeolog, yerleşimin tekil bir özne olarak ya da diğer yerleşimlerle birlikte oluşturduğu sistemin anlamını neden sorgulama gereksinimi duyar?

Yerleşim çalışmak, bir arkeologun, çalıştığı bölgenin ve dönemin temel tipolojik ve coğrafik dağılım ile birlikte karşılaştırılabilir zamandizinsel durumunu anlamasını sağlar. Ayrıca, çalışılan yerleşimde ya da yerleşimlerin oluşturduğu sistemde, toplumsal katmanlaşmanın nasıl yerleşim dağılımına yansımaları gösterir ve bu veri bize çalışılan dönemin toplumunun nasıl bir sosyokültürel ve ekonomik yapıya sahip olduğunu ortaya çıkartır. Ayrıca, yerleşim çalışmaları, arkeolojik araştırma alanının nüfus büyüklüğünü ve dağılımını, konutlarda yaygın olan doğal yapıyı ve böylece konutun ve yerleşimin çevresi ile olan ilişkisini, ve yönetici sınıf ile halk arasındaki ilişkinin nasıl oluştuğunu anlamamızı sağlar. Bu durum, yerleşim çalışmalarının, arkeolojik araştırma alanını, nesnelere çizip ve tanımlamak üzerinden oluşturulan nesne fetişisti klasik olgucu tavırdan kurtarıp, var olan veriyi sosyal ve kültürel bir olgu olarak tanımlayan ve sorgulayan bir alana çektiğini göstermektedir. Bu noktada, arkeolojinin bilgi kuramsal kopuşlarında ana tetikçi rolünü oynayan önemli arkeologların, ilk çalışmalarının nedense yerleşim çalışması olması çok anlamlıdır.

Arkeoloji’de bir araştırma konusu olarak yerleşim kavramı, ilk defa, arkeolojinin sosyal bilimler içerisinde anlamlı bir veri kaynağı olduğunu gösteren ve yazdığı klasikleşmiş kitaplarda kuramsal bir model olarak sosyalizm üzerinden toplumsal gelişimleri ve değişimleri açıklamaya çalışan V. Gordon Childe tarafından ele alınmıştır. Gordon Childe, II. Dünya Savaşı öncesi, İskoçya’nın Orkney adasında yapmış olduğu Skara Brae ve Rousey adası kazılarında ortaya çıkan verileri ilk defa yerleşim arkeolojisi bağlamında ele almıştır¹. Skara Brae kazılarında ortaya çıkan evlerin yorumunda, etnoarkeolojik bir benzeşim kurarak neolitik dönem evlerini 19. yüzyıl köy evleri ile karşılaştırmıştır. Bu yorumunda, kadınların ve çocukların neolitik dönemde evlerin farklı yerlerinde çalıştıklarını ve uyduklarını göstermiştir. Böylece, Bruce Trigger’ a göre, arkeolojide mekanın sosyal kullanımı ve toplumsal cinsiyetin arkeolojik bir veriye uygulanmasını, ilk defa bu çalışmada görmekteyiz². Ayrıca, Childe, Rousey adasında yapmış olduğu yüzey araştırması sırasında, yerleşim dağılımını ve adanın verimli alanlarının ölçümü ışığında neolitik dönem nüfusunu araştırmıştır³. Trigger’a göre, bu yüzey araştırmasında uygulanan yöntem bilim, arkeolojik çalışmalarda bir veri olarak yerleşimin kullanımının en erken örneğidir⁴. Colin Renfrew ise, bu çalışmalarından dolayı, Gordon Childe’ı “yerleşim arkeolojisinin öncüsü” olarak tanımlar⁵.

Ancak, yerleşim arkeolojini sistematik bir araştırma alanı olarak ortaya çıkartan, arkeolojinin önemli isimlerinden Gordon R. Willey’dir. 1950’lerin ortasından itibaren, arkeolojide farklı yönelimler ve anlayışlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bir önceki dönemin, tanımlama ve karşılaştırma yöntemi ile kurulmuş olan klasik bilimsel anlayışı, yerini arkeolojiyi matematik, fizik, kimya gibi doğal bilimlerin bir parçası yapmayı hedefleyen ve bu doğrultuda bir araştırma tekniği öne süren bir anlayışa bırakmıştır. Bu anlayış, süreçsel arkeoloji (processual archaeology) olarak tanımlanmaktadır. Savaş sonrası modernizminin bir ürünü olan Karl Popper’in yeni pozitivizmi, arkeolojiyi de derinden etkilemiş ve David Clarke’ın “masumiyetin yok oluşu” olarak tanımladığı bir süreci doğurmuştur⁶. Süreçsel

¹ Childe 1931 ve 1942.

² Trigger 1994, s. 16.

³ Childe 1942.

⁴ Trigger 1994, s. 16.

⁵ Renfrew 1994, s. 127.

⁶ Clarke 1973.

arkeoloji'nin ana amacı, bir doğa bilimi olarak arkeolojide formülasyonlar üzerinden bir genelleme ve düzenliliklere ulaşmaktır⁷. Flannery'e göre, süreçsel okulun ana stratejisi, her bir sistemi izole edip, her birini ayrı değişkenler olarak çalışmaktır⁸.

Süreçsel anlayışın en önemli isimlerinden birisi olan Gordon Willey, 1953 yılında yayınlanan ve arkeolojiyi derinden etkileyen "*Prehistoric Settlement Patterns in the Virú Valley, Peru*" (Virú Vadisi, Peru'da Tarihöncesi Yerleşim Düzenleri) kitabında arkeolojik araştırma alanı için yeni ve daha sonraki yıllarda bu alanda önemli bir rol üstlenecek olan bir kavramı ve bu kavrama dair bir yöntembilimsel durumu ortaya atıyordu⁹. Bu kavram, yerleşim düzeni (settlement pattern) idi. Daha önce coğrafyacılar tarafından kullanılan bu kavram, ilk defa bir arkeolojik araştırmanın yöntembilimsel öznesi oluyordu. Sabloff ve Ashmore için bu durum, II. Dünya Savaşı sonrası arkeolojiye en kritik kuramsal ve yöntembilimsel katkı idi¹⁰. Willey'e göre, yerleşim düzeni, insanoğlunun yaşadığı yere uyum sağlamanın bir yoludur. Bu durum barınılan mekanların, bu mekanların düzeni ve dağılımının, ve ayrıca doğayı ve sosyal yaşamla ilişkili diğer mekanların bir araya toplanması ile ilişkilidir. Burada yerleşimler, doğal çevreyi, inşa edenin teknolojik seviyesini, ve kültürün sürdürdüğü sosyal etkileşimin ve kontrolün oluşturduğu kurumsal yapıyı yansıtır. Geniş anlamda, yerleşim düzeni, arkeolojik kültürlerin işlevsel yorumunda stratejik bir noktayı işaret eden kültürel ihtiyaçların doğrudan şekillenmesine sebep olur¹¹. Bu yaklaşımın arkeolojik araştırmaya en önemli yöntemsel katkısı, yerleşim üzerindeki çevresel etki ile çevre üzerindeki insani etki arasındaki sistematik etkileşimi anlamının, günümüzün arkeolojik araştırmasında anahtar bir tema teşkil etmesidir¹².

Süreçsel anlayış içerisinde devam eden yerleşim çalışmalarına bir diğer kritik kuramsal ve yöntembilimsel katkı, 1968 yılında yayınlanan ve kuramsal arkeolojinin en önemli isimlerinden birisi olan Bruce Trigger'ın

⁷ Dikkaya 2003a, s.186.

⁸ Flannery 1967, s. 120.

⁹ Willey 1953.

¹⁰ Sabloff – Ashmore 2001, s. 14.

¹¹ Willey 1953, s.1.

¹² Sabloff 2004, s. 408.

yazdığı “*The Determinants of Settlement Patterns*” (Yerleşim Düzenlerinin Belirleyenleri) makalesidir. Trigger bu makalesinde, yerleşim düzenini, iki değişkenin yani çevre ve teknolojinin aralarındaki basit etkileşimin bir ürünü olarak tanımlar. Bir başka deyişle, yerleşim düzeni, ekolojik determinizm ve kültürel eko merkezci bir söylem ile şekillenmektedir¹³. Ona göre, yerleşim düzeni, toplumun ve onun sahip olduğu teknolojinin, çevre ile adaptasyonunun bir yansımasıdır. Trigger bu makalesinde, yerleşim düzeninin çözümlenmesi için gerekli üç belirleyen öne sürer. Bunlar,

- Mimari Yapı
- Sosyal Topluluk
- Dağılım

Günümüze kadar bu üç belirleyen, yerleşim düzeni çalışan bütün araştırmacılar için yöntemsel çerçevenin çizilmesinde ana rolü oynamıştır. Fagan’a göre, yerleşim arkeolojisinin kritik noktası, bu üç olgunun arasındaki etkileşimi anlamaktır¹⁴. Böylece, yerleşim düzeni bu etkileşimin analizi sonucunda ortaya çıkacaktır.

Süreçsel arkeolojide, mimari yapıya dair çalışmalar evsel arkeoloji (household archaeology) üzerinden araştırılmaktadır. Burada, araştırılan ana özne “ev”e, iki anlam üzerinden bakılmaktadır. Birincisi mimari yapı olarak ev ve ikincisi sosyal bir yaşam alanı olarak ev. Evsel arkeolojiye göre, mimari yapı iklimsel koşullara adaptasyonu ve inşa edenin teknolojik alt yapısını yansıtır. Diğer taraftan, araştırmacıya, sosyal topluluğun ekolojik ve ekonomik sürecini doğrudan bir veri olarak verebilir¹⁵. Bu noktada, evsel arkeolojinin kuramsal çerçevesini çizen noktalar, yani evrimci kimliği, işlevselciliği ve kültürel materyalist tavrı, bize evin çevresine adaptasyonunu ve bu adaptasyonun doğurduğu işlevsel tanımlamaları gösterir. Burada, evrimci kuramın doğal seleksiyon kavramı üzerinden kuramsallaştırılan seçilmiş çevre (selective environment) tanımı, evi, sosyal evrimin aşamalarında seçilmiş çevrenin bir yansıması olarak görmektedir ve evin adaptasyonu seçilmiş bir çevre içerisinde olabilmektedir¹⁶. Bu seçilmiş çevre içerisindeki sosyal ilişkiler, evin işlevsel kimliğini yansıtan

¹³ Trigger 1968, s. 54.

¹⁴ Fagan 1991, s.387.

¹⁵ Wilk – Rathje 1982, s. 618.

¹⁶ age, s. 620.

ve bir topluluğun ilksel ihtiyaçları olan üretim, dağıtım, ulaştırma ve yeniden üretimle ilişkili yaşam stratejileri ile tanımlanır. Burada, bu işlevsel yapıların, materyalist bakış açısı ile, üreten, tüketen ve ulaştıran kişilikler üzerinden hiyerarşik ve sosyal organizasyonu anlama bağlamında, evdeki konumlarını istatistiksel hesaplamalarla belirleyebiliriz, yani kadının ya da çocuğun yaşam alanı ile erkeğin yaşam alanı, hatta yönetici ile yönetilen arasındaki yaşam alanlarının farklılığını tanımlayabiliriz.

Trigger'ın sosyal topluluk aşaması, süreçsel arkeolojide, L. R. Binford'un kuramsallaştırdığı “mevkinin arkeolojisi” (archeology of place) ile araştırılmaktadır¹⁷. Trigger, sosyal topluluğu, tek bir yerleşim ile ilişkilendirmekte ve arkeologun araştırma alanının en önemli unsuru olarak tanımlamaktadır¹⁸. Arkeolojik anlamda sosyal topluluk, her hangi bir dönemde bir yerleşimi işgal eden ve ileri derecede bütünleşmiş maksimum sayıda insanın geriye bıraktığı verilerdir. Burada, tekil kültürel sistemler içerisindeki farklı işlevlere sahip mevkiler arasındaki örgütsel ilişkiler, sosyal topluluğun ekonomik, kültürel ve politik sistemlerini yansıtır. Bu tanımlama üzerinden, mevki (place) kavramı, insanın hayatta kalmaya dair stratejilerle ve çevresel koşullar arasındaki etkileşimin yeniden kavramsallaşmasının bir yoludur¹⁹. Bir insan topluluğu beslenmek ya da korunmak amacıyla bir mevkiyi işgal eder, ve bu mevkinin çevresel koşulları ve sağladığı imkanlar sosyal topluluğun ilişki ağını doğrudan etkiler. Böylece, o mevki, sosyal topluluğun var olan durumunu tanımlar.

Trigger'ın üçüncü aşaması olan dağılım, süreçsel arkeolojide geniş alanda yüzey araştırması (extensive survey) ve göreysel yönelim (landscape approach) ile incelenmektedir. “*Landscape*” kavramı, yerleşim çalışmalarının ana kritik kavramlarından birisidir. Türkçe’de manzara olarak çevrilen bu kavram, yerleşim çalışmalarında bazen kırsal alan ya da bölge olarak çevrilmiştir. Ancak, bu kavram, görülen alanda var olan eylemselliği tanımlar ve ayrıca kent dokusunda da “*landscape*” vardır. Bu kavram, görülen alanda açılan tarlalar, ormanlık alan, fauna ve flora özelliği, kurulan yerleşimler gibi görülen her şeyin birbiriyle olan ilişkisi ve bu durumdan doğan bir eylemselliği tanımlar. Bu nokta da, “*landscape*” kavramı için, Ruşen

¹⁷ Binford 1982.

¹⁸ Trigger 1968, s.60.

¹⁹ Rossignol – Wandsnider 1992, s. 62.

Keleş’in önerisi olan *göreyin*²⁰, uygun ve doğru bir karşılama olduğu görüşündeyim. Bu yüzden, bu kavram, bu çalışmada “görey” olarak karşılanacaktır.

Geniş alanda yüzey araştırması, araştırılan bölgede yerleşimlerin bulunması ve bu yerleşimlerde bulunan arkeolojik materyalin yorumu ile bölgenin arkeolojik kültürel değişimini ortaya çıkarmayı amaçlar²¹. Bu yüzey araştırmasında, jeomorfolojik özellikler, araştırılan alanın ve sistematik örnekleme noktalarının belirlenmesinde önemlidir. Bu veriler ışığında araştırma planlaması yapılmakta ve uygulanmaktadır²². Geniş alanda yüzey araştırmasının bilinen en iyi örneği, R. Adams ve H. Nissen’in Güney Mezopotamya’da yapmış oldukları yüzey araştırmasıdır. Bu yüzey araştırmasında, Adams ve Nissen, dönemsel olarak yerleşim sayısında ve yerleşimin büyüklüğünde oluşan değişiklikleri araştırmışlar ve buradan elde ettikleri verilerle ilk kentleşme olgusuna dair yorumda bulunmuşlardır. Ayrıca, bu yüzey araştırmasında, nehir yataklarında ki değişimler, kanallar ve körfezin kıyasal değişimine de bakmışlardır²³. Bu yüzey araştırması ve sonuçları, arkeolojide yerleşim çalışmalarını derinden etkilemiş ve yüzey araştırmasının arkeolojik araştırmada ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermiştir.

Trigger’in dağılım aşamasında, süreçsel anlayışta kullanılan bir diğer kuramsal ve yöntemsel yaklaşım, göreysel yönelimdir (landscape approach). İlk defa Rossignol ve Wandsnider tarafından kullanılan göreysel yönelim, Flannery tarafından ortaya atılan yerleşim sistemleri ve yerleşim düzenleri arasındaki sorunsal ilişkiyi sorgulamaktadır²⁴. Bu yaklaşımda, özellikle göreyin oluşum tarihine yoğunlaşmakta²⁵ ve yerleşimin işlevsel özelliği, yani obsidyen yatağına yakınlık ya da liman olma gibi özellikler, yerleşimin görey içindeki anlamını ortaya çıkarmaktadır. Bu yüzden, yerleşimin kullanımı, bu işlevler nedeniyle hep aynı özelliğe sahiptir. Ancak bu yaklaşımda, yerleşim ve onun işlevsel özelliği tamamen ekolojik ve jeolojik

²⁰ Keleş 1980, s.183.

²¹ Knapp 1997, s. 11.

²² Van de Velde 2001, s. 30.

²³ Adams – Nissen 1972.

²⁴ Rossignol – Wandsnider 1992.

²⁵ Knapp 1997, s. 2.

özelliklere bağlanmakta, sosyal olgu göz ardı edilmektedir. Bu bağlamda, Rossignol'e göre, göreysel yönelim, göreysel arkeolojiden (landscape archaeology) tamamen farklıdır. Göreysel arkeologların tarihsel vurgularında, yöntemsel ve yorumsal anlayışlarında ekolojik ve jeolojik sistemler göz ardı edilir. Bu arkeologlar, arkeoloji disiplinini, tarihsel ve Hodderci bir bağlam yoğunluğunda ele alırlar²⁶. Ancak, göreysel arkeolojiye yapılan bu eleştirilerde, eksik ve kişisel bir yan görülmektedir. Göreysel arkeoloji, daha sonra açıklanacağı gibi, jeolojik ve ekolojik sistemleri göz ardı etmez, hatta onları araştırma planlamasının en önemli elemanları yapmaktadır. Burada asıl sorun, göreysel yönelimin, çok katı bir şekilde ekolojik ve jeolojik sistemlere yoğunlaşıp, insani faktörleri göz ardı etmesinde yatmaktadır.

1990'larla birlikte, postmodernizm tartışmalarının yoğunlaştığı bir dönemde, arkeoloji bir sosyal bilim olarak bu tartışmalarda kendini yeniden tanımlama girişiminde bulundu. Bu tanımlama sürecinin ana kuramsal damarlarını oluşturan yaklaşımlar, eleştirel kuram (critical theory) üzerinden Yeni Marxism, feminist arkeoloji, bilişsel arkeoloji (cognitive archaeology) ve bağlamsal arkeoloji (contextual archaeology) olmuştur. Arkeolojinin yeni pozitivist anlayıştan koparak, kendini yeniden tanımladığı bu süreç art-süreçsel arkeoloji (post-processual archaeology) olarak isimlendirilmiştir. Art-süreçsel arkeoloji anlayışında, arkeoloji sosyal ve yorumsal bir alanda ele alınmaktadır. Arkeolojinin, diğer sosyal bilim tartışmaları içerisindeki marjinal konumu, art-süreçsel arkeoloji ile kırılmış ve varolan tartışmalara kendi veri kaynakları ile katılmaya başlamıştır. Art-süreçsel arkeoloji, arkeolojik verinin sembolik bir anlam üzerinden yorumsal bir alan içerisinde incelenmesini amaçlamaktadır²⁷. Arkeolojik veriye, sosyal bir olgunun parçası ve insani bir üretimin sonucu olduğu gerçekliği içerisinden bakılmaktadır. Artık, bulunan arkeolojik materyali ölçüp, rengine bakıp, çizip ve bunları yayınlayıp, depoya kaldıran anlayış yerine, bu arkeolojik materyalin ölçülmesi, çizilmesi ve karşılaştırılması sonucunda insani bir üretim olarak sosyal anlamı bulunmaya çalışılmaktadır. Burada tartışılan konu bağlamında, art-süreçsel arkeoloji, yerleşim çalışmalarında farklı bir yöntem ve kuramsal alt yapıyı önermektedir.

²⁶ Rossignol 1992, s. 4-5.

²⁷ Hodder 1985; 1998, s. 83-91; Preucel 1995, s. 162; Thomas 2000.

Bu akımda, yerleşim çalışmalarının ana parametresini çizen yaklaşımlar, etnoarkeoloji, uzamsal çözümleme (spatial analysis), yeğinsel yüzey araştırması (intensive survey) ve göreysel arkeolojidir (landscape archaeology). Art-süreçsel arkeolojide yerleşim çalışmalarının kuramsal ve yöntemsel çerçevesinin çizilmesinde en önemli katkıyı A. J. Ammerman yapmıştır. Ammerman, Willey’in tanımlamış olduğu yerleşim arkeolojisine dair araştırma sorunlarını eleştirmekte ve süreçsel akımın yerleşime dair bakış açısında sorunsal bir yan olduğunu dile getirerek, yerleşim çalışmalarında göreyin yeniden yapılanması, demografik durum, toprak kullanımı ve günümüzle geçmiş arasındaki yerleşim düzenleri arasındaki bağıntıya odaklanmaktadır²⁸. Ammerman’a göre, mimari yapı, sosyal topluluk ve bölgesel dağılım, kendi işlevsel ilkeleri içerisinden bakılmalıdır. Bu bağlamda, yerleşime dair veri toplama teknikleri günümüzle geçmiş arasında benzeşimsel bir yan arar.

Art-süreçsel anlayışın yerleşim çalışmalarında, etnoarkeoloji önemli ve kritik bir yer tutmaktadır. Etnoarkeoloji, günümüz toplumlarının yaşamları içerisinde var olan maddi kültür, yaşam stratejisi ve göreyin kullanımı ve sömürüsü ile, arkeolojik kazı sonucunda ortaya çıkartılmış olan verilerin arasında artzamansal bir benzeşim kurarak, bu verilerin yorumuna katkıda bulunmaktadır. Daha açık bir anlatımla, etnoarkeolojinin rolü, saf etnografya ile düz arkeoloji arasında bir köprü kurmaktır²⁹. Shankland’e göre, etnoarkeoloji, günümüz köylülerinin arkeolojiyi anlamlandırmaları bağlamında incelenmeleridir³⁰. Ian Hodder, etnoarkeolojik çalışmaları yapısal ve sembolik bağlamlarda kavramsallaştırmakta ve geçmiş toplumların sembollerle inşa edilen sosyal ve ekolojik yapılarının, bu toplumların sosyal stratejilerini doğrudan etkilediğini söylemektedir³¹. Bu bağlamda, etnoarkeoloji, nüfus hesaplamalarında, sosyal hareketliliğin çözümlenmesinde ve mekanda ortaya çıkartılan maddi kültür kalıntılarının yorumunda bir açılım sağlayabilir³². Böylece, araştırılan bölgenin ekolojik ve sosyal yapısını yansıtan günümüz mimarisinin etnoarkeolojik bir yaklaşımla ele alınması, arkeolojik araştırma sonucunda ortaya çıkartılan geçmişin mimari yapısının

²⁸ Ammerman 1981, 1985; Terrenato – Ammerman 1996.

²⁹ Hopkins 2003, s. 4.

³⁰ Shankland 1999.

³¹ Hodder 1982; 1998, s. 24-44.

³² Kramer 1979.

yeniden kurulmasında önemli bir yöntemsel katkı sağlayacaktır. Ayrıca, günümüz yerleşimlerinin neden o noktada kurulduğu ve ekolojik çevrenin ekonomik periferi ile ilişkisi, geçmiş yerleşimleri anlamamız bağlamında önemli veriler verebilir.

Bu bağlamda, Altınova'nın Erken Bronz Çağ'da ki yerleşim düzeni üzerine yaptığım tezimde, yerleşimin dağılımında görülen merkezleşmenin açıklanmasında, arkeolojik kazı ile ortaya çıkartılan Norşuntepe'deki devasa tahıl depoları ile saray yapısının, günümüzde o bölgenin ağasının konağı arasındaki işlevsel benzerlik, Erken Bronz Çağ Altınovası'nın sosyal durumunu açıklanmasında bana önemli bir veri sağlamıştır³³. Aynı şekilde, Neolitik dönem Çatalhöyük'ü ile günümüz Küçükköy yerleşimi arasında etnoarkeolojik bir benzeşim kurularak, mimari yapıların çözümlenmesinde, yerleşimlerin sömürge alanları ile mimari yapılar arasındaki organik gelişimler ve hayatta kalma stratejisine bağlı olarak bölgede yaşayan insanlar tarafından oluşturulan sosyokültürel yapılar önemli bir veri kaynağı olmuştur³⁴.

Art-süreçsel arkeolojinin, yerleşim çalışmalarında kullandığı bir başka yöntem, uzamsal çözümlerdir (spatial analysis). Uzam, bir kimsenin, bir şeyin bulunduğu, bir eylemin geçtiği ya da gerçekleştiği yer anlamında kullanılmaktadır. Burada "uzamın arkeolojisi" yani mekanın içerisindeki sosyal topluluğun eylemselliği üzerinden arkeolojik bir araştırma yapmak, o sosyal topluluğun yaşam stratejisini ve sosyokültürel yapısını anlamak bağlamında önemlidir. Bu topluluk, kendi yaşam alanı içerisinde nasıl bir hiyerarşi kurmuştur ya da bu hiyerarşi içerisinde sosyal topluluğun katmanlaşmalar arası ilişkileri nasıl inşa edilmiştir. Bu bağlamda, merkezleşmeyi anlamak ve bu merkezleşmeden doğan dağılımı çözümlmek, yerleşimler ve yerleşimler içerisindeki mekanlar arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak bağlamında önemlidir. Burada, yerleşimler arası ilişkiyi çözümleme sırasında, istatistiksel ve analitik hesaplamalar sonucunda bir modele ulaşırız. Bu çözümleme sonucunda ulaştığımız model sayesinde ise, o bölgede yaşayan sosyal topluluğun nasıl bir sosyokültürel ve ekonomik yapıya sahip olduğunu ve nüfus dağılımını ortaya çıkartabiliriz. Bu modelleme esnasında, etnoarkeolojik veriler, arkeolojik araştırmaya yorumsal bir açılım

³³ Dikkaya 2003b, s. 64.

³⁴ Matthews *et al.* 2000, S. 186.

sağlar. Böylece, art-süreçsel anlayışta uzamın anlamı, bir topluluğun sosyal yapısı ile maddi kültürü arasındaki etkileşimdir ve uzam, bir topluluğun sosyal fenomenidir³⁵.

Art-süreçsel anlayışın, yüzey araştırmalarında, geniş alan yöntemi (extensive survey) dışında kullandığı bir yöntemde yeğinsel anlayıştır (intensive survey)³⁶. Yeğinsel yüzey araştırmasının amacı, arkeolojik malzemenin dağılımı ile şekillenmiş yerleşimin göreyini anlamaktır³⁷ ve buradan yerleşimin büyüklüğünü ve tipini ortaya çıkarmaktır³⁸. Ebert’e göre, arkeolojik malzemenin yoğunluğu bir yerleşimi şekillendirir ve bu malzeme dağılımı göreyin kullanımının yoğunluğunu ve kültürel sistemlerin değişimini açıklar³⁹. Burada yerleşimcilerin, yerleşim içerisindeki ve yerleşim dışındaki davranışları ve bu davranışların arkeolojik malzemenin dağılımı ile ilişkisi araştırılmaktadır⁴⁰. Bir başka deyişle, yüzey araştırması yapılan alan, orada geçmişte yaşamış insanların gözü ile bakılmaktadır⁴¹. Yeğinsel yüzey araştırması, jeomorfoloji, tarım çalışmalarının etkisi ve iklimsel koşullar üzerinden araştırma planlamasını yapmaktadır⁴².

Göreyssel arkeoloji (landscape archaeology), art-süreçsel arkeolojinin en belirgin özelliklerinden biridir. Göreyssel arkeoloji, sosyal ve tinsel bir anlama sahip fiziksel, kültürel ve bilişsel göreylerle ilgilenir⁴³. Ayrıca bu göreyssel ilginin ortaya koyduğu işlevsel, etkin ve insan merkezli bir görüş açısını önerir⁴⁴. Burada tartışılan konu bağlamında, göreyssel arkeoloji,

³⁵ Shanks – Tilley 1987, s. 79-117; Hodder 1991, s. 6-10, 165-66.

³⁶ *Intensive* kavramı, dilimize daha çok yoğun olarak çevrilmektedir. Ancak, fizik araştırmalarında çokça kullanılan bu terimi, fizikçiler yeğinsel olarak çevirmektedirler. Burada tartışılan konu bağlamında, *intensive* terimi, tercih etmek yani yeğlemek kavramı ile ilişkilidir. Yani, yüzey araştırmamız sırasında geniş bir alandan çok daha yoğun araştırılan ve daha dar bir alanın yeğlenmesidir. Bu noktada, fizikçilerin bu terimi karşıladıkları yeğinsel kavramı, yüzey araştırmaları içinde uygundur. Bu yüzden *intensive survey* yöntemi, burada yeğinsel yüzey araştırması olarak karşılanacaktır.

³⁷ Ebert 1992.

³⁸ Fentress 2000, s. 44.

³⁹ age. s. 10.

⁴⁰ Bintliff *et al.* 2000, s. 2.

⁴¹ Bintliff 2000, s. 8.

⁴² Mallone – Stoddart 2000, s. 101; Mattingly 2000.

⁴³ Savage 1990, s. 330.

⁴⁴ Savage 1990, s. 339.

özellikle yüzey araştırmalarında, çiftlikler, köyler ve mezar anıtları gibi yerleşim verilerine yoğunlaşır, insan ve çevresi arasındaki etkileşimi çalışır⁴⁵. Göreysel arkeologlar, araştırma planlamasında, jeoarkeolojik ve ekolojik sistem değişkenlerini kullanırlar⁴⁶. Planlamalarının çerçevesini çizen yöntemler, hava fotoğrafı ve uzaktan algılama, coğrafi bakış ve paleoiklimsel arařtırmalardır⁴⁷. Bu yaklaşımda, görey, geniş anlamda yerleşim düzenleri ile tanımlanan artzamansal yerleşim gelişimleri ile ilişkilidir⁴⁸. Böylece görey, hem sosyokültürel hem de fiziksel yapılarla ve bu yapıların yorumu ile belirlenir ve tanımlanır⁴⁹. Knapp'e göre, göreydeki fiziksel durum, insan sömürüsü ve sosyal algılama, hem kültürel gelişimi hem de sosyal değişimi anlamaya olanak tanır⁵⁰. Bu tanımlamadan da görüleceği gibi, göreysel arkeolojinin, insanı ve onun çevresini algılayışı, arkeolojik yerleşim çalışmalarındaki sosyal boyutun bir göstergesidir.

Burada her iki yaklaşımın ortaya koyduğu yerleşim çalışmalarına dair kuramsal ve yöntemsel yaklaşımlarda, araştırma planlamasını yaparken insan-çevre-kültür denkleminin ana çerçeve olarak algılandığını görüyoruz. Böylece, çevresel koşulları yeniden yapılandırma önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, "çevresel arkeoloji" olarak isimlendirilen arkeolojik dalın çalışmaları, bize bölgenin geçmiş dönemde nasıl bir göreye sahip olduğunu gösterebilir ve bu sorunumuza çözüm getirebilir. Çevresel arkeoloji, geçmişle günümüz arasındaki farklılıkları algılamak, değişimleri ve süreçleri ortaya çıkarmaktır⁵¹. Burada yeniden yapılandırılan çevresel durum, araştırılan geçmiş yaşamların sosyal ilişkilerini ve düzenlerine dair yorumsal bir alan sağlar⁵². Burada çevresel arkeolojinin amaçları,

- Bioarkeoloji olarak isimlendirilen ve biyolojik araştırma yöntemlerini kullanarak, bitkisel ve hayvansal kalıntılardan geçmişin flora ve fauna sistemini ortaya çıkarmak ve bunların analizini yapmak.

⁴⁵ Banning 2002, s. 4-13.

⁴⁶ Barker – Llyod 1991; Cherry *et al.* 1991; Knapp – Given 1996.

⁴⁷ Cambi 2000, s. 73.

⁴⁸ Barker – Llyod 1991, s. 1.

⁴⁹ Crumley – Marquardt 1990, s. 74.

⁵⁰ Knapp 1997, s. 13.

⁵¹ Dincauze 2000, s. 83; Evans – O'Connor 1989, s. 4-5.

⁵² Evans 2003.

- Sedimentasyon serilerinden ortaya çıkan verileri, mekanlarda kullanılan ahşap elemanların hangi ağaçlardan yapıldığını analiz etmek
- Ormansızlaştırma (deforestation) sürecinin aşamalarını ortaya çıkarmak
- Çevresel yüzey araştırması yaparak, evcileşmemiş ve bölge çevresi için kritik öneme sahip flora ve fauna bilgilerini toplamak
- Yazılı kaynaklardan, geçmiş çevre bilgileri hakkında bilgi edinmek
- Jeoarkeolojik araştırmalar sayesinde, jeomorfolojik değişimleri ve jeolojik yapıları ortaya çıkarmak
- İklimsel değişimleri ortaya çıkarmak ve geçmişin iklimini anlamak
- Erozyonun etkisini ortaya çıkarmak
- Toprak-insan ilişkisini anlamak

Toplanan tüm bu verilerle, insanların yerleştikleri ve sömürdükleri çevrelerinin nasıl bir göreye sahip olduğunu anlayabiliriz. Böylece, çevresel yeniden yapılandırma, yerleşimlerin dağılımını ve yerleşimin görey içeri-sindeki anlamını anlamamıza olanak tanır.

Sonuç olarak, arkeolojide yaşanan bilgikuramsal kopuşlar ve yeniden yapılanmalar, yerleşim çalışmalarını derinden etkilemiş ve yeni yöntem ve anlayışlarla ele alınmalarına sebep olmuştur. Süreçsel arkeoloji kendi yeni pozitivist tavrı içerisinde, yerleşimleri edilgen ve analitik bir veri olarak algılamaktadır. Yerleşimleri kuran insanların yüzünü unutan ve nesne fetişizmi üzerinden yerleşimleri anlamlandırmaya çalışan bir anlayıştır. Sosyal bir olgu olarak yerleşim ve yerleşimi meydana getiren ekolojik çevre, yorumsal bir alana açık değildir. Formülasyonlar üzerinden bir genelleme-ye ulaşan bilgi, insan tarafından kurulan ve geliştirilen yerleşimin ve sömürgeleştirilen ekolojik çevresinin sosyal tarafını göz ardı etmektedir. Bu noktada, süreçsel anlayışın yerleşime bakış açısı, sosyal bilimsel anlamda sorunsaldır.

Art-süreçsel arkeoloji ise, bu anlamda, arkeolojik maddi kültürel veriyi sosyal bir olgu olarak algılamaktadır ve yerleşimi bağlı bulunduğu ekolojik çevre, ekonomik artbölge ve görey ile birlikte ele almaktadır. Yerleşimi oluşturan insan topluluğu, yaşam stratejisini belirlerken ekolojik çevresinin ona sunduğu sınırları, bu sınırlar içerisinde belirlenen ekonomik sömürge alanı ya da artbölgesini ve tüm bunların genel bir bakışı olan görey içerisindeki eylemselliğine bakar. Eğer tüm bu faktörlerin, insanın yaşam

stratejisine olumlu bir yansıması olursa, yerleşimde buna bağılı olarak büyür ve gelişir. Ancak, olumsuz bir yansıma ile karşılaşırsa, yerleşim küçülür ya da terk edilir. Bu anlamda, yerleşimin gelişimi çevreseldir ve insanın yaşam stratejisine bağılıdır. Tüm bu anlatılanlar ışığında, art-süreçsel arkeoloji'nin yerleşime bakış açısı sosyal ve yorumsal bir alan yaratması bağlamında anlamlı ve daha insandır.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Adams – Nissen 1972 Adams, R. Mc. – H. Nissen, *The Uruk Countryside: the Natural Setting of Urban Societies*, Chicago.
- Ammerman 1981 Ammerman, A. J., “Survey and Archaeological Research”, *Annual Review of Anthropology* 10, 63-88.
- Ammerman 1985 Ammerman, A. J., “Plow-Zone Experiments in Calabria, Italy”, *JFA* 12, 33-40.
- Barker – Llyod 1991 Barker, G. – J. Llyod (der.), *Roman Landscapes: Archaeological Survey in the Mediterranean*, Londra.
- Banning 2002 Banning, E. B., *Archaeological Survey*, New York.
- Binford 1982 Binford, L. R., “The Archaeology of Place”, *JanthArch* 1, 1-31.
- Bintliff *et al.* 2000 Bintliff, J. – M. Kuna – N. Venclová, “Editorial Overview”, J. Bintliff – M. Kuna – N. Venclová (der.), *The Future of Surface Artifact Survey in Europe içinde*, 1-2, Sheffield.
- Bintliff 2000 Bintliff, J., “Beyond Dots on the Map: Future Directions for Surface Artifact Survey in Greece”, J. Bintliff – M. Kuna – N. Venclová (der.), *The Future of Surface Artifact Survey in Europe içinde*, 3-20, Sheffield.
- Cambi 2000 Cambi, F., “Quando i Campi hanno Pochi Significati da Estrarre: Visibilità Archeologica, Storia Istituzionale, Multi-Stage Work” Francovich, R. – H. Patterson (der.), *Extracting Meaning from Ploughsoil Assemblages*, 72-76, Oxford.
- Cherry *et al.* 1991 Cherry, J. F. – J. L. Davis ve E. Mantzourani, *Landscape Archaeology as Long-Term History: Northern Keos in the Cycladic Islands from Earliest Settlement to Modern Times*, Los Angeles.
- Childe 1931 Childe, V. G., *Skara Brae: A Pictish Village in Orkney*, Londra.
- Childe 1942 Childe, V. G., “The Chambered Cairns of Rousay”, *AntJ XXII*, 139-142.
- Crumley – Marquardt 1990 Crumley, C. L. – W. H. Marquardt, “Landscape: A Unifying Concept in Regional Analysis”, K. M. S. Allen – S. W. Gren – E. B. W. Zubrow (der.), *Interpreting Space: GIS and Archaeology içinde*, 73-79, New York.
- Clarke 1973 Clarke, D., “Archaeology: the Loss of Innocence”, *Antiquity* 47, 6-18.
- Dikkaya 2003a Dikkaya, F., “Epistemolojik Bir Sorun Olarak Kazıbilim” O. Erdur – G. Duru (der.), *Arkeoloji: Niye? Nasıl? Ne İçin? içinde*, 183-192, İstanbul.
- Dikkaya 2003b Dikkaya, F., *The Settlement Patterns of Altınova in the Early Bronze Age*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Dincauze 2000 Dincauze, D. F., *Environmental Archaeology: Principles and Practice*, Cambridge.
- Ebert 1992 Ebert, J. I., *Distributional Archaeology*, Albuquerque.

- Evans – O'Connor 1989
Evans, J. – Terry O'Connor, *Environmental Archaeology: Principles and Methods*, Phonix Mill, Stroud, Gloucestershire.
- Evans 2003
Evans, J., *Environmental Archaeology and the Social Order*, Londra ve New York.
- Fagan 1991
Fagan, B.M., *In the Beginning. An Introduction to Archaeology*, New York.
- Fentress 2000
Fentress, E. "What are We Counting for?", Francovich, R. – H. Patterson (der.), *Extracting Meaning from Ploughsoil Assemblages*, 44-52, Oxford.
- Flannery 1967
Flannery, K. V., "Culture History vs. Cultural Process: A Debate in American Archaeology", *Scientific American* 217, 119-122. Hopkins 2003 Hopkins, L., *Archaeology at the North-East Anatolian Frontier, VI: An Ethnoarchaeological Study of Sos Höyük and Yiğittaşı Village*, Louvain.
- Hodder 1982
Hodder I., *Symbols in Action: Ethnoarchaeological Studies of Material Culture*, Cambridge.
- Hodder 1985
Hodder, I., "Post-Processual Archaeology", *Advances in Archaeological Method and Theory* 8, 1-26.
- Hodder 1991
Hodder, I., *Reading the Past: Current Approaches to Interpretation in Archaeology*, Cambridge.
- Hodder 1998
Hodder, I., *Theory and Practice in Archaeology*, Londra ve New York.
- Keleş 1980
Keleş, R., *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara.
- Kantman 1969
Kantman, S. "Trakya ve Marmara Kıyı Bölgesi Paleolitik Yerleşme Yerleri Araştırma Planlaması", A. M. Diñol – S. Kantman (der.), *Analitik Arkeoloji içinde*, 37-45, İstanbul.
- Knapp 1997
Knapp, A. B., *The Archaeology of Late Bronze Age Cypriot Society: The Study of Settlement, Survey and Landscape*, Glasgow.
- Knapp – Given 1996
Knapp, A. B. – M. Given, "A Report on the Sydney-Cyprus Survey Project (SCSP) – Third Season (1995)", *AnnRepCyp* 1996, 295-366.
- Kramer 1979
Kramer, C. (der.), *Ethnoarchaeology: The Implications of Ethnography for Archaeology*, New York.
- Mallone – Stoddart 2000
Mallone, C. – S. Stoddart, "The Current State of Prehistoric Ceramic Studies in Mediterranean Survey", Francovich, R. – H. Patterson (der.), *Extracting Meaning from Ploughsoil Assemblages*, 95-104, Oxford.
- Mattingly 2000
Mattingly, D., "Methods of Collection, Recording and Quatification", Francovich, R. – H. Patterson (der.), *Extracting Meaning from Ploughsoil Assemblages*, 5-15, Oxford.
- Matthews et al 2000
Matthews, W. – C. Hastorf – B. Ergenekon, "Ethnoarchaeology: Studies in Local Villages Aimed at Understanding Aspects of the Neolithic Site", I. Hodder (der.), *Towards Reflexive Method in Archaeology: the Example at Çatalhöyük içinde*, 177-188, Oxford.

- Preucel 1995 Preucel, R. W., “Postprocessual Condition”, *Journal of Archaeological Research* 3, 147-175.
- Renfrew 1994 Renfrew, C., “Childe and the Study of Culture Process”, D. R. Harris (der.), *The Archaeology of Gordon Childe: Contemporary Perspective içinde*, 121-133, Chicago.
- Rossignol – Wandsnider 1992 Rossignol, J. – L. Wandsnider (der.), *Space, Time and Archaeological Landscapes*, New York.
- Rossignol 1992 Rossignol, J., “Concepts, Methods, and Theory Building: A Landscape Approach”, Rossignol, J. – L. Wandsnider (der.), *Space, Time and Archaeological Landscapes içinde*, 3-16, New York.
- Sabloff – Ashmore 2001 Sabloff, J. A. – W. Ashmore, “An Aspect of Archaeology’s Recent Past and its Relevance in the New Millennium”, G. Feinman – T. D. Price (der.), *Archaeology at the Millenium: A Source Book içinde*, 11-37, New York.
- Sabloff 2004 Sabloff, J. A., “Gordon Randolph Willey: Biographical Memoirs”, *PAPS* 148/3, 406-410.
- Savage 1990 Savage, S. L., “Modelling the Late Archaic Social Landscape”, K. M. S. Allen – S. W. Gren – E. B. W. Zubrow (der.), *Interpreating Space: GIS and Archaeology içinde*, 330-355, New York.
- Shankland 1999 Shankland, D., “Ethno-Archaeology at Küçükköy”, *Anatolian Archaeology* 5, 23-24.
- Shanks – Tilley 1987 Shanks, M. – C. Tilley, *Social Theory and Archaeology*, Cambridge.
- Thomas 2000 Thomas, J., “Introduction: the Polarities of Post-Processual Archaeology”, J. Thomas (der.), *Interpreative Archaeology, A Reader içinde*, 1-18, Londra.
- Terrenato – Ammerman 1996 Terranato, N. – A. J. Ammerman, “Visibility and Site Recovery in the Cecina Valley Survey, Italy”, *JFA* 23, 91-109.
- Trigger 1968 Trigger, B. G., “The Determinants of Settlement Patterns”, K. C. Chang (der.), *Settlement Archaeology içinde*, 53-78, Palo Alto.
- Trigger 1994 Trigger, B. G., “Childe’s Relevance to the 1990s”, D. R. Harris (der.), *The Archaeology of Gordon Childe: Contemporary Perspective içinde*, 9-34, Chicago.
- Van de Velde 2001 Van de Velde, P., “An Extensive Alternative to Intensive Survey: Point Sampling in the Riu Mannu Survey Project, Sardinia”, *JMA* 14/1, 24-52.
- Wilk – Rathje 1982 Wilk, R. R. – W. L. Rathje, “Household Archaeology”, R. R. Wilk – W. L. Rathje (der.), *Archaeology of the Household: Building a Prehistory of Domestic Life (special issue) içinde*, *American Behavioral Scientist* 25/6, 617-639.
- Willey 1953 Willey, G. R., *Prehistoric Settlement Patterns in the Virū Valley, Peru*, Washington D.C.

THE ORGANIZATION AND UTILIZATION OF THE BURIAL GROUNDS IN KLAZOMENAI

Bilge HÜR MÜZLÜ*

ÖZET

Klazomenai'de Gömü Alanlarının Düzenlenmesi ve Kullanımı

Klazomenai ve İonia'nın diğer merkezlerinde açığa çıkan mezar grupları, Protogeometrik ve Geometrik Dönemlerde bebek ve çocukların yerleşme içerisinde gömüldüğünü ortaya koymaktadır. İonia merkezlerinden elde edilen veriler, yedinci yüzyılın ortalarından itibaren ise yerleşme içerisinde gömüye izin verilmediğini göstermektedir. Klazomenai'de de yerleşme alanının çevresinde yer alan ve kent için bir sınır oluşturdukları gözlenen nekropolis alanları yedinci yüzyılın başından itibaren kullanılmaya başlamıştır. Uzun dönemler boyunca ve çağdaş olarak kullanılmış olan bu nekropolis alanlarının her biri kentin içerisinde yer alan büyük aile gruplarından (phyle?) birine ait olmalıdır.

Bu çalışmanın amacı, Klazomenai'de mezar grupları ve nekropolis alanlarından elde edilen verilerden hareketle, mezarlık alanlarının organizasyonunu ve kentin tarihsel süreci boyunca yerleşme alanıyla ilişkisini irdelemektir. Bu amaçla öncelikle Klazomenai antik kentinin yerleşme alanlarına ilişkin veriler özet halinde sunulmuştur. Çalışmalar, antik kentin dağınık yerleşme alanlarından oluşmadığını ve onbirinci yüzyılın sonuna tarihlenen kuruluşundan itibaren, ihtiyaç ölçüsünde, batıya doğru genişlemiş olduğunu ortaya koymuştur. Protogeometrik Dönemden itibaren iskan edilmiş olan alanların Arkaik ve Klasik Dönemler boyunca da kullanılmış oldukları anlaşılmaktadır. İkinci aşamada, Klazomenai'de açığa çıkan mezar grupları, nekropolisler ve tümülüsler tanıtılmış, diğer İonia merkezlerinden elde edilen verilerle karşılaştırmalar yapılmıştır. Son olarak da, Klazomenai'de nekropolis alanlarından elde edilen verilerin antik dönemde sosyal örgütlenmeye yansımaları ve aile mezarlıklarına ilişkin veriler değerlendirilmiştir.

Keywords: Klazomenai, burial grounds, settlement, necropolis, burial customs

* Dr. Bilge Hürmüzlü, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Isparta.

The aim of this paper is to examine the organization of the Clazomenian burial grounds and their relationship to the settlement area throughout the history of the city¹. It begins with a chronological summary of the settlement areas of the ancient city of Klazomenai². This is followed by presentation of the burial clusters, the necropolis areas and the tumuli uncovered in Klazomenai, and a comparison with findings from other Ionian centers. The paper concludes with reflections on ancient social organization based on data from the burial grounds, and evaluation of the characteristics of the family burials.

Habitation Areas in Klazomenai

Since 1979, annual excavation seasons have revealed habitation areas dating from the foundation of the city in the Protogeometric period until its final abandonment in Roman Imperial times (fig.1 and 2). The curvilinear planned structures revealed in sector A (fig. 1) show that the city was founded as an Ionian settlement at the end of the 11th century in the area of the Prehistoric Mound (Liman Tepe)³. Findings obtained from deep soundings carried out in various areas demonstrate that in the Middle and Late Protogeometric periods the original settlement expanded towards the west (fig.1: A, B and C).

By contrast with the Protogeometric period, however, our knowledge of Geometric Klazomenai is rather limited. Nevertheless, fill and floors belonging to the Geometric period have been found in the areas of the Protogeometric city that lie beneath houses of the Archaic period. These finds

¹ The results which form the subject of this study are based on finds uncovered in excavation work carried out at Klazomenai since 1979 under the directorship of Prof. Dr. Güven Bakır. I thank him for his kind permission to publish the results of the excavations and to Yaşar Ersoy and Catherine Morgan for their suggestions and criticism. My special thanks are due to the Organizing Committee of the workshop at Mersin. All dates are BC unless otherwise stated.

² Data concerning the settlement area of Klazomenai and the history of the city have been published in detail in previous papers. For this reason the present study includes only a summary designed to help understanding of the use of the burial grounds over time. For studies discussing the findings and the historical events at Klazomenai from the Protogeometric period onwards, see Ayaçlar 2004; Ersoy 2004; Ersoy 2005; Güngör 2004 and Özbay 2004.

³ Concerning the first founding, the expansion and the houses of Klazomenai, together with the finds retrieved from these areas of the city, see Ayaçlar 2004, p. 17-41; Bakır et. al. 2001, p. 27-33, fig. 2-7; Bakır et. al. 2002, p. 41-44, fig. 2-5; Bakır et. al. 2003, p. 205-207, fig.1.

show that in the Geometric period the city continued to exist in areas previously settled during Protogeometric times (fig.1: A, B and C)⁴. Architectural remains and floors from the second half of the seventh century onwards also suggest that the same areas were in use during Archaic period⁵. However, dwellings dated to around 600 BC, to the west of these areas (fig. 1: D), prove that in the Archaic period the city of Klazomenai expanded even further in this direction⁶. Houses belonging to the first half and to the last quarter of the sixth century came to light in the sectors in question (fig.1: A, B, C and D). They yield important data on the architectural plans applied at Klazomenai in the Archaic period, and on the coarse pottery in daily use at the settlement.

Apart from the areas set aside for houses, two industrial areas of the Archaic period have been identified. South of the residential areas located in sector D (fig. 1), and in an area which was probably within the fortification walls⁷, sixth century workshops were uncovered for the extraction of olive oil and iron-working (fig.1: H)⁸. Besides these, there are pottery kilns on the south-eastern and south slopes of the Acropolis (fig. 1: F and H) dating to the second half of the seventh and first half of the sixth century

⁴ For the Late Geometric data and finds from Klazomenai, see Ersoy 2004, p. 43-52. For the Late Geometric floor and its finds in sector C (fig. 1), see also Bakır et. al. 2002, p. 45, fig.9.

⁵ For a detailed discussion of the architectural and small finds in Archaic houses of Klazomenai, see Ersoy 2004, p. 52-60.

⁶ On the houses and finds from sector D (fig.1), see *ibid.* p. 52-55. Besides this, the underwater researches of the Liman Tepe excavation, carried out under the directorship of Prof. Dr. Hayat Erkanal, show that one portion of the Archaic city of Klazomenai is under water. This suggests that in the seventh and the early sixth century the city was concentrated on the western side of the Prehistoric mound, near the sea shore. The sinking happened as the result of an earthquake, which caused important changes to the city's topography. For an evaluation of this situation, see *ibid.* p. 53; Erkanal et. al. 2003, p. 171-174, figs 1-3; Artzy 2001, p. 3-4.

⁷ The faint traces of fortification walls surrounding Klazomenai consist of large monoliths which came to light in the course of road construction south of the areas labelled B and H in fig. 1. It is clear that at Klazomenai, besides the necropolis areas, the sanctuary of Athena that was located on the hill called the Acropolis (fig.1: F) was also left outside the city's fortification walls. The wall formed of large stones that surround the summit of the Acropolis hill shows that this area outside the city's defence system was in fact protected by a wall of its own. For the fortification walls surrounding the Acropolis, see Bakır 1984, p. 224-225, plan 2, fig. 3; Bakır et. al. 2005, p. 4-5, fig. 10 and 11.

⁸ For an evaluation of the working system and the relevant archaeological finds of the olive oil workshop at Klazomenai, see Koparal – İplikçi 2004, p. 221-234. For the iron workshop identified to the north of this in the same area, see Bakır et. al. 2001, p. 33, fig. 8.

respectively⁹. These workshops clearly indicate that the areas to the south-west of the settlement of Klazomenai (fig.1: F and H) were reserved for industrial activities during the Archaic period.

The Archaic residential and industrial quarters (fig.1: A, B, C, D, F and H)¹⁰ were occupied until the end of the sixth century, except for certain interruptions which can be explained by historical events¹¹. Towards the end of the sixth century there is a hiatus in a major portion of the settlement area which lasts until the beginning of the fourth century: this is evident as a lack of both architectural and small finds. It is clear that after the Ionian revolt was harshly suppressed by the Persians, a large portion of the extensive Archaic city was abandoned, at least for a period of time. There are also finds which show that the mainland was not completely abandoned but was settled probably in the first quarter of the fifth century¹². However, soundings carried out on the island of Karantina (fig.1: E), immediately opposite Klazomenai, revealed traces of the city's fifth century settlement. This indicates that, to a great extent, life in this period continued on the island¹³.

The areas used in the Archaic period (fig. 1: A, B, C and D) were re-occupied after intensive leveling and re-planning on Hippodamian lines¹⁴. However, the areas which had formerly been set aside for industrial activity

⁹ For the pottery production and the potters' kilns at Klazomenai, see Bakır et. al. 2003, p. 207-2008, figs 4-7; Ersoy 2003, p. 254-257.

¹⁰ The houses uncovered in sector D at Klazomenai (fig.1) were abandoned in the middle of the sixth century due to flooding by a nearby stream. This area was not inhabited again until the fourth century, see Ersoy 2004, p. 53.

¹¹ Thus far, excavations at Klazomenai show that there is a hiatus in the settlement between the years 550 and 520. This was probably caused by the Persian invasion around 546 and shows itself as a lack of both architectural and pottery finds. The hiatus has been extensively evaluated by Y. Ersoy, see *ibid.* 60-64. In all quarters of the city (including the industrial and necropolis areas) occupation only begins again around 520. It has been established that from this date onwards, there is again construction activity and that the various areas were expanded. On the residential parts of the late sixth century city and the relevant finds, see *ibid.* p. 55-60.

¹² For an evaluation of archaeological data relevant to the hiatus at Klazomenai after the Ionian revolt, and for the finds obtained from the mainland settlement of the fifth century, see *ibid.* p. 64-67, fig.23 and 24.

¹³ For the finds uncovered in the soundings carried out on the island of Karantina in 1990, and for an evaluation of the history of fifth century Klazomenai in the light of ancient sources, see Güngör 2004, p. 121-131.

¹⁴ For the phases of Hippodamian plan of the Classical city, see Özbay 2004, p. 133-159.

were either (sector H)¹⁵ cleared for another purpose or (sector F) abandoned (fig. 1). The mainland settlement at Klazomenai was abandoned around the year 350, as is shown by the potter's kiln uncovered in sector C (fig. 1), and the land was then used for other purposes¹⁶. This area was probably used for agriculture purposes at the end of the fourth century, and several burials have been unearthed there as will be seen below.

At the beginning of the Hellenistic period, the population largely moved to the Karantina island (fig. 1: E)¹⁷. Excavation carried out on the island has uncovered peristyle houses, and these and other finds demonstrate that the settlement here continued up to the beginning of the fifth century A.D. For the same period on the mainland faint traces of walls belonging to Roman farm houses have been excavated (fig. 1: H). The latest dated pottery retrieved here belongs to the sixth and seventh centuries A.D.

Burial Groups and Burial Grounds at Klazomenai

Besides burials exposed within the settlement, six different burial grounds (at some distance from the city) and numerous tumuli, have been identified at Klazomenai (fig.1: ns 1-7). Setting aside the Early Iron Age burials from the settlement, the earliest burials are found in the necropolis areas belonging to the beginning of the seventh century. These cemeteries went out of use as the city was abandoned in the middle of the sixth century, at least until the re-occupation c.a. 520¹⁸. It is clear that some of the burial grounds were used again in Classical and Hellenistic periods. But at Klazomenai, evidence for Classical and Hellenistic graves is more limited than that for Archaic burials.

¹⁵ This area where the sixth century olive oil extraction came into light had been cleared for a Basileia complex contemporary with the Hippodamian plan. For a preliminary report on the basileia structure, see Bakır et. al. 2002, p. 46-47, fig. 10-11. For the plan of the building in question, see also Özbay 2004, p. 146, fig. 17.

¹⁶ For comprehensive information on the abandonment of the city and on the potter's kiln, see *ibid.* p. 147-149, fig. 20.

¹⁷ Though faint, there are traces of Hellenistic settlement on the mainland (fig.1: H). At the beginning of this period, after Alexander the Great's liberation of Asia Minor from the Persians through a series of military victories, the causeway (fig.1: G) linking the island of Karantina to the mainland was built and the settlement must have moved from the mainland to the island, see *ibid.* p. 149. For finds of the Hellenistic period uncovered on the island of Karantina and for Roman villas here, see Beek – Beelen 1991, p. 37-45; Beek – Beelen 1999, p. 424-425.

¹⁸ For the phases of the Akpınar necropolis, see Hürmüzlü 2004, p. 83-89.

1) Protogeometric and Geometric Burial Groups

The earliest burials uncovered up to now belong to the Late Protogeometric period. Sector A (fig.1) has yielded a pithos burial of a child and a cist grave of an infant (fig. 3) between the curvilinear buildings of the Protogeometric period. Based on their grave goods, these graves are dated to the end of the tenth or the beginning of the ninth century¹⁹. They indicate that intramural burial for infants and children was customary at Klazomenai during this period. So far, there is no evidence to indicate that adults were also buried in the settlement. Nor has any Protogeometric grave yet been identified in the necropolis areas. However, an amphora of the second half of the tenth century, which was used as a burial urn, was found on the southern slopes of the Yıldız Tepe hill (fig.1: n.2)²⁰. This find suggests that the adult burials of the period may be in a locality different from the known necropolis areas, probably on the southern slopes of the same hill.

Up to now, our knowledge of Geometric graves at Klazomenai has been extremely limited. However, a few cremation burials from the Yıldız Tepe (fig.1: n.2) and the Akpınar (fig.1: n.6) cemeteries provide evidence for the adult graves of the Late Geometric period²¹. These burials indicate that at the beginning of the seventh century adults were cremated in the necropolis areas. Apart from these graves, two kitchen pots used for infant burials at the end of the eighth century were found in sector A (fig.1)²². These indicate that the custom of intramural burial for infants, and probably children too, continued well into the Geometric period²³.

¹⁹ The pithos grave produced a trefoil oinochoe, a round-mouthed jug and two one-handed cups, see Aytaçlar 2004, p. 27-28, ns 22-25, figs 13 and 14. Inside the cist grave a high rimmed skyphos with a conical foot has been found, see Bakır et. al. 2004, p. 103, fig.3.

²⁰ For the Late Protogeometric amphora see Aytaçlar 2004, p. 26-27, no.12, fig.12.

²¹ For the cremation burial of the first half of the seventh century uncovered in the Akpınar necropolis, see Hürmüzlü 2004, p. 83-84, fig. 12-13. For the cremation of the end of the eighth century uncovered in the Yıldız Tepe necropolis, see Bakır 1984, p. 228.

²² For the coarse kitchen ware vessels see Bakır, et al. 2005, p. 2-3, fig.4. For similar examples uncovered at Athens and dated to the end of the eighth century, see Brann 1962, p. 54, pl. 11: 195 and 196.

²³ One also encounters intramural burials in other Ionian cities such as Smyrna and Samos. Infant burials have been found in the settlement area of Smyrna in vessels dated to the end of the eleventh century. For intramural burials from this period in Smyrna, see Nicholls 1958/1959, p. 85, 126, fig. 25. Additionally, R.V. Nicholls states that infant burials were retrieved from the temple area in kitchen pots dated to the Late Geometric Period see *ibid.* p. 77, fig. 21. Also, for a child

2) Necropoleis of the Late Geometric and Archaic Periods

The earliest necropolis identified at Klazomenai is that of Monastirakia, located on the northwestern slope of the Cankurtaran Tepe hill (fig.1: n.1). Burials and scattered pottery fragments suggest that the Monastirakia necropolis was in use at least from the end of the seventh century and throughout the sixth century²⁴. The area was intensively used and the burials were irregularly placed one on another.

The second necropolis is located to the south of Monastirakia, on the western slope of Yıldız Tepe (fig. 1: n. 2). Excavations between 1979 and 1982 produced over a hundred graves, which show that the area remained in use from the first half of the seventh and throughout the sixth century²⁵. A considerable number of these burials are of infants placed in sarcophagi or amphorae. As in the Monastirakia necropolis, there was a high concentration of burials, and they were made one on top of the other with no particular order in the arrangement of the graves (fig.4).

burial in an amphora from the beginning of the seventh century, see *ibid.* p. 126, footnote 77, Pl. 9; Cook – Nicholls 1998, p. 53, pls B, 4c. Samos has also yielded a Geometric intramural infant burial, but the existence of a contemporary necropolis to the west of the Roman baths, beneath the Hellenistic gymnasium, suggests that only the infant burials were intramural as in Klazomenai. For the Geometric Period graves, see Tsakos 1996, p. 121. One should not, however, forget that in the Protogeometric and Geometric periods in the Aegean world the burial customs, grave rituals and the place of burial mostly show variations even in the same centre. On burial customs in the Aegean world in the Protogeometric period, see Lemos 2003, p. 151-190; Whitley 1991, p. 23-34. In Athens the Kerameikos was used as an extramural burial ground from the Protogeometric period onward, see Kraiker – Kübler 1939. Besides this, wells in the surroundings of the Acropolis and graves around the Acropolis are clear indications of intramural burials, see Whitley 1991, p. 61. On mainland Greece intramural burial is also encountered at Argos, Nea Ionia (Volos), Asine and Corinth. For intramural burials at Argos in the Protogeometric period, see Hägg 1974, p. 87-91; Lemos 2003, 157-158. The intramural infant burials beneath the Geometric house in Argos are dated to Late Geometric by their grave goods and indicate that the practice continued in this period, see Hägg 1973, p. 31-37. For burials made within the Protogeometric settlement at Volos, see Lemos 2003, p. 154. For intramural burials in Asine, see Lemos 2003, p. 158-159. In Corinth, Geometric graves have been found on the north edge of the city and between the potters' quarter and the city centre, see Williams 1982, p. 11. In contrast, at Lefkandi the burial ground is outside the settlement from the sub-Mycenaean period onwards. For discussion of the cemetery of Lefkandi, see Lemos 2003, p. 161-168.

²⁴ The Monastirakia necropolis was excavated in the years 1921 and 1922 by G. P. Oikonomos, see Oikonomos 1921, p. 63-74. The excavation reports, sarcophagi and small finds conserved in the Athens National Museum have been thoroughly examined and published by M.C. Tzannes, see Tzannes 2004, p. 97-120.

²⁵ For the preliminary reports of Yıldız Tepe, see Bakır 1983, p. 66-67; Bakır 1984, p. 227-229.

Another cemetery is the Akpınar necropolis, located northwest of the settlement of Klazomenai (fig.1: n.6)²⁶. This is located on sandy terrain near the shore, and the site was leveled and cleared before use. To date, 262 burials have been identified here, indicating that the cemetery was used from the seventh century onwards and throughout the sixth century. From the time of its first use, the necropolis area was organized in rectangular parcels measuring 7.0 x 4.5 m., and separated from one another by narrow passageways 1.00-0.50 m wide and covered by a marl layer (figs. 5 and 6). After the middle of the seventh century and before ca.630, the burial plots came to be surrounded by stone walls²⁷. These dividing walls were built sometimes of dressed and sometimes of rough river stones in two courses and their masonry resemble that of Archaic period houses in the settlement area. It is clear that until the middle of the sixth century, the placement of graves in the Akpınar necropolis within defined plots conforms to a certain order, in contrast to the necropoleis of Yıldız Tepe and Monastirakia. But this arrangement was abandoned when burials resumed in around 520, after the mid-sixth century hiatus that confronts us everywhere at Klazomenai.

All of the necropoleis so far discussed lie to the west of the ancient city of Klazomenai: turning to the east, three further sites have been identified to the east. The first is the Çayır necropolis, in a sandy area immediately east of the city (fig.1: n.7). The graves retrieved in the course of a short rescue excavation indicate that this cemetery too was used from the seventh century onwards. East of the Çayır necropolis is located the DSİ necropolis (fig.1: n.4), which was uncovered in a rescue excavation of 1985. This also is situated in a sandy area. Thirty-six graves were retrieved, ranging in date from the middle of the seventh to the end of the sixth century²⁸. As in the Akpınar cemetery, graves in the DSİ necropolis were situated within rectangular sectors separated by narrow pathways.

²⁶ For comprehensive information on the Akpınar necropolis, see Hürmüzlü 2004, p. 77-95

²⁷ The fact that the cremation burials belonging to the first phase in the Akpınar necropolis, dated to the years 670-650, extend about 10 cm. beyond the stone walls shows that these walls were constructed sometime after 650. On the other hand, graves dated to around 630 and placed in the corners of the plots prove that the walls were built before 630, see *ibid.* p. 79-80.

²⁸ Concerning the DSİ necropolis, see Bakır 1986, p. 4-5; Hürmüzlü 2004, p. 78, fig. 1.

Furthest east of the settlement is located the Kalabak necropolis, again in a sandy area (fig.1: n.3)²⁹. In contrast to the other necropoleis, this was not extensively used as a burial area. Work carried out here in 1982 yielded only a few graves, among them a cremation burial dated to the sixth century and some Clazomenian sarcophagi. Its situation, quite far from the settlement of Klazomenai, and its short period of use suggest that this necropolis was mostly used by the rural population rather than urban dwellers.

Finally, we should note that on the hills surrounding the ancient city of Klazomenai (Duba Tepe, Nalbant Tepe and Değirmen Tepe) numerous tumuli have been identified (fig.1: n.5 and fig. 8). Findings to date indicate that the custom of tumulus burial was used at Klazomenai only in the Archaic Period, and that in some cases, tumuli contained more than one burial. Clazomenian or stone sarcophagi were placed in the rock-cut pits (fig. 7). The cremations or sarcophagi in the tumuli of Klazomenai are covered with heaped-up earth and surrounded by a peribolos wall³⁰.

Findings indicate that the Clazomenian necropoleis began to be used for adult burials from the seventh century onwards. Evidence from the Akpınar necropolis shows that from the beginning of the seventh century, cremation was the standard rite for adults. On the other hand, those Clazomenian sarcophagi and pithoi in the necropoleis of Akpınar and DSİ which contained closely datable grave goods show that the inhumation of adults began around 630 and gradually took the place of cremation through the sixth century³¹. In the Akpınar necropolis, the absence, so far, of any infant burial earlier than 650 supports the view that before this date infants and children were buried within the settlement³².

²⁹ Concerning the Kalabak necropolis, see Bakır 1983, p. 67-68; Hürmüzlü 2004, p. 78.

³⁰ For the tumuli in Klazomenai, see *ibid.* p. 78, fig. 2. At Smyrna, which had a tumulus tradition similar to that of Klazomenai, this practice continued even into the fourth century, see Akurgal 1987, p. 37-38.

³¹ With the help of Corinthian vases it has been determined that the Clazomenian sarcophagi began to be produced in this period in various forms. Among the early Clazomenian sarcophagi there are besides examples of the apsidal and deep, and the rectangular forms, other specimens that imitate wooden cases; on these finds which changed the chronology of Clazomenian sarcophagi, see Bakır et. al. 2000, p. 47-49, fig. 1; Hürmüzlü 2004a, p. 195-198.

³² For amphorae used for infant burials retrieved in the Akpınar necropolis, see Hürmüzlü 2004, p. 82 and 84.

We therefore conclude that the intramural tradition was abandoned in the mid seventh century and thereafter the dead, including children and infants, were buried far from the city and sanctuaries of Klazomenai. Findings from the necropoleis of other Ionian centers show that, as at Klazomenai, burial clusters were moved outside settlements in the seventh century, and that more than one cemetery was used³³. At Smyrna the custom of intramural burial for infants and children, which had continued throughout the Protogeometric and Geometric periods, changed at the beginning of the second quarter of the seventh century³⁴. From this time onwards, infants and children were also buried outside the settlement area, albeit as near to it as possible. A sandy area on the eastern slope of the city was set apart as a children's cemetery. From the seventh century onwards, two cemeteries began to be used in Smyrna. The first lies on the slopes of the Yamanlar Mountain, facing the Bayraklı Mound, and the second is on the southeastern slope of the settlement³⁵. One should note that, in contrast to Klazomenai, the cemeteries for adults and children were separate at Smyrna.

³³ The Archaic necropolis areas of Erythrai and Teos were partially identified in the course of surface surveys. The Clazomenian sarcophagi retrieved at Teos show that the necropolis was situated on the western slope of the city at a point near the sea. For the Archaic cemeteries to the east and west of the Hellenistic-Roman city, see Béquignon-Laumonier 1925, p. 291; Boysal – Ögün 1962, p. 13; Boysal 1963, p. 7. Graves of the Archaic period have been found in surveys carried out in recent years at Erythrai under the directorship of Prof. Dr. Coşkun Özgünel and under the management of Dr. Kutalmış Görkay. These graves were found to the east of the city, along the road leading to Klazomenai and also on the north of the city. Dr. Kutalmış Görkay has indicated that necropoleis were encountered at more than one point in the surroundings of the city. I thank Dr. Görkay for sharing this information with me. Concerning the surveys carried out at Erythrai, see Özgünel 2004, p. 245-250. As for Phokaia, the necropolis area of the Archaic period has come to light in recent years. It lies outside the Archaic fortification walls and south of the city, see Özyiğit – Erdoğın 2000, p. 14-15; Özyiğit 2001, 3-5, drawing 2; Özyiğit 2003, p. 118-119, fig.9. For the settlement area revealed at Phokaia, which dates to the Protogeometric period and to the seventh century, see also *ibid.* p. 115-116. Outside Ionia, in other centers of the East Greek world as well, burial clusters in the form of piled-up burials, situated far from each other, have been encountered. For such a burial cluster found at Grynaion, see Özkan 1993, p. 1-15. The Ialysos and Kamiros necropoleis also have burial clusters scattered over a large area. For different burial clusters at Ialysos, see Gates 1983, p. 19-21. Kamiros has burial clusters extending over a large area, see *ibid.* p. 21-22, plan 9. Besides these, I.Morris has stated that at Vroulia, clusters of cremation burials belong to family plots, see Morris 1992, p. 179. For discussion of the burial customs at Vroulia, see Sørensen 2002, p. 243-252.

³⁴ R.V. Nicholls has stated that the cemetery for children and infants may have been used until the city was abandoned at the end of the fourth century, see Nicholls 1958/1959, p. 44, 126.

³⁵ Numerous graves in the necropolis area of Yamanlar show that the area was used from the beginning of the sixth until the last quarter of the fourth century. In this area Clazomenian sarcophagi belonging to the sixth century were retrieved from tumuli. In a manner reminiscent of the tumuli of Klazomenai, they were placed in pits hollowed out of the bedrock, surrounded with a single

At Miletos, the grave monument located on the Kazartepe hill outside the Archaic fortification wall, known as “the Lion Tomb”³⁶, and the stone sarcophagi³⁷ uncovered in the village of Balat, are rare burial groups of the Archaic period. These graves show that at least one part of the Archaic necropolis of Miletos was situated along the sacred road leading to Didyma³⁸. At Ephesos, burial groups of the late Archaic and Classical periods have been found at two separate points outside the settlement. East of the Ayasoluk hill, where the early settlement of Ephesos was located, eight graves revealed in the course of a rescue excavation indicate that one of the city’s Archaic and Classical necropoleis was in this area³⁹. Furthermore, burial groups of the Archaic and Classical periods have been uncovered at a point near one of the Archaic neighborhoods and beneath the Roman agora and the Tetragonos Agora⁴⁰.

course of stones and covered with stones and earth. This necropolis, identified in 1931, was excavated between 1948 and 1951, but has unfortunately remained unpublished except for brief information, see Miltner 1932, p. 149; Cook 1958/1959, p. 3, pl.1; Cook 1974, p. 55-60; Akurgal 1983, p. 58-59. In a necropolis area identified immediately outside the city’s fortification walls, pithos and stone sarcophagus graves belonging to adults have come to light. On the basis of the grave gifts retrieved from them, this cemetery must have been used from the last quarter of the seventh century onwards and throughout the sixth century, see Akurgal 1999a, p. 33-47; Akurgal 1999b, p. 52-57; Akurgal 2002, p. 217-218, pl. 22.

³⁶ The Lion Tomb of Miletos is located 500 m. south of the sacred gate and on the sacred road, see Forbeck – Heres 1997. Concerning the Archaic settlement of Miletos, and its fortification wall, see von Graeve 2000, p. 170-180.

³⁷ On stone sarcophagi belonging to the end of the sixth century and retrieved from a sandy area in the village of Balat, see Mellink 1977, p. 306-307; Müller-Wiener et. al. 1988, p. 253-278.

³⁸ Our knowledge of the early necropolis areas of Miletos is extremely limited. Outside the sacred gate and along the sacred road leading to Didyma, pithos and amphora burials of children and infants were retrieved in soundings carried out in the early 1900’s. E. Forbeck states that this area, from which mostly infant and child burials were retrieved, is probably a necropolis reserved for children, like the one at Smyrna. She also notes that the sacred road was not used as a necropolis area until the middle of the sixth century and that other points south of the city may also have been used as burial grounds, see Forbeck – Heres 1997, p. 51. For comprehensive information on the Archaic necropolis area of Miletos, see Philipp 1981, p. 149; Forbeck – Heres 1997, p. 47-51.

³⁹ The graves that came to light on the east of the Ayasoluk hill probably belong to the early city of Ephesos, identified on the top of the hill. Work done on the hill of Ayasoluk yielded finds from the second millennium onwards and belonging to the Protogeometric, Geometric, Archaic and Classical periods. For finds uncovered on the Ayasoluk hill and for the early settlement of Ephesos, see Kerschner 2005. For the graves retrieved from east of the hill, see also İċten – Evren 1988, p. 85-110.

⁴⁰ The graves in question must belong to the Smyrna settlement of ancient Ephesos. For data relevant to these settlements, see Scherrer 2001, p. 59-61. For the burials, see Langman 1967, p. 103-123; Scherrer et. al. 2000, p. 47; Scherrer et. al. 2000-01, p. 159-179.

On Samos, two cemeteries used during the Archaic period have been identified outside the northern and western sections of the city wall. Graves uncovered through excavation in the western necropolis proved that the cemetery was used from the end of the seventh century onwards, into the Hellenistic period. Both adults and children were buried here. The northern necropolis yielded graves of the sixth century⁴¹.

3) Necropoleis of the Classical Period

As noted, in the fifth century, after the suppression of the Ionian revolt, the ancient city of Klazomenai was largely abandoned and the settlement moved to the island of Karantina. However, a few graves of the first half of the fifth century have been found in the Yıldız Tepe and Akpınar necropoleis (fig.1: ns.2 and 6)⁴². These show that these cemeteries were used alongside the settlement of the first half of the fifth century. That the mainland was in this period mostly abandoned is probably the reason for the other cemeteries remaining unused.

Graves uncovered in the Monastirakia, Yıldız Tepe, Akpınar and Çayır necropoleis (fig.1: no.1, 2, 6 and 7) show that these burial grounds were used throughout the late Classical period. So far the Akpınar and Çayır necropoleis appear to be the most intensively used in this period. On the other hand, the DSİ and Kalabak necropoleis, which had been used in the Archaic period, were now abandoned. Outside Klazomenai, the Archaic cemeteries of Ephesos, Smyrna and Samos were also used throughout the Classical period⁴³.

Graves from those necropoleis at Klazomenai which remained in use during the fourth century show that simple inhumation was the rite used

⁴¹ On the necropoleis of Samos, see Boehlau 1898. Numerous adult and child burials have been uncovered in recent excavations in the west necropolis of Samos, see Tsakos 1996.

⁴² The amphorae retrieved from the Akpınar necropolis and dated to the first half of the fifth century were used for infant burials. In the Yıldız Tepe necropolis we uncovered a sarcophagus that, with the help of an Attic lekythos, is dated to the first quarter of the 5th century. For the Akpınar and Yıldız Tepe graves, see Hürmüzlü 2004, p. 88, footnote 43.

⁴³ For Classical Period graves retrieved at Ephesos, see Langman 1967, p. 103-123; Mitsopoulou-Leon 1972-75, p. 252-265; Scherrer et. al. 2000, p. 47; Scherrer et. al. 2000-01, p. 159-179. Concerning the use of the western necropolis at Samos throughout the Classical and Hellenistic periods, see Tsakos 1996, p. 124. At Smyrna, among the tumuli identified on the Yamanlar Mountain one encounters some that were used in the fourth century, see Akurgal 1987, p. 37-40.

for adults and children in this period⁴⁴. In some cases, graves of this period were covered with roof tiles. Infants continued to be buried in amphorae, as in the Archaic period. In the Classical period, the custom of burial within a sarcophagus or some other receptacle was abandoned for both adults and infants.

4) Burial Groups of the Hellenistic and Roman Periods

The latest of the graves found so far in the Yıldız Tepe and Akpınar necropoleis at Klazomenai date to the end of the fourth or early third century⁴⁵. In the other burial grounds no grave that might belong to this or any later period has been found. However, in sector C (fig. 1) early Hellenistic graves covered with Corinthian-type roof tiles were found set partially among the ruins of fourth century houses. After the settlement was largely removed to the island of Karantina this area was used for agricultural purposes; yet this evidence shows that it was, if only occasionally, also used as a burial ground.

Aside from Hellenistic graves, burial groups of the Roman period were retrieved in the northern section of the Liman Tepe mound (fig.1: A), at a point near the shore and at the beginning of the causeway leading to the island of Karantina⁴⁶. These graves were designed as chambers, their walls constructed of roughly worked flagstones, bricks or Hellenistic water pipes. In a greatly damaged grave complex retrieved from close beneath the surface, the existence of two phases was detected. These grave clusters must belong to Clazomenians who lived on the island of Karantina until the beginning of the fifth century A.D⁴⁷.

It is understood that, with the complete abandonment of the mainland settlement at Klazomenai, the former necropolis areas also fell into disuse

⁴⁴ Concerning the burial customs of the Classical period at Klazomenai, see Hürmüzlü 2004, p. 82-83, 88, fig.11.

⁴⁵ For Akpınar necropolis graves dated to the end of the fourth – beginning of the third century, see *ibid.* p. 88-89, fig. 23.

⁴⁶ For Roman Period graves retrieved at Klazomenai, see *ibid.* p. 89; Erkanal et. al. 2003, p. 168-169, drawing 1; Beek – Beelen 1991, p. 35-36, fig. 6 and 7.

⁴⁷ Among the burial gifts from a grave uncovered in 1987 in the course of a rescue excavation was a figurine dated to the third century A.D., see *ibid.* p. 36, fig. 7.

and in the Hellenistic and Roman periods points (fig.1: A and C) close to the island of Karantina were chosen as burial grounds⁴⁸.

The Custom of Family Burial Plots

The burial clusters of Klazomenai and other centers which have been considered above show that in the Ionian settlements, multiple necropolis areas were used throughout long periods and at the same time. One should note that in the necropoleis of Klazomenai there is no differentiation in the burial customs or in the repertory of grave goods⁴⁹. This situation brings to mind the question of why people preferred to use numerous necropolis areas situated at considerable distance from each other.

As noted, at Klazomenai and in other Ionian centers burial clusters began to be relegated to places outside the city settlement areas in the seventh century, and from the middle of this century onwards burial within the settlement was evidently not permitted⁵⁰. One clearly sees that, as in the other Ionian cities, there was in Klazomenai from the beginning of the seventh century onwards an effort to improve the settlement area and organize the cemeteries⁵¹. As one result of this each of the tribes (phylai?) must have

⁴⁸ When the city of Smyrna moved from Bayraklı Mound to the heights of the Pagos at the end of the fourth century, the necropolis areas of the former city were also abandoned. The latest burials in the necropolis on the slopes of Yamanlar mountain belong to the fourth century. Concerning the abandonment of the Bayraklı mound, see Akurgal 1983, p. 57-58. In contrast, one sees that at sites such as Miletos, which continued to flourish in the Hellenistic and Roman periods, the Archaic necropolis areas continued to be used. At Miletos, where Archaic graves were retrieved on the sacred road leading to Didyma, Hellenistic and Roman burials were also uncovered, see Henninger – Kossatz 1979, p. 174-186; Forbeck 2002, p. 97-105. For graves of the Roman period, see Kleiner 1968, p. 124-125.

⁴⁹ This situation probably holds true in the other Ionian necropoleis as well. But only a few of the graves retrieved from the other centers have been published, which hinders any comparison. However, the data obtained from the necropoleis of Samos support our conclusion, see Löwe 1996, p. 94.

⁵⁰ I. Morris states that in the Greek world the custom of intramural burial for adults ends before the year 700, and that after about 600 one rarely encounters intramural child burials, see Morris 2000, p. 287.

⁵¹ At the beginning of the seventh century, a new period dawned in the Greek world, a period that manifests itself in the definite separation of sacred areas and of the worlds of the dead and the living, and in the re-structuring of settlement areas. This change has been linked to the birth of the concept of the “polis”. For a comprehensive discussion of the change and its causes, see Welwei 2000, p. 12-21; Morris 1987, p. 192; Whitley 2001, p. 98-101; Morris 1991a, p. 25-57. Because

used a different necropolis⁵². The fact that, except for periods when the settlement areas were abandoned due to historical events, the necropoleis of Klazomenai were used without interruption from the beginning of the seventh century to the end of the sixth (or, in the case of the Akpınar and Yıldız Tepe necropoleis, to the end of the fourth century) supports this view. One should note that in Abdera, a colony of Klazomenai, there are again burial grounds in different locations but used at approximately the same periods, as in the mother city. The necropoleis of Abdera are important in that they show that the desire to demonstrate membership of an extended family was also carried to the colonial cities⁵³.

Besides the use of different necropolis areas at Klazomenai, the burial groups in the Akpınar and DSİ cemeteries are located within regularly placed rectangular plots (fig. 5 and 6)⁵⁴. In particular, findings from the Akpınar necropolis show that, from the very first phase of use, the area was

of the limited nature of relevant archaeological data, the question of just what kind of re-arrangements in civilian settlements were caused by the changes in Ionia from the end of the eighth century onwards is very much in need of discussion. In Ionia, if we except Ephesos and Samos, one encounters the first findings relevant to cult areas at the end of the eighth century. Smyrna, Erythrai and Miletos built their first temples at this time. Contact with the orient began. Prosperity increased, and there was probably a growth in population. Besides such changes, it is clear that this period, called "the Golden Age of Ionia", also had its effects on the structuring of cities' settlement areas. J.N. Coldstream states that with the building of the city's first fortification wall, together with the construction of its first temple shortly before 700, it becomes possible to speak of the "polis" of Smyrna, see Coldstream 1984, p. 39. For a comprehensive explanation concerning sacred precincts, the building of temples and their separation from settlement areas at the end of the eighth century, see also Simon 1997, p. 125-143.

⁵² At Klazomenai there is no evidence to indicate the tribes that formed the city. However, Herodotos states that the four phylai of the Athenians were valid for the Ionians as well, see Herodotos V, 66 and 69. He gives the names of all four: Geleontes, Aigikoreis, Argadeis and Hopletes. For Miletos, in addition to the four mentioned by Herodotos, the names of two other Phylai (Boris and Pinups) are known. For a comprehensive discussion of the data obtained concerning the Ionian phylai in Miletos and her colonies, see Ehrhardt 1983, p. 98-112. We know of the existence of five phials at Ephesos up until the Roman period. For a discussion concerning phylai and chiliarities in the light of sources obtained at Ephesos from the Early Hellenistic period onwards, see Engelmann 1996, p. 94-100. Our knowledge of phials in Ionia is mostly dependent on findings from southern Ionia. In contrast, the existence of phylai is clear from a sixth century inscription retrieved on Chios known as the Chian Constitution, but the names of these phylai were not uncovered. See Huxley 1966, p. 33-34. For a comprehensive and recent discussion of this subject, see Walter 1993, p. 89-97.

⁵³ For the different necropolis areas uncovered at Abdera, see Koukouli-Chrysanthaki 1994, p. 36, fig. 4; Kallintzi 2004, p. 271-289.

⁵⁴ For the burial plots in the Akpınar and DSİ necropoleis of Klazomenai, see Hürmüzlü 2004, p. 78-80, fig. 1, 3 and 4.

divided into plots for different grave groups, and each was soon surrounded with stone walls. This parcel system was regularly used in the Akpınar necropolis until the abandonment of Klazomenai around the year 550. Burials made until this date respected the limits defined by the walls. One should note, however, that as the burial plots filled up, especially from about 600 onwards, graves were placed one on top of the other. In each of the twelve sections that have been defined to date in the Akpınar necropolis, an average of ten or fifteen burials have been identified, some of them contemporary with each other. One sees that the plots were used through approximately four or five generations. The Akpınar necropolis was again used around the year 520, as mainland reoccupation began. But in this second period, the parcel system was abandoned and graves were irregularly placed with no attention to definite borders and even on top of the former dividing walls.

The surrounding of burial plots by peribolos walls that we see in the Akpınar and DSİ necropoleis of Klazomenai is a practice found in many centers of the Greek world, and particularly in Athens⁵⁵. Nevertheless, the surrounding of burial groups with peribolos walls that is seen in the necropoleis of Klazomenai must, as has been pointed out by Y.Ersoy, be evaluated in a different way from the Athenian examples⁵⁶. In Athens, burial areas were surrounded with peribolos walls at a later date, as part of the respect shown to graves and to the cult of the dead⁵⁷. In contrast, the parcel

⁵⁵ Burial plots surrounded by peribolos walls are also encountered in Ionia and in other western Anatolian centers. In the necropolis area identified at Phokaia, burial clusters of the sixth century were retrieved inside rectangular rooms, see Özyiğit 2001, p. 3-5, drawing 2; Özyiğit 2003, p. 127, fig. 9. In the western and northern necropoleis on Samos, some graves are surrounded by rectangular and others by circular peribolos walls, see Boehlau 1898, p. 27-28, 33, fig. 18 ve 20. In the necropolis of Pitane, the burial clusters in the form of piled-up graves show that each family group preferred a distinct place. E.Akurgal states that graves were situated inside circular family plots measuring about 3.5 m. in diameter and surrounded by stone walls, see Akurgal 1961, p. 5-6; Akurgal 1993, p. 60, pl. 110.

⁵⁶ For an explanation of how the system of the Akpınar necropolis burial plots is based on a mentality different from the “ancestor cult” and also of the findings obtained from mainland Greece, see Ersoy 2005, p. 12, footnote 55.

⁵⁷ Concerning the surrounding of Athenian grave clusters with peribolos walls, see Antonaccio 1995, p. 207-220. For discussion and explanations related to Athenian family graves, see also Humphreys 1980, p. 96-126; Morris 1991, p. 147-169; Colsterman 1999, p. 25-72. On the ancestor cult and votive offerings made to it, see Antonaccio 1998, p. 46-70; Antonaccio 1995, p. 243-268. In contrast to I.Morris and J.Whitley, C.M.Antonaccio emphasizes that burial grounds cannot be defined by relations of parentage. For the views of Morris and Whitley on family burial plots, see Morris 1987, p. 52-54, 61-69, 72-96; Whitley 1991, p. 64-67.

system seen in the Akpınar and DSI necropoleis was applied from the very first phase of use and for the purpose of emphasizing the borders of the graves belonging to each family having a place in the tribal system.

Conclusions

Work done at Klazomenai has established that the ancient city was not formed of scattered settlement areas but rather, from its foundation at the end of the eleventh century onwards, expanded westwards as the need arose. The areas occupied at the beginning of the Protogeometric period were also used throughout the Archaic and Classical periods (fig. 1).

The burial groups uncovered at Klazomenai and in other Ionian centers show that in the Protogeometric and Geometric periods infants and children were buried inside the settlement. Findings from Ionia, particularly from Klazomenai and Smyrna, indicate that from the middle of the seventh century onwards intramural burial was not permitted. It is seen that from this time onwards, the dead, including infants and children, began to be kept outside the city in an area particular to them. At Klazomenai one observes that the necropolis areas were located around the settlement and formed a border to it; these areas began to be used from the beginning of the seventh century onwards. It is clearly seen that the areas set aside for necropoleis and houses existed in parallel to each other, or fell into disuse at the same time. From this time onwards, the limits of the residential areas and of the industrial neighborhoods containing workshops were clearly defined and that these areas were arranged in an organized way. Settlement and cemetery organization at Klazomenai thus parallel each other.

In choosing locations for necropoleis when they were moved outside settlement areas, the particular topographic features of the cities were doubtless of importance. Yet one also observes that care was taken in choosing sites for cemeteries to see that they were easy to reach and far from land that could be used for agriculture. The necropoleis of Klazomenai were sited on the slopes of hills or in sandy areas. A similar situation holds true for the other Ionian centers. In periods when agriculture was extremely important it is clear that the dead were kept apart from land that was agriculturally useful to the city.

Finally in Ionia from the seventh century onwards one encounters the use of multiple necropoleis. Each of these necropoleis was used at the same time and throughout long periods; each must have belonged to one of the tribes (perhaps phylai?) within the city. The many tumuli identified at Klazomenai and Smyrna belonged to people of high social standing; it is clear that such persons were not buried in the necropoleis of the common people.

To conclude, as this paper has shown, the necropoleis of Ionia provide important information about the arrangement of the cities, the organization of their settlement areas and their social structure.

Abbreviations and Bibliography

- Akurgal 1961 Akurgal, M., “Çandarlı (Pitane) Kazısı”, *TürkAD* 10, 1961, 5-6.
- Akurgal 1983 Akurgal, M., *Alt-Smyrna I. Wohnschichten und Athenatempel*, Ankara.
- Akurgal 1987 Akurgal, M., “Bayraklı Nekropolis Çalışmaları”, *KST* 9, 37-40.
- Akurgal 1993 Akurgal, M., *Eski Çağda Ege ve İzmir*, İzmir.
- Akurgal 1999a Akurgal, M., “Bayraklı Kazısı 1997”, *KST* 20, 33-47.
- Akurgal 1999b Akurgal, M., “Bayraklı Höyüğünde Arkaik Döneme Ait Küçük Bir Mezarlık ve Bazı Buluntular”, *TÜBA-AR* 2, 52-57.
- Akurgal 2002 Akurgal, M., “Smyrna- Kent Devlet”, *İzmir Kent Kültürü Dergisi* 5, 208-220.
- Antonaccio 1995 Antonaccio, C. M., *Archaeology of Ancestors. Tomb Cult and Hero Cult in Early Greece*, Lanham, Maryland.
- Antonaccio 1998 Antonaccio, C., “The Archaeology of Ancestors”, in: C.Dougherty-L. Kurke (eds.), *Cultural Poetics in Archaic Greece. Cult, Performance and Politics*, Cambridge, 46-70.
- Artzy 2001 Artzy, M., “Liman Tepe 2001”, *R.I.M.S. News. University of Haifa Leon Recanati Institute for Maritime Studies* 28, 3-4.
- AST Araştırma Sonuçları Toplantısı
- Aytaçlar 2004 Aytaçlar, N., *The Early Iron Age at Klazomenai*, in: *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony*, 17-41.
- Bakır 1983 Bakır, G., “Urla/Klazomenai Kazısı 1981 Yılı Çalışmaları Raporu”, *KST* 4, 63-68.
- Bakır 1984 Bakır, G., “1982 Yılı Urla/Klazomenai Kazısı Sonuçları Hakkında Rapor” *KST* 5, 221-229, fig 1-10.
- Bakır 1986 Bakır, G., “Klazomenai Lahitleri Üzerine Yeni Görüşler”, *X. Türk Tarih Kongresi*, 22-26 Eylül 1986, Ankara, 4-5.
- Bakır et. al. 2000 Bakır, G. – Y. Ersoy – B. Hürmüzlü – N. Aytaçlar – İ. Hasdağlı, “1998 Yılı Klazomenai Çalışmaları”, *KST* 21.2, 47-52.
- Bakır et. al. 2001 Bakır, G. – Y. Ersoy – İ. Fazlıoğlu – N. Aytaçlar – H. Cevizoğlu – B. Hürmüzlü – Y. Sezgin, “1999 Klazomenai Kazısı”, *KST* 22.2, 27-38.
- Bakır et. al. 2002 Bakır, G. – Y. Ersoy – İ. Fazlıoğlu – N. Aytaçlar – B. Hürmüzlü – F. Özbay – Y. Sezgin – G. Özbilen, “2000 Klazomenai Kazısı”, *KST* 23.1, 41-54.
- Bakır et. al. 2003 Bakır, G. – Y. Ersoy – İ. Fazlıoğlu – F. Özbay – B. Özer – M. Zeren, “2001 Yılı Klazomenai Kazısı”, *KST* 24.1, 205-218.
- Bakır et. al. 2004 Bakır, G. – Y. Ersoy – M. Zeren – F. Özbay – B. Hürmüzlü, “2002 Yılı Klazomenai Kazısı”, *KST* 25.2, 101-110.

- Bakır et. al. 2005 Bakır, G. – Y. Ersoy – B. Özer – K. Uzun – M. Zeren, “2003 Yılı Klazomenai Kazısı”, KST 26.2, 1-12.
- Beek – Beelen 1991 van Beek, R. – J. Beelen, “Excavations on Karantina Island in Klazomenai: A Preliminary Report”, *Anatolica* 17, 31-57.
- Beek – Beelen 1999 van Beek, R. – J. Beelen, “Excavations on Karantina Island (Klazomenai)”, in: R. F. Docter – E. M. Moormann (eds.), *Proceedings of the XVth International Congress of Classical Archaeology*, Amsterdam, July 12-17 1998, Amsterdam, 424-425.
- Béquignon – Laumonier 1925
Béquignon, Y. – A. Laumonier, “Fouilles de Téos (1924)”, *BCH* 49, 281-321.
- Boehlau 1898 Boehlau, J., *Aus ionischen und italischen Nekropolen*, Leipzig.
- Boysal – Ögün 1962 Boysal, Y. – B. Ögün, “Teos Kazısı 1962 Kısa Raporu”, *TürkAD* 12, 12-13.
- Boysal 1963 Boysal, Y., “1962 Senesi Teos Kazıları Hakkında Kısa Rapor”, *TürkAD* 13, 5-7.
- Brann 1962 Brann, E. T. H., *The Athenian Agora Volume VIII. Late Geometric and Protoattic Pottery, Mid 8th to late 7th Century BC*, Princeton, N.J.
- Coldstream 1984 Coldstream, J. N., *The Formation of the Greek Polis: Aristotle and Archaeology*, Opladen.
- Colsterman 1999 Colsterman, W. E., *The Self-Presentation of the Family: The Function of Classical Attic Peribolos Tombs*, (UMI 9927039, Ann Arbor), Baltimore, Maryland.
- Cook 1958/1959 Cook, J. M., “Old Smyrna 1948-1951”, *BSA* 53-54, 1-34.
- Cook 1974 Cook, R. M., “Old Smyrna: The Clazomenian Sarcophagi”, *BSA* 69, 55-60, pls.8-13.
- Cook – Nicholls 1998 Cook, J. M. – R. V. Nicholls, *Old Smyrna Excavations. The Temples of Athena*, The British School at Athens Supplementary Volume no. 30, London.
- Ehrhardt 1983 Ehrhardt, N., *Milet und seine Kolonien*, Frankfurt am Main.
- Engelmann 1996 Engelmann, H., “Phylen und Chiliastyen von Ephesos”, *ZPE* 113, 94-100.
- Erkanal et. al. 2003 Erkanal, H. – M. Artzy – O. Kouka, “2002 Yılı Liman Tepe Kazıları”, *KST* 25, 165-178.
- Ersoy 2003 Y. E. Ersoy, “Pottery Production and Mechanism of Workshops in Archaic Clazomenae”, in: B. Schmaltz – M. Söldner (eds.), *Griechische Keramik im kulturellen Kontext. Akten des Internationalen Vasen-Symposiums in Kiel vom 24. bis 28.9.2001* veranstaltet durch das Archäologische Institut der Christian-Albrechts Universität zu Kiel, Padeborn, 254-257.
- Ersoy 2004 Ersoy, Y. E., “Klazomenai: 900-500 BC. History and Settlement Evidence”, *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony*, 43-76.

- Ersoy 2005 "Notes on History and Archaeology of Early Clazomenae", in: Frühes Ionien: Eine Bestandsaufnahme. Symposium Panionion 26 September - 1 Oktober 1999 (in print).
- Forbeck – Heres 1997 Forbeck, E. – H. Heres, "Das Löwengrab von Milet", 136. BWPr, Berlin, 1-59.
- Forbeck 2002 Forbeck, E., "Gräber des hellenistischen und kaiserzeitlichen Milet", in: G. Berns – H. von Hesberg – L. Vandeput – M. Waelkens (eds.), *Patris und Imperium. Kulturelle und politische Identität in den Städten der römischen Provinzen Kleinasien in der frühen Kaiserzeit*. Kolloquium Köln, November 1998, 97-105.
- Gates 1983 Gates, C., *From Cremation to Inhumation: Burial Practices at Ialysos and Kameiros During the Mid-Archaic Period, ca. 625-525 B.C.* (Occasional Paper 11, Institute of Archaeology, University of California), Los Angeles.
- Güngör 2004 Güngör, Ü., "The History of Klazomenai in the Fifth Century and the Settlement on the Island", in: *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony*, 121-131.
- Hägg 1973 Hägg, I., "Report on the Field-Work in the Levandis Sector 1970-72", in: Inga and R.Hägg (eds.), *Excavations in the Barbouna Area at Asine, Upsala*, 22-82.
- Hägg 1974 Hägg, R., *Die Gräber der Argolis*. 1. Lage und Form der Gräber, Upsala.
- Henninger – Kossatz 1979 von Henninger, F. J. – A. U. Kossatz, "Milet 1977. Zwei hellenistische Gräber der milesischen Nekropole", *IstMitt* 29, 174-186.
- Humphreys 1980 Humphreys, S. C., "Family Tombs and Tomb Cult in Ancient Athens: Tradition or Traditionalism", *JHS* 100, 96-126.
- Huxley 1966 Huxley, G. L., *The Early Ionians*, London.
- Hürmüzli 2004 Hürmüzli, B., "Burial Grounds at Klazomenai: Geometric through Hellenistic Periods", in: *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony*, 77-95.
- Hürmüzli 2004a Hürmüzli, B., "A New Type of Clazomenian Sarcophagus: The Alteration of the Burial Customs in Clazomenae", in: R. Bol – D. Kreikenbom (eds.), *Sepulkral- und Votivdenkmäler östlicher Mittelmeergebiete (7.Jh.v.-1.Jh.n.Chr.). Kulturbegegnungen im Spannungsfeld zwischen Akzeptanz und Resistenz. Akten des Internationalen Symposiums vom 01-03. November 2001 in Mainz, Möhnesee, Paderborn, 2004*, 195-198.
- İçten – Evren 1988 İçten, C. – A. Evren, "Selçuk-Efes 3447 Parsel Kurtarma Kazısı", *MKKS* 8, 85-110.
- Kallintzi 2004 Kallintzi, K., "Abdera: Organization and Utilization of the Area Exta Muros", in: *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony*, 271-289.

- Kerschner 2005 Kerschner, M., "Die Ionische Wanderung im Lichte neuer archäologischer Forschungen in Ephesos", in: Olshausen-H.Sonnabend (eds.), "Trojaner sind wir gewesen." Migrationen in der antiken Welt. Akten des 8. Internationalen Kolloquiums zur Historischen Geographie des Altertums, Stuttgart 8.-12. Mai 2002, 1-13 (in print).
- Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony
Moustaka, A. – E. Skarlatidou – M. C. Tzannes – Y. Ersoy (eds.), Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony. Proceedings of the International Symposium held at the Archaeological Museum of Abdera. Abdera, 20-21 October 2001, Thessaloniki.
- Kleiner 1968 Kleiner, G., Die Ruinen von Milet, Berlin.
- Koparal – İplikçi 2004
Koparal, E. – E. İplikçi, "Archaic Olive Oil Extraction Plant in Klazomenai", in: Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony, 221-234.
- Koukouli-Chrysanthaki 1994
Koukouli-Chrysanthaki, C., "The Cemeteries of Abdera", in: J.de La Genière (ed.), *Nécropoles et sociétés antiques. Grèce, Italie, Languedoc. Actes du Colloque International du Centre de Recherches Archéologiques de l'Université de Lille III*. Lille, 2-3 décembre 1991 (Chaiers du Centre Jean Bérard 18), Naples, 33-77.
- Kraiker – Kübler 1939
Kraiker W. – K. Kübler, Die Nekropolen des 12. bis 10. Jahrhunderts, Kerameikos I, Berlin.
- KST Kazi Sonuçları Toplantısı
- Langmann 1967 Langmann, G., "Eine spätarchaische Nekropole unter dem Staatsmarkt zu Ephesos", in: Festschrift für Fritz Eichler zu dessen achtzigstem Geburtstag am 12. Oktober 1967, Wien, 103-123.
- Lemos 2003 Lemos, I. S., *The Protoegeometric Aegean. The Archaeology of the Late Eleventh and Tenth Centuries BC*, Oxford.
- Löwe 1996 Löwe, W., "Die Kasseler Grabung 1894 in der Nekropole der archaischen Stadt", in: Samos. Die Kasseler Grabung 1894 in der Nekropole der archaischen Stadt von Johannes Boehlau und Edward Habich, Kassel 1996, 24-119.
- Mellink 1977 Mellink, M. J., "Archaeology in Asia Minor", *AJA* 81, 305-306.
- Miltner 1932 Miltner, F.-H., "Bericht über eine Voruntersuchung in Alt-Smyrna", *ÖJh* 27, 129-188.
- Mitsopoulou-Leon 1972-75
Mitsopoulou-Leon, V., "Ein Grabfund des vierten vorchristlichen Jahrhunderts aus Ephesos", *ÖJh* 50, 252-265.
- MKKS Müze Kurtarma Kazıları Semineri
- Morris 1987 Morris, I., *Burial and Ancient Society. The Rise of the Greek City-State*, Cambridge.

- Morris 1991 Morris, I., "The Archaeology of Ancestors: The Saxe/Goldstein Hypothesis Revisited" *Cambridge Archaeological Journal* 1:2, 147-169.
- Morris 1991a Morris, I., "The Early Polis as City and State", in: J. Rich – A. Wallace-Hadrill (eds.), *City and Country in the Ancient World*, London and New York, 25-57.
- Morris 1992 Morris, I., *Death-Ritual and Social Structure in Classical Antiquity*, Cambridge.
- Morris 2000 Morris, I., *Archaeology as Cultural History. Words and Things in Iron Age Greece*, Oxford.
- Müller-Wiener et. al. 1988 Müller-Wiener, W. – D. Göksel – V. Von Graeve – R. Biering – M. Heinz – H. Svenshon, "Milet 1987. Vorbericht über die Arbeiten des Jahres 1987", *IstMitt* 38, 251-290.
- Nicholls 1958/1959 Nicholls, R. V., "Old Smyrna: The Iron Age Fortifications and Associated Remains on the City Perimeter", *BSA* 53-54, 35-137.
- Oikonomos 1921 Oikonomos, G. P., "Ανασκαφαι εν Κλαζομεναις" *Praktika*, 63-74.
- Özbay 2004 Özbay, F., "The History and Archaeology of Klazomenai in the Fourth Century BC and the Settlement at Chyton", in: *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony*, 133-159.
- Özgünel 2004 Özgünel, C., "Erythrai Antik Yerleşimi 2003 Sezonu Yüzey Araştırmaları", *AST* 22.2, 245-250.
- Özkan 1993 Özkan, T., "1992 Yılı Gryneion Kazısı Çalışmaları", *MKKS* 4, 1-15.
- Özyiğit – Erdoğan 2000 Özyiğit, Ö. – A. Erdoğan, "Les sanctuaires de Phocée à la lumière des dernières fouilles", *Les Cultes des cités phocéennes. Actes de colloque international organisé par le Centre Camille-Julian, Aix-en-Provence/Marseille, 1999, Aix-en-Provence*. 11-23.
- Özyiğit 2001 Özyiğit, Ö., "1999 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", *KST* 22, 1-15.
- Özyiğit 2003 Özyiğit, Ö., "Recent Work at Phokaia in the Light of Akurgal's Excavations", *Anatolia* 25, 109-127.
- Philipp 1981 Philipp, H., "Archaische Gräber in Ostionien", *IstMitt* 31, 149-166.
- Scherrer et. al. 2000 Scherrer, P. – M. Kerschner – M. Lawall – E. Trinkl, "Ephesos in archaischer und klassischer Zeit. Die Ausgrabungen in der Siedlung Smyrna", in: F. Krinzinger (ed.), *Die Ägäis und Westliche Mittelmeer. Beziehungen und Wechselwirkungen 8. bis 5. Jh. v. Chr.*, Wien 24. bis 27. März 1999, Wien, 45-54.
- Scherrer et. al. 2000-01 Scherrer, P. – G. Forstenpointner – S. Fabrizii-Reuer – E. Trinkl, "Bestattung eines Lyrspielers in Ephesos aus dem 5. Jh. v. Chr.", *Archaeologia Austriaca* 84-85, 159-179.
- Scherrer 2001 Scherrer, P., "The Historical Topography of Ephesos", in: D. Parrish (ed.), *Urbanism in Western Asia Minor. New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos*, Portsmouth, Rhode Island, 57-87.

- Simon 1997 Simon, C. G., "The Archaeology of Cult in Geometric Greece. Ionian Temples, Altars and Dedications", in: S. Langdon (ed.), *New Light on a Dark Age. Exploring the Culture of Geometric Greece*, Columbia, London, 125-143.
- Sørensen 2002 Sørensen, L. W., "The Archaic Settlement at Vroulia on Rhodes and Ian Morris", *Acta Hyperborea* 9, 243-253.
- Tsakos 1996 Tsakos, K., "Stadt und Nekropolen: Samos in der archaischen Epoche (6. Jh.)", in: Samos. Die Kasseler Grabung 1894 in der Nekropole der archaischen Stadt von Johannes Boehlau und Edward Habich, Kassel 1996, 120-131.
- TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
- Tzannes 2004 Tzannes, M. C., "The Excavations of G.Oikonomos at the Archaic Cemetery of Monastirakia in Klazomenai, 1921-22", in: Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony, 97-120.
- von Graeve 2000 von Graeve, V., "Miletos", *Der Neue Pauly* 8, 170-180.
- Walter 1993 Walter, U., *An der Polis teilhaben. Bürgerstaat und Zugehörigkeit im archaischen Griechenland*, *Historia* 82, Stuttgart.
- Welwei 2000 Welwei, K. W., *Polis und Arché. Kleine Schriften zu Gesellschafts- und Herrschaftsstrukturen in der griechischen Welt*, *Historia* 146, Stuttgart.
- Whitley 1991 Whitley, J., *Style and Society in Dark Age Greece. The Changing of Face Pre-literate Society 1100-700 BC*, Cambridge.
- Whitley 2001 Whitley, J., *The Archaeology of Ancient Greece*, Cambridge.
- Williams 1982 Williams, C. K., II, "The Early Urbanization of Corinth", *ASAtene* 60, 9-19.

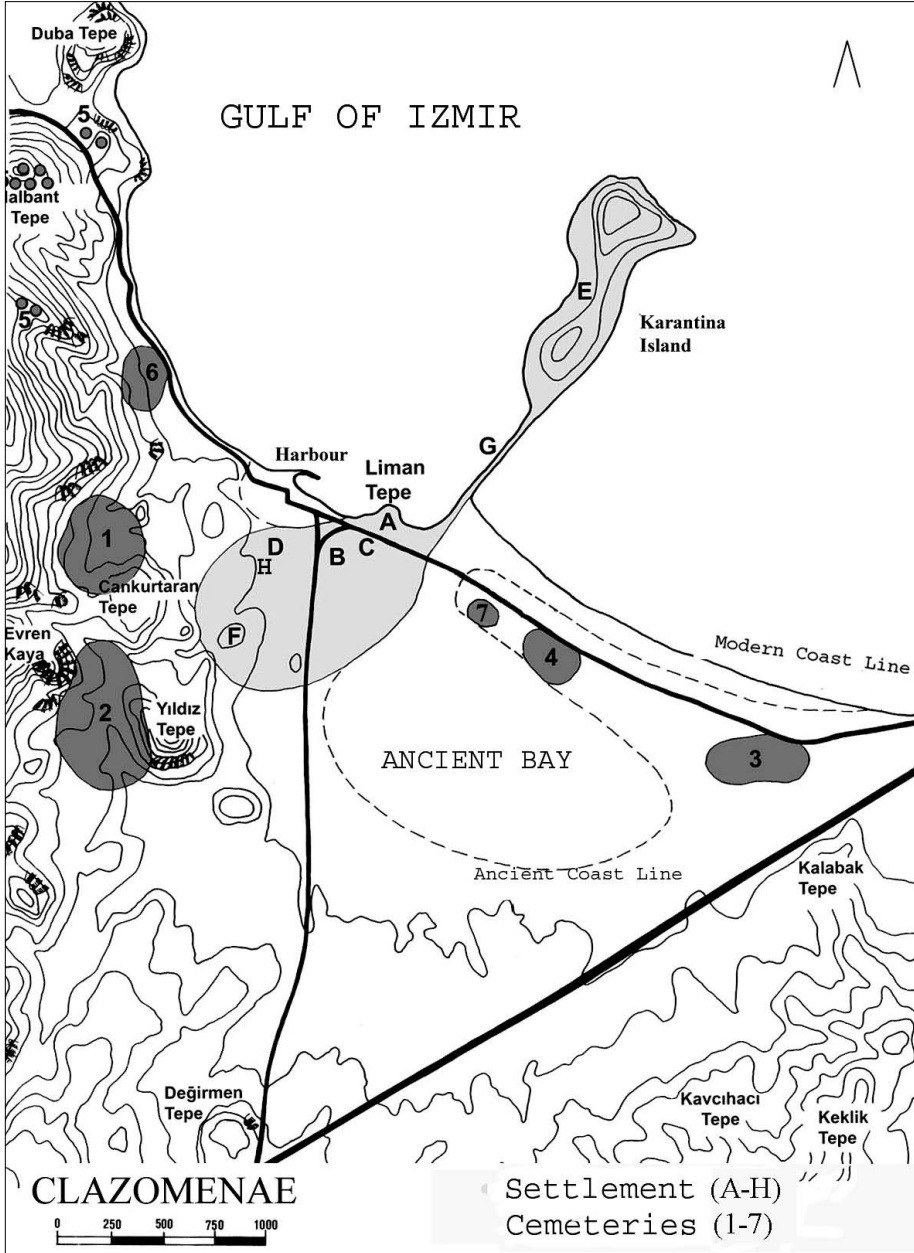

Fig. 1 Topographical Plan of Klazomenai

Fig. 2 General View of Klazomenai

Fig. 3 Cist Grave at Sector A in Klazomenai

Fig. 4 Yıldız Tepe Necropolis

Fig. 5 Burial Plots at the Akpınar Necropolis

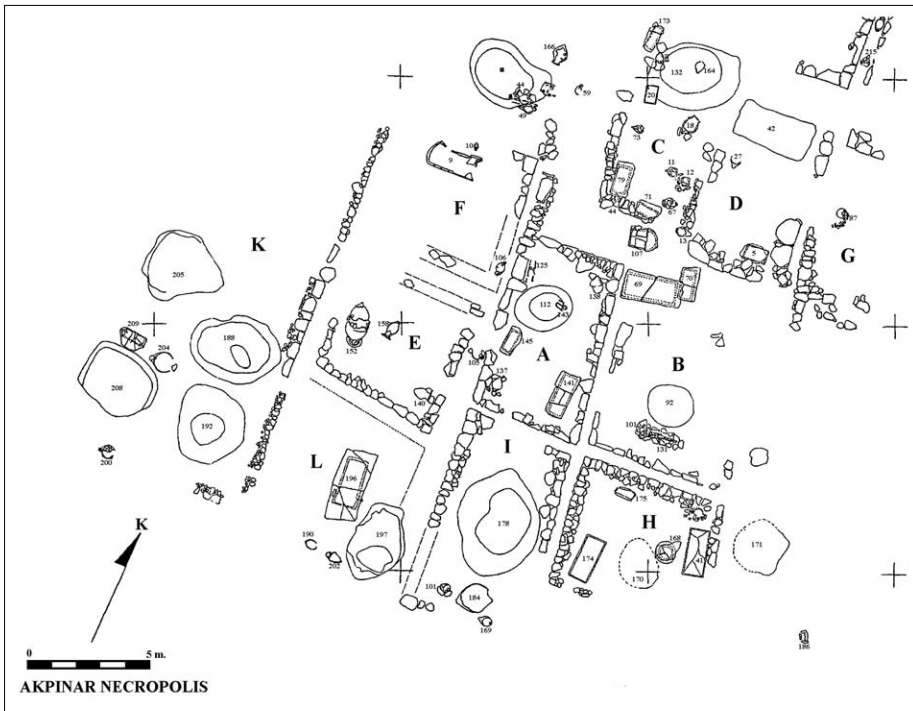

Fig. 6 Ground Plan of the Burial Plots at the Akpınar Necropolis

Fig. 7
Tumulus at Nalbant Tepe

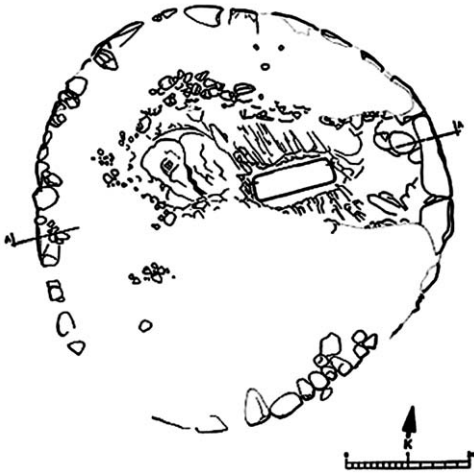

Fig. 8 Tumuli at Nalbant Tepe and Duba Tepe

ANTİK GREK YERLEŞİM TİPLERİ, KAVRAMLAR VE TARTIŞMALAR

Ayşe Gül AKALIN*

Summary

Ancient Greek Settlement Types, Concepts and Discussions

The culture of a society can be observed and defined on the land on which they are settled down. Therefore, the priority in historical surveys should be given to places where civilizations lived.

The specific focus of this study is the concept of the Ancient Greek Civilization between 12th century BC and 1st century BC located in mainland of Greece. Along with the Aegean islands, Anatolia and the East Mediterranean area are also covered. Our approach to and point of view on the subject is reflected in the following question: Are the terms and definitions “Greek cities, Greek Polis, Ancient city and village”, which are commonly used in the aforementioned places and period still valid in the traditional sense? Moreover, the worry that this question entails is as follows. “The Greek or Hellen Civilization” concept has, like a mould pattern provided a practical functioning to the studies done and this functioning goes unquestioned. With regard to this, it is a fact that in a lot of traditional studies this pattern like prejudice is protected without being scrutinised. Therefore, the new data derived from other (parallel) studies is not integrated into these traditional studies which causes the continuation of evaluation on a limited scale.

Accordingly, sample concepts like polis, khora, demos, kome, asty, peripolion, katoikia, aule, oikos, which are related to settlement as well as social-political organisation, are considered and studied in depth. Although our study cannot be described as an alternative solution or method proposal, our aim is to at least draw attention to up to date discussion and study methods.

Keywords: Yerleşim tipleri, polis, şehir, khora, kome, demos, astü, katoikia, peripolion, korion, aule, oikos.

* Yrd. Doç Dr. Ayşe Gül Akalın, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskişehir Tarihi Anabilim Dalı, 06100 Sıhhye - Ankara, e-mail: akalın@humanity.ankara.edu.tr

Tüm insan topluluklarının kültürleri yerleştikleri topraklar üzerinde izlenip tanımlanabilir. O nedenle tarih araştırmalarına uygarlıkların yaşandığı mekanları ilk sıraya alarak başlamak gerekir. Bunu yaparken de her bilimsel çalışmada olduğu gibi ilkin konunun sınırlarını belirlemek, ardından da aktarabilmek adına doğru terimleri kullanmak önemlidir. Bu çalışmada Antik Grek Uygarlığı için zaman boyutu, siyasi tarih doğrultusunda İÖ. 12. yy.'dan Roma egemenliği dönemi İÖ. 1. yy.'la kadar olan süre içinde ele alınmakta, mekan boyutu ise Yunanistan anakarası, Ege Adaları, Batı Anadolu, Hellenistik dönemle birlikte Kıbrıs, tüm Anadolu/Türkiye ve kuzey Mısır olarak sınırlandırılmaktadır. Söz konusu yerlerde her gün artarak yapılan arkeolojik çalışmalar, bunların paralelinde hem epigrafik hem de var olan diğer yazılı kaynaklara getirilen yeni yaklaşımlar, bu coğrafyada ve bu dönemde farklı sosyal-politik örgütlenmelerle oluşmuş farklı yerleşim tiplerinin olduğunu ortaya koymaktadır. Doğal olarak bu durum yeni yorum ve tartışmaları gündeme getirmesiyle arkeoloji ve tarih araştırmaları için yeni yönler çizerek yeni yöntemleri gerektirmektedir.

Bizim bu konuya yaklaşımımız ve bakış açımız şu soru içeriğinde şekilleniyor: Acaba söz konusu alanlarda ve söz konusu süre içinde genel ve alışılmış biçimiyle kullanılan “*Grek Şehirleri, Grek Polisler’i, Antik Şehir ve Köy*” tanımları/terimleri geleneksel içerikleriyle hala geçerli mi, öyle ise hangi ölçütlere göre? Bu sorunun içerdiği kaygı ise şudur: Bu terimlerin bağlantılı değerlendirildiği “*Grek ya da Hellen Uygarlığı*” kavramı bir şablon şeklinde, yapılan çalışmalara pratik bir işlerlik sağlamış ve bu işlerliliğini tartışılmadan sürdürmektedir. Söz konusu şablon ise, özellikle birçok/ geleneksel çalışmada sabit bir yargı durumunda irdelenmeden yer almakta, dolayısıyla araştırmalar paralelinde artan yeni veriler bu çalışmalara katılmayıp değerlendirilmelerin dar çerçeve içinde yapılmasına devam edilmektedir. Bu çalışmamız içeriğiyle alternatif bir çözüm ya da yöntem önerme durumu taşımasa da, amacı ortak yaklaşımlar adına bu alandaki güncel tartışmaları aktararak yeni anahtar kavramlarla çalışma yöntemlerine dikkat çekmektir.

Grek yerleşimleri söz konusu olunca gerek antik gerekse modern kaynaklarda, bu terminoloji içinde “**polis**” teriminin ön sırada yer aldığı görülür ve diğer yerleşim modelleri de büyük ölçüde *polisle* bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Çoğu modern çalışmalarda *polis*, Grek devletlerinin politik modeli ya da Grekler’de *şehrin* karşılığı bir sözcük olarak kabul edilmekte, çoğu kez de “Şehir Devleti” şeklinde günümüz dillerine

çevrilmektedir. Oysa *polis* üzerinde yeterince uzlaşmış açık bir kavram değildir. Klasik Grek Kültür Tarihi alanında çalışanlar arasında az sayıda araştırmacı *polis* konusu üzerine bilinçli eğilmiş olup, bu Grekçe sözcüğün modern dillere bu şekillerde çevrilmesinde hatalar olduğuna dikkat çekmişlerdir¹. Buradaki öncelikli sorun *polis*in fiziksel mi yoksa politik bir yapılanmayı mı ifade ettiğidir.

Polis terimin geçtiği antik kaynaklar ve bu konuyu ele alan ilkincl kaynaklarda, *polis*in özgün bir coğrafi kuruluş olduğundan çok politik bir kurum olduğu sonucu ön plana çıkmaktadır. Elimizde *polis*i tanımlayan İÖ. 5-4. yy.'lara ait iki önemli orijinal antik eser vardır. Bunlar Platon'un "Devlet"i ile Aristoteles'in "Politika"sıdır. Aristoteles'e göre aileyi ifade eden *oikos*, *polis* modelinin çekirdeğini oluşturur². Ailenin yöneticisi erkek diğer ailenin yöneticileriyle eşit haklara sahip olarak toplumsal yaşamda kendi *oikosunu* temsil eder, *oikosların* birliği ise *polis*i oluşturur. Aristoteles'in anlatımlarında bu kavramla bağlantılı olarak "*Politai ve Politeia*"³ olan iki terimle karşılaşılr ki vatandaşlıkla ilgili bu terimlerin çok sık *Polis*'in yerine kullandığı görülmektedir⁴. Atina'daki *polis* yapısı da Aristoteles'in

¹ *Polis ve Antik Yerleşim* kavramları V. Ehrenberg'le 1960'lı yıllardan başlayıp, M. Finley'le devam ederek birçok araştırmacının yayınlarında sorunlu konular olarak yer almıştır. Ancak arkeolojinin kattığı boyutla yakın tarihlerde bu konuya doğrudan eğilen çalışma F. Kolb'ün, *Die Stadt im Altertum*'u olmuştur. Kavramsal anlamdaysa, yine yakın tarihlerde, *Polis ve Grek Devletleri*'ni daha çok yazılı belgelere dayanarak ele alan çalışma M.B. Sakellariou'ya ait "The Polis-State Definition and Origin"dir. Bu belli başlı eserlerin yanında günümüze uzanan süreç içinde I. Morris, R. Osborne, O. Murray, A. Snodgrass, M.H Hansen gibi Antik Dönem araştırmalarında ilerici akımın içerisinde yer alan bilim adamları önemli makaleler yazmışlar ve bu konudaki makalelerin toplu olarak yer aldığı kitaplar da yayımlanmıştır. Bu bilim adamlarından M.H Hansen ve T.H. Nielsen 1993 yılına gelindiğinde "Copenhagen Polis Centre" adında bir çalışma grubu kurmuşlar ve bu grup günümüze kadar "CPC Acts" ve "CPC Papers" olarak kısaltılan, içinde bu alandaki çok önemli makalelerin yer aldığı beş sempozyum yayını, *Historia* dergisinin ek basımları olarak yine birçok makaleden oluşan yedi cilt, bunların yanında da konuyla ilgili bilimadamlarına ait birçok monografi yayımlanmıştır. Klasik Dönem yerleşim arkeolojisi ve tarihi üzerinde başı çeken bu grup çalışmalarına ve bilimsel yayınlarına hala devam etmektedir. Bunların paralelinde aynı amaca hizmet eden, örneğin Yunanistan'daki ünlü Boiotia, Arkadia ve Anadolu'daki Lykia yüzey araştırmaları gibi projelerin araştırma raporları ve sonuçları konuya sürekli yeni boyutlar katmıştır. Lykia araştırmaları kapsamında özellikle iki yayın bu alanda anılmaya değer önemli bilgiler içerir, ki bunlar F. Kolb'ün ekibinden M. Zimmerman'ın 1992 yılında yayınladığı "Untersuchungen zur historischen Landeskunde Zentrallykiens" ve C. Schuler'in 1996 yılında yayınlanan, "Ländliche Siedlungen und Gemeinden im hellenistischen und römischen Kleinasien" adlı kitaplarıdır.

² Arist. pol.1253^a 19.

³ Arist. pol. 1261^a 1; 1266 b 20.

⁴ Murray, 1993, s. 198; Hansen, 1993, s. 16.

kurduğu model doğrultusunda “*Athenaion Politeia*” olarak kavramlaştırılmıştır⁵. Burdan *polis*in vatandaş iradesinin egemen olduğu bir devlet modeli olarak tanımlanabileceği ortaya çıkar ki işte konu bu noktada karmaşık hale getirilmektedir; Çünkü bu yönüyle ideal *polis*i eşitlikçi bir yapılanma şeklinde kabul edip, günümüz demokrasisi ve devletiyle benzer tutma yolunda yaklaşımlar söz konusudur oysa durum uygulamada ve teorinin ayrıntılarında böyle değildir: Örneğin teorinin dayandırıldığı *Atina Polis’i* bile aristokrasi ve sınıflar arası hiyerarşi barındırdığı için hiçbir zaman eşitlikçi bir yapıya sahip olmamıştır üstelik bu sınıflar içinde tüm nüfus değil, sadece insanların bir bölümü vatandaşlık hakkına sahiptir⁶. Yani *polis* günümüzdeki gibi tüm nüfusun eşit haklarla katıldığı demokratik bir yapı ve devlet değildir.

*Polis*in başlangıcı da hala karanlıkta kalmış bir konudur, çünkü bir evrim sonucunu yansıttığı anlaşılan bu politik örgütlemenin ne zaman kurulduğunu söylemek henüz olanaklı gözüküyor. Wood, *polis*in başlangıcını sosyal-politik gelişim teoremlerine dayanarak, devlet yapısı içinde *demosun* (=halk) statüsünün ve gücünün geleneksel kabile öğelerinin yerini alıp yönetimde etkin olduğu dönem olduğunu ileri sürer ki⁷ bu İÖ. 8. yy. sıralarında Hellas ve Anadolu’da kurulan sosyal-politik sistemlere kadar indirilebilir⁸. Öyle ki bu tarihlerde kabileler halinde yeni yerlere göç eden insan gruplarının bazı alanlarda ortak yerleşimler kurmak zorunda kalmaları ya da yerleşiklerin yaşam alanlarını birleştirme yoluna gitmeleri (=synoikismos) yönetimlerine de eşit katımlarını (=sympoliteia) gündeme getirmiştir. Bunlarda çoğu kez “*phratrai*” adı verilen birlikler zaman içinde bir meclis haline gelmişler, yönetimde eşit şartlarda yer almışlardır. Ionia’da Klasik Çağ’da bile eski *phylelerin polis* ve diğer devlet yapıları içinde adlarını hala korundukları dikkat çeker. *Polis*’in sonunu getiren ise Hellenistik dönemden itibaren kurulmaya girişilen, aslında imparatorluğu amaç edinip krallıklar boyutunda kalan merkezi devlet düzeni içinde, sivil ve yerli öğelerin sistematik şekilde soğurulması olmuştur.⁹ Diyebiliriz ki bu tarihlerden sonra *polis* imparatorluk içinde görünürde dış ama Hellenleştirme kapsamında

⁵ Murray, 1993, s. 205; Rhodes, 1981, s. 5-37.

⁶ Wood – Wood, 1978, s. 14; Morris, 1991, s. 26.

⁷ Wood – Wood, 1978, s. 16.

⁸ Gehrke, 1986, s. 36-37.

⁹ Morris, 1991, s. 27.

iç özerkliğini de yitirerek, merkezi sistemin bir birimi şeklinde bugünkü şehir kavramına yaklaşmıştır.

Bu kapsamda yine pek irdelenmeyen önemli bir soru vardır: Grek uygarlığı ile bağlantılı olan alanlarda, Hellenistik dönem öncesinde birbiriyle çağdaş bağımsız devletlerin hepsi *polis* miydi?

Bu konuda şimdilik ancak epigrafik kaynaklar önemli ip uçları içermekteler. Bunlarda geçtiği şekliyle Antik dönemde de *polis* olanlarla olmayanlara ilişkin bir ayırım söz konusu olduğu bellidir. Buna en güzel örnek Attika-Delos Deniz Birliği listeleridir. Listeler dikkatli incelenip yorumlandığında Birinci¹⁰ ve İkinci¹¹ Birlik listelerinde *polis* olanlarla olmayanlara işaret eden ip uçları ortaya çıkarılmıştır¹².

Polisin sosyal-politik içeriğiyle ilgili tartışmalar sürerken, *polisleri* fiziksel öğelerle tanımlamak, yani arkeolojik arazi çalışmalarıyla saptamak mümkün müdür?

Bu konuda en çarpıcı örnek bizzat antik döneme ait bir değindir: İS. 2. yy.'ın ortasında Hellas'da Phokis'i gezen *Pausanias* buranın orta kesimlerinde, küçük bir yükselti üzerinde yer alan Panopeus yerleşiminin herhangi bir devlet ve kamu binasına, örneğin *gymnasiona*, tiyatroya, *agoraya* ve *prytaneiona* sahip olmayan haliyle gerçekte *polis* olarak tanımlanıp tanımlanamayacağı konusunda şüpheye düşerek sorar¹³. Oysa burası Atina gibi bir yerleşim görüntüsüne sahip olmamasına rağmen bir *Polis* olarak tanınmaktadır¹⁴. Benzer biçimde Hellas'da birbirleriyle çağdaş bazı *polis* olarak tanınan devletlerin yerleşim alanlarında yapılan yüzey araştırmaları¹⁵ bunlarda belli bir yerleşim modeli ya da ortak fiziksel düzenlemenin bulunmadığını göstermektedir. Şüphesiz bu sonuçlar artan araştırmalarla her aşamada yeni boyutlar kazanabilir. Fakat arkeoloji henüz bir antik yerleşimin *polis* olup olmadığını yazılı kanıt olmaksızın söyleyememektedir.

¹⁰ Schuller, 1995, s. 165-170.

¹¹ Dreher, 1995, s. 171-200.

¹² Avram, 1995, s. 191-200.

¹³ Paus. X. 4. 1-4.

¹⁴ Alcock, 1995, s. 326-344; Rubinstein, 1995, s. 211-219.

¹⁵ Söz konusu sorunlara yönelik yapılan bölgesel surveyler içinde en kapsamlı örnek Arkadia yüzey araştırmasıdır. bkz. Nielsen, 1996, s. 63-105.

Antik Yazılı Kaynaklarda Geçen Yerleşim Kavramları ve Yorumlar

Anadolu ve Hellas’da farklı bilim dallarının içinde yer aldığı ekipler tarafından yapılmakta olan bazı bölgesel araştırmalar sayesinde, tartışmalı kavramların açığa kavuşturulmasında önemli adımlar atılmaktadır. Arazi çalışmalarıyla bulunan yazıtlar, antik kaynaklardaki yerleşim kavramlarını irdeleyip tanımlama konusunda temel dayanaklar olarak ele alınmaktadır.

Buna göre özgün yazılı kaynaklarda yerleşim ve politik örgütlenmeyle ilgili terimlerin bazılarının sıklıkla geçtiği izlenmektedir:

Bunlardan ilki daha çok *polisle* ilintili olarak karşımıza çıkan **KHORA**’dır. *Khora* Grekçe sözlüklerde toprak, alan ve ülke anlamlarıyla yer almaktadır. Yazıtlara bakıldığında ise bu terim, bir kısmında *polisin* ismi ile birlikte o *polisin* yerleşim alanını ifade eder şekilde kullanılmaktadır¹⁶. Bazı metinlerde *khoranın* imar edilmiş yerleşim merkezinin (*polis* olsun olmasın) dışında kalan arazileri yani merkezin etrafındaki *territoriuma* (=kırsal) işaret ettiğini görüyoruz¹⁷. Fakat Eretria, Keos ve Thera’dan İÖ. 5-4. yy.’lara tarihlenen bir başka grup yazıtta ise bu kez *khora* fiziksel bir anlam içermeyip **KHOROI** çoğul biçimiyle, tıpkı *politai* gibi yerleşimlerin vatandaş birliğinin ifadesi şeklinde kullanıldığına dikkat çekilmektedir¹⁸. Hellenistik döneme ait yazıtlar ve metinlerde ise *khoranın* hem fiziksel hem de sosyal-politik anlam taşıdığını anlıyoruz. Bunlarda hiçbir merkeze bağlı olmayan “*khora bazilike*”¹⁹ olarak adlandırılan özerklik verilmiş bölgelerden bahsedilmektedir.

Kaynaklarda sıkça geçen diğer bir terimse **KOME**’dir. Bu terim sözlüklerde köy olarak verilmektedir. Klasik Çağ’dan Roma dönemine kadar uzanan birçok yazıtta bakıldığında, bunların bir kısmında *komenin* bir yerleşim merkezine bağlı olarak *khora* sınırları içinde küçük yerleşim birimlerini ifade ettiğini görüyoruz. Diğer kısmında ise bunun hem politik anlamda bir merkeze bağlı, kendi kültürünü barındıran içine kapalı insan topluluklarını hem de bunların oturdukları toprağı ifade eder biçimde kullanıldığı

¹⁶ Schuler, 1996, s. 20.

¹⁷ Sakellariou, 1989, s. 70; Hansen, 1993, s. 15; Schuller, 1996, s. 195.

¹⁸ Schuler, 1996, s. 53-54.

¹⁹ Örn. Troas’ta bulunmuş I. Antiokhos’un yerel yönetici Aristodikides’e toprak hediye etmesini içeren yazıt bkz. Frisch, 1975, s. 92-94, 97.

saptanıyor²⁰. Fakat ilgi çeken bir başka nokta, yerleşim karakteri başka bir terimle belirtilirken adı için de *kome* sözcüğü/eki geçen yerleşimlerin varlığına rastlanmasıdır ki, bu da çoğu kez büyük yerleşimden koparak gelişmiş bağımsız bir yerleşime işaret eder²¹. Bu yönleriyle de *kome* hem fiziksel hem de sosyal-politik bir içerik taşımaktadır. Bunlarla beraber Atina'da maden yataklarının bulunduğu Lautreon'daki madencilikle uğraştığı anlaşılan Thorikos yerleşiminde bulunan yazıtta²² burası da bir *kome* olarak geçmektedir ki burada terim olasılıkla günümüzdeki gibi şehir dışında yer alan sanayi siteleriyle benzer bir yerleşim türünü ifade etmektedir.

Hem yazıtlarda hem de yazılı kaynaklarda çok sık geçen bir başka terim daha vardır; o da **DEMOS**'tur. *Demos* sözlüklerde "halk" olarak verilmekte ve terim antik metinlerin çoğunda da bu anlamı taşımaktadır. Fakat özellikle Batı Anadolu'da bulunan Geç Klasik ve Erken Hellenistik Çağ yazıtlarında *demosun* belli yerleşimde yaşayan belli bir halk grubunu, (ki yanında bazen yerleşimin ismi yer alır) ve aynı zamanda onların oturdukları yeri ifade eder şekilde kullanıldığı saptanmıştır²³. Yine Hellenistik dönemin *synoikismos*'la oluşturulmuş büyük yerleşimlerinde halk adları ile birlikte geçen *demos* ibaresi, onların merkezin içinde ya da territorimunda birer yerleşim birimi ya da mahalle olduklarını ortaya koymaktadır²⁴.

Diğer bir terim yine *polis* ve büyük devletlerle ilgili metinlerde çok sık geçen **ASTÜ**'dür. *Astü* sözlüklerde doğrudan yer almamakta ama uygar, zarif anlamı taşıyan **asteios** sıfatından türetildiği ileri sürülmektedir²⁵. Örneğin 5. yy.'da yaşamış İsokrates söylevlerinden birinde Atina'yı büyüklüğünden, ekonomik kaynaklarından ve bayındır olmasından dolayı Hellas'ın *astüsü* olarak nitelendirir²⁶. Bazı yazıtlarda geçtiği şekliyle *astünün* akropolün yerleşim kesimini ya da yerleşimin merkezini işaret ettiği²⁷, kimi yazıtlarda da yerleşimde zenginlerin oturduğu imarlı bir alanı, bugünkü

²⁰ Schuller, 1996, s. 22.

²¹ Örn. Troas'taki Nea kome, Strab. XIII 603. 1. 45.

²² Strab IX. 1. 22; SEG. XIX. 149.; Osborne, 1988, s. 34-35; Kolb, 1984, s. 59.

²³ Schuler, 1996, s. 44-45.

²⁴ Schwertheim, 1994, s. 47.

²⁵ Schuler, 1996, s. 21; Kolb, 1984, s. 61.

²⁶ Isokr. Orationes, "Peri Antideoseos" XV. 299. 6.

²⁷ Snodgrass, 1991, s. 5; TAM II, 1-3 Lykia, 356. 15.

paraleliyle zengin semti ifade ettiği ileri sürülmektedir²⁸. Yerleşim merkezinde, zengin aristokratların oturduğu ve yönetimde de onların öncelikli rolü oynadığına işaret eden araştırmacılar²⁹ ise *astünün* tüm ülkenin merkezi ve mülki idarenin bulunduğu bugünkü şehre karşılık gelebilecek bir anlam taşıdığı üzerinde dururlar ki bu net ifadeyi kullanmak için biraz erkendir.

Bunların yanında Atina örneğinde izlendiği gibi İÖ. 5. yy.'da Piraeus limanının *khora* sınırları içinde yer almakla birlikte, bir ticaret loncasıyla temsil edildiği ve bu loncanın ayrıcalıklı hakları olduğu görülür³⁰. Bu akla Ortaçağ ve Yakınçağ'ın Germen kökenli "Hansa Stadt'larını" getirirse de yazılı kaynaklarda Piraeus gibi bir devletin *khorası* içinde yer alan özerk ticaret üsleri için henüz özgün bir terim saptanmamıştır.

Hellenistik Çağ'dan itibaren özellikle Anadolu'da karşımıza çıkan bir yerleşim birimi vardır ki o da **KATOIKIA**, yazıtlar ve arkeolojik araştırmalar Erken Hellenistik Çağda bunların Hellenistik kralların stratejik noktalarda güvenliği sağlamak için kurdukları ve başlangıçta territoriumları olmayan askeri koloniler olduğuna işaret etmekteydi³¹. Ama Katoikia'nın geçtiği Geç Hellenistik Çağa ait daha sonra bulunan yazıtlar, bu terimin ilerleyen tarihlerde Makedonyalı ve Grek göçmenlerin kendilerini ve koloni kurma şekillerini ifade eder şekilde genişlettiklerini ortaya koymuştur. Bu da bu şekilde belirtilen üslerin geç dönemlerde artık askeri ordugah değil askeri (belki de değil!) kökenli bağımsız sivil yerleşimler olduklarını bize göstermiştir³².

Yine Hellenistik Çağ öncesine ait **PERIPOLION** olarak geçen bir diğer yerleşim terimi ise Hellas, Adalar ve Anadolu'da özellikle Lykia'dan gelen yazıtlarda karşımıza çıkar, ki çeşitli ayrıntıları arasında adın özellikle Atina ve Lokroi'da sınır polisliği yapan, askeri birlikleri ifade ettiği bilinir (=eripolos)³³. Bu bağlantı ele alınarak *peripolionlar* bir devletin kendi territorium sınırları içinde özellikle sınırlara ve stratejik noktalara

²⁸ Schuler, 1996, s.21; Sakellarou, 1989, s.37; Kolb, 1984, s.33

²⁹ Kolb, 1984, s. 63.

³⁰ Finley, 1984, s. 151; Kolb, 1984, s. 83.

³¹ Cohen, 1991, s. 42.

³² a.g.e., s. 50; Schuler, 1996, s. 35.

³³ Thuk. III. 99, Aris. pol. 42, 4. 5.

kurduğu tahkimatlı askeri üstler-ön karakollar olarak tanımlanmaktadır³⁴. Fakat Rodos ve Kos'ta ortaya çıkarılmış yazıtlarda burdaki *peripolionlar*-da sadece askerlerin değil sivil halkın da yaşadığı geçmektedir³⁵, belki bu durumdaki *peripolionlar* günümüzde güvenlik önlemlerinin yoğun olduğu sınır kasabalarına eş değer olabilirler. Yine buna benzer işlevde ama tamamen askerlerin yaşadığı küçük üsler şeklinde Klasik ve Hellenistik Çağlar'da yerleşimin territoriumuna kurulmuş kaleler vardır ve bulunan yazıtlarda bu üsler **KORION** olarak belirtilirler³⁶.

Bunların dışında özellikle vergi listelerini içeren yazıtlarda, genellikle büyük yerleşimlerin kırsallarında bazı küçük yerleşim tiplerini vurgulandığı izlenmektedir. Bunlardan sıkça geçen biri **AULE** dir. Bu terim hem Grekçe sözlükte hem de yazıtların içeriğinde bir ya da birkaç ailenin yaşadığı çiftlik anlamını taşımaktadır³⁷.

Yine yazılı belgelerde yerleşimle ilintili sıkça kullanılmış terim **OIKOS** ise sözlükteki anlamıyla ev olmanın ötesinde, içinde yaşayanlarla birlikte bir üretim çevresi ve “hane” anlamında karşımıza çıkar³⁸ ki Karia'da bulunmuş yazıtlardan Erken Hellenistik Çağ'da bir merkezin *territoriumunda* yer alan *oikosların* vergi veren birimler oldukları anlaşılır³⁹.

Ele aldığımız belli başlı örneklerden de anlaşılacağı üzere Hellen kökenli halkların etkin olduğu dönemde, Hellas, Adalar ve Anadolu'da birçok yerleşim tipi söz konusudur. Bunlar zaman ve mekana göre farklılıklar gösterse de çoğunluğunun fiziksel anlamda bir yerleşim merkezi ve onun territoriumundaki alt yerleşimler şeklinde örgütlendikleri dikkat çekmektedir.

Kolb'e göre⁴⁰ *polis* için “*Şehir Devleti*” tanımı ancak şu içerik kastedilerek kullanılıyorsa kabul edilebilir: *Polis* bir territorium üzerinde uzanmaktadır ve bu topraklarda yaşayan halkı yine bu toprağın bağlı bulunduğu merkezde yaşayan hakim grup yönetir. Yani *polis* topraklarında merkez ve kırsal ayrımı söz konusudur ve buradaki yöneten merkez şehir

³⁴ Schuler, 1996, s. 45.

³⁵ a.g.e, s. 46 dn. 170.

³⁶ a.g.e, s. 49-50, dn 191, s. 55.

³⁷ a.g.e, s. 60.

³⁸ a.g.e, s. 59.

³⁹ a.g.e, 59, dn. 9 = SGDI 5727 Halikarnassos.

⁴⁰ Kolb, 1984, s.60.

olarak da adlandırılabilir. Bu da bize şehir ve şehirleşme kavramlarının yerleşim kavramlarını anlamlandırmada diğer ölçüt olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu alanda, yani modern terminolojinin antik dönem çalışmalarında kullanılmasında artık kişisel tercihlerin ötesine geçilerek uygulama kriterleri üzerinde ciddi çalışmalar başlatılmıştır.

Kavramları Anlamlandırma ve Modern Terminolojiye Uygulama

Modern insan toplulukları üzerinde çalışan bazı sosyal antropologlar ve fiziki coğrafyacılar şehirleşmenin temel ölçütünü “nüfus” olarak belirtirler. Buna göre 500 kişinin üzerindeki tarım toplulukları köy toplumu özelliği ortaya koyar⁴¹ ve 3000 kişiye kadar olan yerler *köy* olarak tanımlanmaktadır. Bu paralelde 3000-10000 nüfuslu yerler *kasaba*, 10 000’den fazla nüfuslu yerler *şehir* de olarak kabul edilir⁴². Bu antik yerleşimler için de bir şablon olarak kullanılırsa şu tür tablolarla karşılaşılr: Örneğin Atina’da İÖ. 500’lerde nüfus 25 000 iken İÖ. 450’lerde 35 000’e çıktığı ve toprakların 170 hektar çoğaldığı, ama Atina’yla birlikte Sparta, Korinth, dışındaki diğer Grek yerleşimlerinden araştırması yapılmış olanlarla bu tarihler için toplam nüfusunun 100 000’i geçmediği saptanmıştır⁴³. Öyle ki bu örneklerden çıkartılan ortalamaya göre Klasik Dönem’de Hellas’daki bir Grek yerleşiminin yaklaşık 50-100 km² territoriuma ve bu topraklar içinde de 2500-4500 civarında nüfusa sahip olduğu ileri sürülmektedir⁴⁴. Bu durumda Atina, Sparta ve Korinth nüfus bakımından bugünkü *şehir* ölçütüne uyarken diğerleri *kasaba* ortalamasındadır. Elimizdeki Ksenophon’a ait antik kaynaktan ise kendi zamanında yani İÖ. 4. yy. Hellas’ta nüfus toplamının 20-40 000 olduğu yerleşimlerin büyük yerleşimler oldukları belirtiliyor⁴⁵.

Buna göre arkeolojik çalışmalarla rakamlar saptanabildiği durumlarda, örneğin söz konusu nüfus ögesi kriter alınarak modern yerleşim terimlerini kullanmak sakınca yaratmayabilir.

Bu rakamları saptamak için bazı arkeologlar neleri temel alıyorlar:

⁴¹ Forge, 1972, s. 363-64.

⁴² Darkot – Tuncel, 1981, s. 3.

⁴³ Morris, 1991, s.34.

⁴⁴ Kolb, 1984, s.75.

⁴⁵ Xen. oik. IV. 2.

Örneğin A. Snodgrass ve I. Morris, yerleşim nüfusunu aydınlatmak için mezarların bir ölçüt olarak kullanılabileceğini savunuyorlar ve çalışmalarında geliştirdikleri araştırma modelleriyle İÖ. 5. yy. sonlarında Atina'da mezar oranının toplam nüfusa göre % 30 olduğu sonucuna vardıklarını belirtiyorlar⁴⁶.

Bazı araştırmacılar konut büyüklüklerinden yola çıkıyorlar örneğin Hellas'da yapılan çalışmalarda Morris, Geometrik Döneme ait yapıların ortalama 40–70 m²'lik mekanlar olduğu⁴⁷ ve bu büyüklükteki bir alanın dört ya da beş kişilik bir grubu barındırdığı görüşündedir. Naroll ise burada Klasik Çağ'a gelindiğinde yaşanan büyük konutların 10 m²'si için bir insan düşünülmesi gerektiğini ileri sürmektedir⁴⁸. Kolb da aynı dönem için "130 kişilik olarak belirlenen vatandaş grubu kadın, çocuk ve kölelerle birlikte yaklaşık 500 kişi olarak hesaba katılmalıdır ve bunlar ancak minimum 38 km²'lik bir yerleşimde yaşayabilirler⁴⁹" der. Tüm bunlara rağmen ev kalıntılarına bakarak yaşayan nüfusu belirlemek hala kurgusal gözükmekte, çünkü bugün bile nüfus yoğunluğunu kanıtlamak için bu kriterleri kullanmak güvenilir sonuçlar vermemektedir.

Antik dönem için şehirleşmenin matematiksel kuramlara dayandırılmayacağını savunan diğer bir grup araştırmacı ise ancak yerleşim planındaki gelişme ve bu plan içindeki özel yapıların orayı *şehir* olarak tanımlayacağı görüşünde birleşirler. Örneğin, bir Grek yerleşiminde politik yürütmenin halka açık bir yapısı olduğu fikrinden yola çıkarak, bu yerleşimde günlük iletişimin olduğu alanlar ve kamu binalarının kurulmasını gerekliliğini göz önüne alırlar. Bu bağlantı doğrultusunda bu yerleşimde en göze çarpan yapının da *agora* olacağını ileri sürerler⁵⁰. Ardından bu toplantı yerinin halkın da yönetime katılmasından sonra zaman içinde işlevini *bouleterion* gibi devlet binalarına bırakmasının şehirleşme sürecini gösteren kanıtlardan biri olduğunu savunurlar. Oysa yönetim biçimiyle yerleşim tiplerindeki gelişimin paralellliğini anlamaya yönelik bir çalışma hala yapılmamıştır. Hatta antik yazılı kaynaklardan bu gelişimin her yerde aynı süreci

⁴⁶ Snodgrass, 1983, s.69.

⁴⁷ Morris,1991, s.31.

⁴⁸ Naroll, 1962, s. 588.

⁴⁹ Kolb, 1984, s.76.

⁵⁰ Miller, 1995, s.201-242.

katetmediği anlaşılmaktadır. Bu nedenle bu yöndeki fikir yürütmeler ve kişisel yorumlar da henüz matematiksel olanlardan daha fazla güvenilir değildir.

Diğer bir grup da devleti ve paralelinde yerleşimi, yerleşim alanı üzerindeki savunma sistemine ve yerleşim planına dayanak tanımlamaktadırlar⁵¹. Fakat burada antik dönemdeki yerleşim surlarının çoğu kez savunma amacıyla inşa edilip, yerleşimler arası hukuki sınırı ifade etmedikleri göz önünde tutulmalıdır⁵². Bunun yanında yerleşim plancılığının da şehirleşmeden çok merkezleşme eğiliminin izi olduğunu vurgulayan bir başka görüşü⁵³ göz ardı etmemek gerekir.

Tüm bu kısa değinmelerden yola çıkarak şu sonuç ve önerilere varıyoruz:

Kavramsal anlamda

- Yerleşimi tanımlamakla, sosyal-politik örgütlenmeyi yani çoğu kez devleti tanımlamak aynı şey değildir ve bunların sergiledikleri gelişim birbirine paralel ve de her yer de aynı olmayabilir.
- Antik döneme ait hem politik hem de yerleşim tipi üzerine var olan özgün terimlerin yerine doğrudan bilgi veren diğer bir yazılı kaynak olmadığı sürece modern terimler kullanılmamalıdır. Örneğin bizim önerimiz; şehir, köy gibi modern kavramların değil sadece “yerleşim” teriminin kullanılmasıdır, yazılı kaynak bulunmadığı sürece de politik kimliğinin ifade edilmemesidir.
- Ama kavramları açıklamak ya da arkeolojik çalışmalarda yerleşimi tanımlamak adına modern terminolojinin kullanılması zorunlu gözüktüyorsa bu kişisel tercihlere göre yapılmamalı, mutlaka üzerinde çalışılmış ve uzlaşmış bilimsel kriterlerle bir zemine oturtulmalıdır.
- Uygarlık ve kültür çevrelerini çıkış noktası ya da bakış açısı alan çalışmalarda özgün terimleri bile kullanırken lokal/yerli özellikler gözden kaçırılmamalı, genellemeler konusunda dikkatli olunmalıdır. Örneğin Hellas’da *kome* olarak adlandırılan bir yerleşim tipi, Ionia’da farklı bir isimle tanımlanmış olabilir.

⁵¹ Ducrey, 1995, s. 245-257.

⁵² Gehrke, 1984, s. 19.

⁵³ Morris, 1991, s. 40.

Uygulamada ise

- Bilimsel platformlarda, örneğin çalıştay (= workshop)larla, yeni veriler ışığında eski kavramlar sık sık gözden geçirilmeli ve terminoloji de bu doğrultuda güncelleştirilmelidir. Ayrıca söz konusu terminoloji için ortak bir dil kullanılmalıdır, burada ana dile yapılan çeviriler kapsamında özellikle dikkatli davranılmalıdır.
- Benzer şekilde, arkeolojik araştırmalarda veri toplama ve değerlendirme yöntemleri de ciddi olarak sıkça ele alınmalı, örneğin veriler içinden tanınanların seçilip bilinmeyenleri değerlendirme dışı bırakmak alışkanlığı/hatası gözden geçirilmelidir. Öyle ki söz konusu araştırma sanat tarihi kapsamında bir değerlendirme (stil-kritik vb) değil de kazı alanının/yerleşimin kültürel ve tarihi kimliğine yönelik bir çalışmaysa, tüm buluntuların birbirine oranı büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda bulunan malzemeler istatistik çalışmalara da zemin hazırlar şekilde toplanmalı ve tasnif edilmelidir.
- Kazılar yanında bölgesel çalışmalara hız verilmelidir.
- Yerleşim tarihine hizmet eden çalışmalarda ekipler yakın/ilgili bilim dallarından üyelerin katılımıyla oluşturulmalıdır.

Bibliografya ve Kısaltmalar

Antik Kaynaklar

- Arist. pol. Aritoteles, *Politica*, çev. D. Ross, Oxford 1962.
- Isokr. Isokrates, *Orationes "Peri Antideoseos"*, çev. E. Benseler – F. Blass, Lipsae 1927.
- Paus. Pausanias, (*Guide to Greece*) çev. P. Levi, Middlesex 1985.
- Strab. Strabon, *Geographikon*, çev. H. L. Jones, London 1970.
- Thuk. Thukydidés, *Historiae*, çev. P. Landman, München 1993.
- Xen. oik. Xenophon, *Oikonomikos*, çev. P. Chantraine, Paris 1949.
- SEG Supplementum Epigraphicum Graecum, Leiden 1923'ten beri.
- SGDI. Sammlung der griechischen Dialektinschriften I-V, ed. H. Collitz – F. Bechtel, Göttingen 1884-1915.
- TAM II 3. Tituli Asia Minoris, E. Kalinka, *Tituli Lyciae Linguis Graece et Latina conscripti*, Wien 1944.

Modern Kaynaklar

- Alcock 1995 Alcock, S. E., "Pausanias and the Polis: Use and Abuse", *Sources for the Ancient Greek City-State*, Copenhagen, 1995, s. 326-345.
- Avram 1995 Avram, A., "Poleis und Nicht-Poleis im Ersten und Zweiten Attischen Seebund", *Studies in the Ancient Greek Polis, Historia Einzelschriften 95*, Stuttgart, 1995, s. 191-201.
- Cohen 1991 Cohen, G. M., "Katoikia, Katoikoi and Macedonians in Asia Minor", *Ancient Society 22*, 1991, s. 41-50.
- Darkot – Tuncel 1981 Darkot, B. – M. Tuncel, *Marmara Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul, 1981.
- Dreher 1995 Dreher, M., "Poleis und Nicht-Poleis im zweiten Athenischen Seebund", *Sources for the Ancient Greek City-State*, Copenhagen, 1995, 171-201.
- Ducrey 1995 Ducrey, P., *La muraille est-elle un elemente constitutif d'une cite*, M. H. Hansen (ed.), *Sources for the Ancient Greek City-State*, Copenhagen, 1995, s. 245-257.
- Finley 1984 Finley, M., *Die antike Wirtschaft*, München, 1984.
- Forge 1972 Forge, A., *Man, Settlement and Urbanism*, London, 1972.
- Frisch 1975 Frisch, P., *Die Inschriften von Illion*, Bonn 1975.
- Gehrke 1986 Gehrke, H. J., *Jenseits Athen und Sparta*, München, 1986.
- Hansen 1993 Hansen, M. H., "The Polis as a Citizen State" *The Ancient Greek City-State*, Copenhagen, 1993, s. 7-30.
- Kolb 1984 Kolb, F., *Die Stadt im Altertum*, München 1984.

- Miller 1995 Miller, S. G., "Architecture as Evidence for Identity of the Early Polis", M. H. Hansen (ed.), *Sources for the Ancient Greek City-State*, Copenhagen 1995, s. 201-245.
- Morris 1991 Morris, I., "The Early Polis as City and State", J. Rich – A. W. Hadrill (ed), *City and Country in the Ancient World*, London 1991, s. 25-59.
- Murray 1993 Murray, O., "Polis and Politeia in Aristotle", M. H. Hansen (ed), *The Ancient Greek City-State*, Copenhagen 1993, s. 197-211.
- Naroll 1962 Naroll, R., "Floor Area and Settlement Population" *American Antiquity* (27), 1962, s. 587-589.
- Nielsen 1996 Nielsen, T. H., "A Survey of Dependent Poleis in Classical Arkadia", M. H. Hansen – K. Raaflaub (ed), *More Studies in the Ancient Greek Polis*, *Historia Einzelschriften* 108, Stuttgart 1996, s. 63-105.
- Osborne 1988 Osborne, R., *Demos: The Discovery of Classical Attika*, Cambridge 1988.
- Rhodes 1981 Rhodes, P. J., *A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia*, Oxford 1981.
- Rubinstein 1995 Rubinstein, L., "Pausanias as a Source for the Classical Greek Polis", *Studies in the Ancient Greek Polis*, *Historia Einzelschriften* 95, Stuttgart 1995, s. 211-220.
- Sakellariou 1989 Sakellariou, M. B., *The Polis-State Definition and Origin*, Athen 1989.
- Schuler 1996 Schuler, C., *Ländliche Siedlungen und Gemeinden im hellenistischen und römischen Kleinasien*, München 1996.
- Schuller 1995 Schuller, W., "Poleis im ersten Attischen Seebund, *Sources for the Ancient Greek City-State*", Copenhagen 1995, s. 165-171.
- Schwertheim 1994 Schwertheim, E; "Geschichte und Forschungsstand" *Asia Minor Studien* 11 (1994), s. 21-39.
- Snodgrass 1983 Snodgrass, A., "Two demographic notes" *The Greek Renaissance of the 8 century BC*, Stockholm 1983, s. 167-171.
- Wood – Wood 1978 Wood, E. M. – N. Wood, *Class Ideology and Ancient Political Theory*, Oxford, 1978.

LORYMA VE KARIA CHERSONESOS'UNUN YERLEŞİM SİSTEMİ

Winfried HELD*

Zusammenfassung

Die Karische Chersones ist mit Knidos und Rhodos zwei bedeutenden griechischen Poleis benachbart, weist jedoch eine ganz unterschiedliche Siedlungsstruktur auf. Die griechischen Poleis besitzen ein städtisches Zentrum, umgeben von der landwirtschaftlich genutzten Chora. Auf der karischen Chersones haben wir stattdessen etwa zehn kleinere, ummauerte Siedlungen. Die bisherige Forschung zog aus dem Fehlen eines Zentrums den Schluß, daß diese Siedlungen zu Rhodos oder zu Knidos gehört haben müssen. Dies gilt aber erst für die hellenistische Epoche, als die Chersones Teil der Rhodischen Peraia wurde. Davor war die Chersones eine politisch eigenständige Einheit, die im Rahmen des karischen Bundessystems zu verstehen ist. Die Siedlungen waren im regionalen Bund der Chersonesier zusammengeschlossen, der inschriftlich bezeugt ist, eigene Münzen prägte und als Einheit Tribut an den attischen Seebund entrichtete. Die Chersonesier waren wiederum Mitglieder im Bund der Karer, in dem alle Karer zusammengeschlossen waren. Die einzelnen Siedlungen der Chersones waren ebenfalls als lokale Bünde organisiert, so daß sich eine Bundesstruktur auf drei Ebenen rekonstruieren läßt. Auf der karischen Chersones gelang es erstmals, die Struktur eines karischen Bundes archäologisch nachzuvollziehen. In der Siedlung Loryma konnten zwei Orte von politischer Bedeutung identifiziert werden: zum einen die Agora mit der Residenz des lokalen Dynasten und einer Halle, zum anderen das außerhalb gelegene Apollonheiligtum, wo Inschriften und Ehrenstatuen errichtet worden sind. Die Chersones hatte als politische Versammlungsorte zwei Heiligtümer, Kıran Gölü und Kastabos. Beide verfügen über eine theaterartige Cavea, die für solche Versammlungen geeignet war.

Keywords: Loryma, Karia Chersonessos'u, yerleşim sistemi, chora, polis, demos, koinon, birlik.

* Dr. Winfried Held, Universität Würzburg, Lehrstuhl klassische Archäologie Residenzplatz 2 Tor A, 97070 Würzburg - Almanya.

Karia Chersonesos'u, bugünkü adıyla Bozburun Yarımadası, Türkiye'nin Güneybatısı köşesinde, batıda Knidos, güneyde Rhodos olmak üzere, iki önemli Yunan şehrinin (ya da Polisin) komşusudur (fig. 1). Uzun zaman arkeologların dikkatini çekmeyen Karia Chersonesos'unda ilk kazılar Kastabos Hemithea kutsal alanında, 1959/1960 yıllarında İngiliz arkeologlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bölgede ikinci dönem araştırmaları 1990'larda tekrar başlamıştır: Ege Üniversitesi'nden Ersin Doğer tarafından, Hisarönü-Çubucak'ta (antik Bybassos) Helenistik Döneme tarihlendirilen bir keramik atölyesi kazısı; İstanbul Teknik Üniversitesi'nden Zeynep Kuban ve Turgut Saner tarafından Kıran Gölü kutsal alanı yüzey araştırması; Matthias Benter tarafından Turgut/Hydas yüzey araştırması ve şahsım tarafından yürütülen Loryma yüzey araştırması yaklaşık olarak aynı tarihlerde başlamıştır. Bu araştırmalar sonucu ortaya çıkan bulgular Karia Chersonesos'unun yerleşim düzeni hakkındaki bilgilerimizi arttırmıştır¹.

Karia Chersonesos'unun kendine has bir yerleşim sistemine sahip olduğu görülmektedir. Yukarıda sözü geçen yerleşimciler tipik Polis yerleşim sistemine uymayan yapısal farklılıklar içermektedir. Alışılmış bir polis sisteminde bir merkez kent etrafında tarımsal bir *chora* bulunur. Bu *chorada*, köy veya tek çiftlik bulunur. Büyüklüğü açısından, Karia Chersonesos'u bir *polise* eşit olmakla birlikte farklı özelliklere sahiptir: Burada bir merkez şehir yerine, yaklaşık on adet küçük kasaba bulunur. Bu kasabalar, birer sur ile çevrilidir. Araştırılan kasaba ve kutsal alanlardan Hydas, Submiken/Protogeometrik dönemden, Loryma, Kastabos ve Kıran Gölü ise erken Arkaik dönemden itibaren iskan edilmiştir. Bu yerleşimlerin hepsi geç Helenistik dönemde terk edilmiştir.

Chersonesos erken Helenistik dönemden itibaren Rhodos hakimiyeti altında olduğundan kasabaları Rhodos'un *demosları*ydı. Araştırmacıların çoğu, Chersonesos'un Arkaik dönemden sonra Rhodos Peraiası'na ait olduğunu ileri sürse de² J. M. Cook, Rhodos Synoikismos'undan önce (M.Ö. 408), bunun mümkün olmadığını göstermiştir. Hatta Cook, Chersonesos'un Knidos'a ait olduğu sonucuna varmaktadır³. Ancak, Helenistik

¹ İlgili yayımlar bibliografyada bulunur.

² Fraser – Bean 1954, 94 vs; Mastrocinque 1979, 102 vs.; Papachristodoulou 1989, 49 vs.; Berthold 1984, 42.

³ Cook 1961.

dönemden önce Chersonesos'ta Rhodos hakimiyetine ait hiçbir ize rastlanmamıştır. Ayrıca yerleşim düzeni, ne Knidos ne de Rhodos *demos*larına benzemektedir⁴.

O halde, Karia Chersonesos'u, Arkaik ve Klasik dönemlerde kime aittir? Söz edilen görüşlerin sahipleri, Yunan sisteminden yola çıktıkları için, Yunan *polis*inden farklı bir siyasal birimi düşünememiş olmalıdır. Bundan dolayı, bu merkezi olmayan yarımadanın mutlaka başka bir *polise* bağlı olması gerektiğini düşünmüşlerdir. Ancak bu problemin çözümünü Karia Chersonesos'unda yaşayan halkla ilişkilendirmek gerekir; burada yaşayanlar Yunan değil, Karialılar olmalıdır.

Karialıların siyasi sistemi, bir *Koinón* (birlik) sistemidir. (fig. 2). Karia *Koinón*'u, bütün Karialıların en üst siyasal organizasyonuydu. Bunun üyelerinin, bölgesel *koinón*lar olduğu bilinmektedir. Buna bir örnek olarak Chersonesos'luların *Koinón*'u (κοινὸν τῶν Χερσονοσίων) verilebilir. Chersonesos'un kasabaları ise, yerel *Koinón*ları oluşturmaktadır. Bu sistemi, özellikle yazıtlardan takip etmekteyiz. Amos ve Tymnos'un yerel *koinón* oldukları yazıtlarla kesin olarak belgelenmiştir. Toplantıları belli kutsal alanlarda yapılan *koinón*ların merkezi kenti yoktu. Karia *Koinón*'u, Mylasa'daki Zeus Karios veya Labraunda kutsal alanlarında toplanırdı. Bu siyasal sistem hakkında halen çok az bilgimiz olmasına rağmen Karialıların bir merkezi kent, kral veya güç istemedikleri düşünülmelidir⁵.

Karia Chersonesos'unun, Helenistik dönemden önce bir siyasal birim olduğu bilinmektedir: Geç Arkaik ve erken Klasik dönemlerde, Chersonesos'lular, "XEP" harflerle işaretlenmiş kendi sikkelerini basmışlardır⁶. Ayrıca bu birlik M.Ö. 5. yy.da Atina tribut listelerinde "Χερρονήσιοι" olarak karşımıza çıkmaktadır⁷. Böylece Karia Chersonesos'unun, Karialıların bölgesel bir *koinónu* olduğu düşünülmelidir. Bu sistemin, arkeolojik kanıtları ise Loryma yüzey araştırmalarında ortaya çıkarılmıştır.

1995–2001 yılları arasında gerçekleştirilen Loryma yüzey araştırmaları yerel Loryma *Koinón*'u ve bölgesel Chersonesos *Koinón*'unun problemleri hakkında bazı yeni bilgiler sunmaktadır. Loryma örneğinden yola çıkarak bölgenin siyasal yapısı hakkındaki öneriler ve yeni hipotezler

⁴ Held – Berger – Herda 1999, 162–165.

⁵ Held – Berger – Herda 1999, 160–162; Klinkott 2002, 179–191.

⁶ Cahn 1970, 200 vs.

ortaya çıkarılmıştır. Loryma, Chersonesos'un ucunda, derin bir koy içinde bulunmaktadır (fig. 3). Koyun en iç bölümünde, surlarla çevrili kent bir tepenin sırtında yapılmış olup üstünde bir akropol yer almaktadır. Koyun Batı tarafındaki yamaçta konumlanan nekropol ve Apollon kutsal alanı kentin en önemli yapılarını barındırmaktadır. Koyun girişinde yer alan ince uzun kale yapısının etrafında çiftlik yerleşimleri bulunmaktadır. Hellenistik dönemde kurulan bu yapılardan Apollon kutsal alanı ve kent ilişkisi farklı sonuçlar sunmaktadır.

Kentin etrafındaki surların iki evresi bulunmaktadır (fig. 4). En eski evrenin izleri oldukça sınırlı bir bölgede korunmaktadır. Büyük ve kaba bloklardan oluşan savunma duvarları, tekniği açısından, Neandrea'nın Arkaik surlarına benzemekte olup Arkaik döneme tarihlenmelidir. Neandrea ve başka şehirlerle karşılaştırılarak Klasik döneme tarihlendirilen ve iyi korunmuş durumdaki ikinci evrede şehrin alanı genişlemiştir. Surların içinde genellikle iki veya üç odaya sahip bazen bir de avlusu bulunan 50 ev bulunmaktadır⁸.

Şehirin merkezinde bulunan agoranın (fig. 5) kenarında Loryma'nın kamu binaları olduğunu düşündüğümüz iki değişik yapı yer almaktadır⁹. 14 no olarak adlandırılan ve Kuzey-Güney doğrultusunda yerleştirilmiş batıdaki kamu yapısının temeli iyi korunmuştur (fig. 6). Uzunluğu 14,80 m, genişliği 6,70 m'dir. Doğu yönünde bir yamaç bulunduğu için yapı burada 1,60 m yüksekliğine kadar korunan bir teras duvarı üzerinde inşaa edilmiştir. Büyük ve kaba bloklardan oluşan bu teras duvarının tekniği, ev teraslarının çoğundan kaba olup Arkaik surla aynı özellikleri göstermektedir. Bu nedenle Arkaik döneme tarihlendirilen 14 nolu yapının batısında kaya oyukları kuzeydoğu köşesinde ise küçük bir odanın temelleri korunmaktadır.

Temelin yapısı ve meydanın kenarındaki konumundan dolayı, bu bina ancak stoa olarak yorumlanmalıdır. Stoa'nın, güneş ve yağmurdan korunmaya yarayan, fakat dışarıya açık bir mekân olarak, değişik işlevleri olabilir. Burada ilginç olan Arkaik agoralarda stoalara çok az rastlanmasına rağmen Loryma'da bu ögenin kullanılmasıdır. Megara Hyblaia ve Kyrene'de,

⁷ Meiggs 1992, 556 vs. Nr. 61.

⁸ Held – Berger – Herda 1999, 165–177 Res. 3–10.

⁹ Krş Held (baskıda) a.

işlevi bilinmeyen uzun stoalar ortaya çıkarılmıştır¹⁰. Atina'daki Stoa Basileios ise, Loryma'daki Stoayla karşılaştırılabilir¹¹. Stoa Basileios, Archon Basileus'un resmi dairesi olarak kullanıldığından Loryma Stoası'nın da olasılıkla benzer bir işleve sahip olduğunu önermekteyiz. Köşedeki küçük mekân da kanunların, resmi ölçülerin ve benzeri resmi evrakın korunması için bir arşiv yeri olarak düşünülebilir.

Meydandaki 13 nolu, ikinci büyük yapı tepenin sırtında yer alması nedeniyle kentin büyük bölümüne hakim bir konuma sahiptir (fig. 7). Ölçüleri, doğu-batı yönünde 12,60 m, kuzey-güney yönünde ise 13,50 m'dir. Batı ve güneyde teras duvarlarıyla desteklenen bu yapının planı iki köşesi kesilmiş bir kareyi andırmakta olup giriş kapısı kuzeyde agora meydanına açılmaktadır. Yapının duvarları ise stoa'da görüldüğü üzere arkaik surlarla yakın benzerlikler göstermektedir. Binanın giriş kapısının arkasında A olarak adlandırılan avlunun kenarındaki B mekânı bir revak olarak yorumlanmalıdır. Avlu A'dan sonra büyük mekân C'ye geçilmektedir.

C mekânı, kare formunda olup 5,25 m genişliğe sahiptir. Loryma'ya göre çok büyük ve simetrik olan bu mekânın, gösterişli bir işleve sahip olduğu düşünülmelidir. Avlu A'dan, ayrıca küçük bir kapıyla D'ye, oradan E ve F mekânlarına ulaşılmaktadır. F'nin Güneyinde, G adı verilen bir avlu bulunmaktadır. Bu bina içinde yeralan, DEF ve G bölümlerinin ayrı bir yapı oluşturdukları anlaşılmaktadır. Tipik Yunan evlerindeki gibi, avlunun güneyindeki Oikos bölümünü F, yan odasını ise E bölümüyle karşılaştırmak mümkündür.

Buna göre, 13 nolu binanın rekonstrüksiyonunu, gösterişli resmi bir kısımdan ve özel ev kısmından oluşturmak mümkündür. Ev, fazla büyük olmasa da, Loryma'daki en büyük evlerden biri olup erken Yunan ev planını vermektedir. Herodotos'un Karia'da "Dynast" olarak adlandırılan liderlerinden söz ettiği düşünülürse¹² hem resmi bir yapı, hem de özel bir ev olan bu binanın Loryma'nın yöneticisinin "konağı" olduğu öne sürülebilir¹³.

¹⁰ Coulton 1976, 30. 34. 38. 256 vs. Res. 84.

¹¹ Kuhn 1985, 200–226.

¹² Bockisch 1969; Klinkott 2002.

¹³ Halikarnassos yarımadasındaki Alâzeytin Kalesi'nde bir Leleg Dynast konağı, planı daha büyük ve farklı olsa da, işlevinde benzerlik göstermektedir, bk. Radt 1970, 24–26. 31 Lev. 12,1 Beilage 1 (mekân 52–68).

Didyma’da bulunan bir Kariyalı *dynastın* adadığı bir mermer heykelin kaidesinde bölgenin idari yapısı hakkında ipuçleri bulunmaktadır¹⁴. Yazıt Χαρής εἶμι ὁ Κλέσιος Τειχιόσης ἀρχός “Ben Chares, Klesis’in oğlu, Teichioussa’nin reisi” şeklinde okunmaktadır. Teichioussa, büyüklüğü açısından Loryma’ya benzer bir Karia kasabasıdır. Ünvanı “Archós”, hükümdar veya reis anlamına gelir.

Loryma Agorası, Arkaik ve olasılıkla Klasik dönemlerde, şehrin siyasi merkezi konumundadır. Ancak, Klasik ve Hellenistik dönemlerde daha gösterişli bir mimari, steller ve heykeller beklenmesine rağmen bunlar kentte değil Apollon kutsal alanında bulunmaktadır:

- Bir yazıtta *lampadístai* (meşale koşucuları) listesi bulunmaktadır (M.Ö. 4/3. yy.)¹⁵.
- İki bronz heykelin kaidesinde bulunan ve 1911’de yayınlanan yazıtı yüzey araştırmalarında tekrar bulabildik (M.Ö. 4/3. yy.)¹⁶.
- Üç bronz heykelin kaidesi, Bizans kilisenin kapısında söve olarak kullanılmıştır. Yazıtının ise sadece küçük bir kısmı okunmaktadır (M.Ö. 3. yy.)¹⁷.
- Ayrıca, birer bronz heykel için kullanıldığı tespit edilen üç adet kademeli kaide bulunmaktadır. Bunların yazıtları korunmamış olmasına rağmen stillerine göre Hellenistik dönemden önce kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Bunlar olasılıkla adak veya onur heykelleri için kullanılmış olmalıdır¹⁸.

Apollon kutsal alanının planı, üzerindeki Bizans yapılarından dolayı çok az korunmuştur. Ancak buranın hem dini hem de siyasi bir merkez olduğu yazıt ve anıtlardan anlaşılmaktadır. Bu, başta sözedilen *Koinón* sistemine çok uygun bir sonuçtur: Loryma’nın yerel *Koinónunun* toplantıları, şehirde değil, Apollon kutsal alanında yapılmış olmalıdır. Şehirde, aynı zamanda Loryma’nın liderinin konağı olmasına rağmen, en azından klasik dönemden itibaren, Apollon kutsal alanının siyaset için agoradan daha önemli olduğu bilinmektedir.

¹⁴ London, BM Inv. B 278; Rehm 1958, 5 vs. Nr. 6 Z. 1; Tuchelt 1970, 78–80 Kat. 47.

¹⁵ Held 2003b, 61 vs. Nr. 5.

¹⁶ Blümel 1991, Nr. 13; Held (baskıda) a.

¹⁷ Held 2003b, 65 Nr. 9.

¹⁸ Held (baskıda) a

Aynı şekilde, bölgesel Chersonesos Koinón'unun da bir siyasal merkezi olmalıdır. Böyle bir merkez için şehir dışındaki bir kutsal alan oldukça uygundur. Böyle bir merkezin toplantılar için uygun bir mimarisinin de olması beklenir. İlginç bir sonuç olarak, bunun için iki aday yer bulunmaktadır: 1. Kıran Gölü, 2. Kastabos.

Zeynep Kuban ve Turgut Saner tarafından keşfedilen Kıran Gölü kutsal alanı¹⁹, Loryma'nın kuzeyinde yer almaktadır (fig. 8). Burada, arkaik veya erken klasik döneme tarihlenen bir tapınak ve sunak bulunmaktadır. Yakınında, 34 m çapı olan, tiyatro şeklinde bir yapı dikkati çeker. Bu yapının sahnesi olduğuna dair hiç bir iz bulunmamıştır. Tiyatro, Loryma surunun ikinci evresine benzeyen duvar tekniğinden dolayı, klasik döneme tarihlenir. Bu yapının, tapınağa yakın olması nedeniyle, "dinî tiyatro" olduğu düşünülsede²⁰, kült ile bağlantısını kurmak imkansızdır. Yapı, tapınağın arka tarafında inşaa edildiğinden bir siyasal toplantı yeri olarak düşünülmelidir. Bu yapı Kuban ve Saner tarafından çok haklı olarak Panionion'la karşılaştırılmıştır.

Tiyatronun karşısındaki gösterişli, 1 nolu bina, aynı işlevle ilişkili olmalıdır. Simetrik bir planı olan binanın ön cephesinin ortasında, bir kapı ve kapının her iki tarafında birer pencere bulunmaktadır. Kuban ve Saner bu binayla Labraunda'daki Andronları karşılaştırmaktadır. Labraunda'nın, bütün Karia'nın bir siyasal merkezi olduğunu bildiğimizden Kıran Gölü kutsal alanını, Chersonesos Koinón'unun bir siyasal merkezi olarak adlandırmamız mümkündür.

İkinci aday ise Bybassos kasabasının yakınındaki Kastabos'dur (fig. 9) ve Hemithea tanrıçasının kutsal alanıdır²¹. Kastabos'ta, İngiliz arkeolog J. M. Cook ve W. H. Plommer tarafından, 1959 ve 1960'ta iki kısa kazı kampanyası yapılmıştır. Sonuçları ise 1966'da "The Sanctuary of Hemithea at Kastabos" kitabında yayınlanmıştır. Kastabos, Kıran Gölü'nden daha büyük ve gösterişli bir yerdir, ayrıca kutsal alanı hakkında Diodoros bize bazı ilginç bilgiler sunmaktadır²²:

¹⁹ Kuban – Saner 1997; 2000; 2001; 2002; 2003.

²⁰ Krş Nielsen 2002.

²¹ Cook – Plommer 1966.

²² Diodor 5, 62–63.

- Hemithea bütün Chersonesos'lular tarafından tapınılmıştır.
- Persler, Küçük Asya'nın kutsal alanlarını soyarken, bir tek buna dokunmamışlardır. Kastabos'un temenos duvarı veya koruyucuları olmamasına rağmen, hırsız ve soyguncular buraya hiç dokunmamışlardır.
- Hemithea, hasta insanlara rüyada görünüp onları iyileştirir, kadınları doğum ağrıları ve tehlikelerinden korur.

Kastabos'un, bir sağlık merkezi olması ilginçtir zira Yunan dünyasında ilgili tanrı Asklepios'tur. Ancak konumuz için daha önemli olan Hemithea'nın bütün Chersonesos'un tapındığı bir kült olmasıdır. Kastabos'ta bulunan yazıtlar da aynı sonuca varmamıza neden olmaktadır. Buradaki yazıtlarda Amos, Hygassos ve Tymnos'luların isimleri geçmektedir²³.

İngilizlerin gerçekleştirdiği kazılar özellikle tapınak terasında yapılmıştır. Fakat, Kastabos'daki yapılar kutsal alanın çok daha büyük olduğunu göstermektedir. Kastabos'da aralarında 'tiyatro' olarak adlandırılan bir yapı ve işlevi bilinmeyen pek çok binanın bulunduğu bilinmektedir. 'Tiyatro'nun da bir kısmı kazılmış olmasına rağmen planı çizilmemiş, ölçüleri de alınmamıştır²⁴. Bundan dolayı, tiyatro yapısının tapınağa değil dereye doğru bakıyor olması dışında ayrıntılı bir sonuç çıkarmak bugün için mümkün değildir.

Tiyatronun kaba taşlarla örülen oturma basamaklarının sayısı, 16–20 arasındadır. Cavea'nın çapı, yaklaşık 50 m. olup, oturma yerlerin sayısı, Cook'un tahminine göre, 5.000–10.000 arasındadır. Kıran Gölü'nde de izlendiği üzere Kastabos'ta da tapınak ile tiyatronun bir bağlantısı bulunmamaktadır. Bu nedenle bir kült tiyatrosu değil, bir toplantı yeri olarak yorumlamak gerekmektedir. Kastabos, Chersonesos'un dinî merkezi olmakla beraber, aynı zamanda siyasi merkezi olarak da adlandırılmalıdır. Büyüklüğüne bakılırsa, sadece kasabaların Archós'ları için değil aynı zamanda, büyük ihtimalle bütün Chersonesos uyrukluları için yeterli alana sahiptir.

Kastabos ve Kıran Gölü'nün işlevleri arasındaki farklılıklar henüz bilinmemektedir. Bununla birlikte Kastabos tiyatrosunun daha büyük kapasiteye

²³ Blümel 1991, Nr. 401. 451. 456–458.

²⁴ Cook – Plommer 1966, 15–17 Res. 77 Lev. 2, 1; 3, 2. 4. 5.

sahip olması ve muhtemelen bütün Chersonesos'lulara yeterli gelmesi, en önemli merkezin burası olduğunu öne sürmeye olanak tanımaktadır.

Önemli bir nokta olarak, bölgede yapılan arkeolojik çalışmalar Chersonesos'un antik siyasi yapısında iki önemli gücün varolduğunu ortaya koymuştur: Archós ve halk. Ancak, bunların gücü ve rolü henüz tam olarak ortaya çıkarılamamıştır. Ayrıca, tarih içinde bu sistemler değişmeli olarak söz sahibi olmuşlardır. Loryma'daki Archós'un evi M.Ö. 6. yy., Apollon kutsal alanı 4/3. yy., Kıran Gölü 4. yy., Kastabos 4/3. yy. Buna göre, Archós arkaik dönemde epey güçlü olduktan sonra, iktidar 4. yy.da daha çok halka geçmiş olmalıdır. Böylece, Archós'un konağının Klasik ve Hellenistik dönemlerde neden gelişmediği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda, kutsal alanlardaki toplantı yerleri, 4. yy.da oldukça genişlemiştir. Tüm bu bilgilere rağmen kesin ve bağlayıcı bir yorum yapmak için araştırmaların devam etmesini beklemek gerekmektedir.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Benter 2000 Benter, M., "Hydas Yüzey Araştırması", 17. Araştırma Sonuçları Toplantısı II, Ankara 1999, 307–320.
- Benter 2002 Benter, M., "II. Hydas Yüzey Araştırması 2000", 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı I, Ankara 2001, 177–188.
- Berthold 1984 Berthold, R. M., "Rhodes in the Hellenistic Age", Ithaca.
- Blümel 1991 Blümel, W., "Die Inschriften der Rhodischen Peraia", IK 38, Bonn.
- Bockisch 1969 G. Bockisch, "Die Karer und ihre Dynasten", Klio 51, 117–175.
- Cahn 1970 Cahn, H. A., "Knidos. Die Münzen des sechsten und fünften Jahrhunderts v. Chr.", Berlin.
- Cook 1961 Cook, J. M., "Cnidian Peraea and Spartan coins", JHS 81, 56–72.
- Cook – Plommer 1966 Cook, J. M. – W. H. Plommer, "The Sanctuary of Hemithea at Kastabos", Cambridge.
- Coulton 1976 Coulton, J. J., "The Architectural Development of the Greek Stoa", Oxford.
- Doğer 1997 Doğer, E., "Hisarönü/Çubucak Rodos amphora atölyeleri kazısı", 18. Kazı Sonuçları Toplantısı II, Ankara 1996, 235–254.
- Doğer – Şenol 1996 Doğer, E. – A. K. Şenol, "Rhodos Peraiası'nda iki yeni amphora atölyesi", Arkeoloji Dergisi 4, 59–73.
- Doğer – Şenol 1999 Doğer, E. – A. K. Şenol, "1997 yılı Marmaris Hisarönü/Çubucak kazıları", 20. Kazı Sonuçları Toplantısı II, Tarsus 1998, 439–446.
- Doğer – Şenol 2000 Doğer, E. – A. K. Şenol, "1998 yılı Marmaris Hisarönü-Çubucak seramik atölyeleri kazıları", 21. Kazı Sonuçları Toplantısı II, Ankara 1999, 293–304.
- Fraser – Bean 1954 Fraser, P. M. – G. E. Bean, "The Rhodian Peraea and Islands", Oxford.
- Held 1997 Held, W., "Forschungen in Loryma 1995", XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 1996, 165–181.
- Held – Berger – Herda 1999 Held, W. – A. Berger – A. Herda, "Loryma in Karien. Vorbericht über die Kampagnen 1995 und 1998", Istanbul Mitteilungen 49, 159–196.
- Held 2000 Held, W., "Forschungen in Loryma 1998", 17. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 1999, II. cilt, 295–306.
- Held 2001 Held, W., "Forschungen in Loryma 1999", 18. Araştırma Sonuçları Toplantısı, İzmir 2000, I. cilt, 149–162.
- Held 2002 Held, W., "Forschungen in Loryma 2000", 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 2001, I. cilt, 189–202.
- Held 2003a Held, W., "Forschungen in Loryma 2001", 20. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 2002, I. cilt, 289–300.

- Held 2003b Held, W., "Neue Inschriften aus Loryma", *Epigraphica Anatolica* 36, 55–86.
- Held (baskıda) a Held, W., "Platz, Heiligtum und politische Institutionen in Loryma und der karischen Chersones", in: W. Hoepfner – L. Lehmann (Hrsg.), *Die griechische Agora, Symposion Berlin 2004*, Mainz (baskıda).
- Held (baskıda) b Held, W., "Der Survey in Loryma", in: W. Radt (ed.), *Stadtgrabungen und Stadtforschung im westlichen Kleinasien. Geplantes und Erreichtes: Eine Bilanz. Akten des Symposions in Pergamon 2004*, İstanbul (baskıda).
- Klinkott 2002 Klinkott, H., "Zur politischen Akkulturation unter den Achaimeniden. Der Testfall Karien", in: H. Blum et al. (ed.), *Brückenland Anatolien?, Tagung Tübingen 2000*, Tübingen, 173–204.
- Kuban – Saner 1997 Kuban, Z. – T. Saner, "Kıran Gölü 1995", 14. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1996, II, 433–450.
- Kuban – Saner 2000 Kuban, Z. – T. Saner, "Kıran Gölü 1998", 17. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1999, II, 287–294.
- Kuban – Saner 2001 Kuban, Z. – T. Saner, "Kıran Gölü 1999", 18. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2000, I, 163–168.
- Kuban – Saner 2002 Kuban, Z. – T. Saner, "Kıran Gölü kutsal alanı 2000", 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2001, I, 203–208.
- Kuban – Saner 2003 Kuban, Z. – T. Saner, "Kıran Gölü kutsal alanı", 20. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2002, I, 283–288.
- Kuhn 1985 Kuhn, G., "Untersuchungen zur Funktion der Säulenhalle in archaischer und klassischer Zeit", *JdI* 100, 169–317.
- Mastrocinque 1979 Mastrocinque, A., "La Caria e la Ionia meridionale in epoca ellenistica", Roma.
- Meiggs 1992 Meiggs, R., "The Athenian Empire"⁵, Oxford Nielsen 2002 Nielsen, I., "Cultic Theatres and Ritual Drama", Aarhus.
- Papachristodoulou 1989 Papachristodoulou, I. Ch., "Οἱ ἀρχαῖοι Ῥοδιακοὶ δῆμοι", Atina
- Radt 1970 Radt, W., *Siedlungen und Bauten auf der Halbinsel von Halikarnassos*, *IstMitt Beih.* 3, Tübingen.
- Rehm 1958 Rehm, A., "Didyma II. Die Inschriften", Berlin.
- Tuchelt 1970 Tuchelt, K., "Die archaischen Kulpturen von Didyma", Berlin.

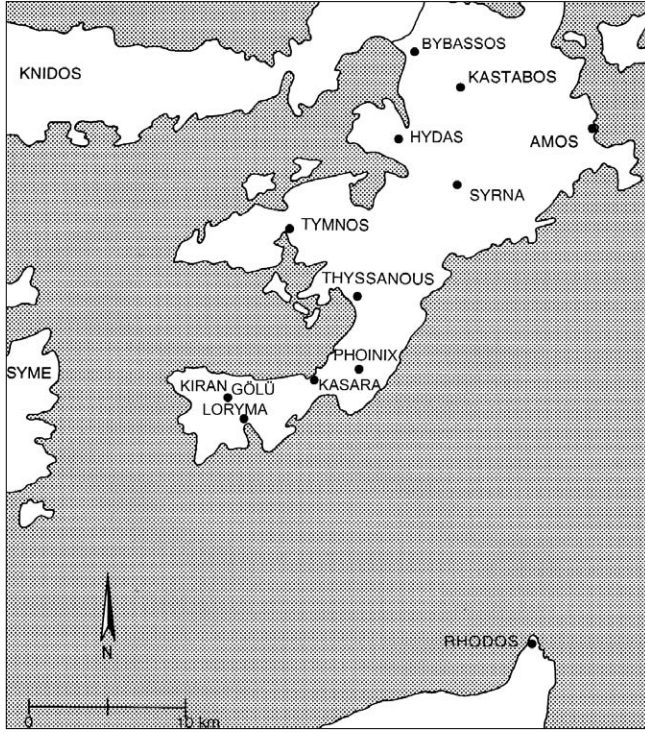

Fig. 1 Karia Chersonesos'u haritası

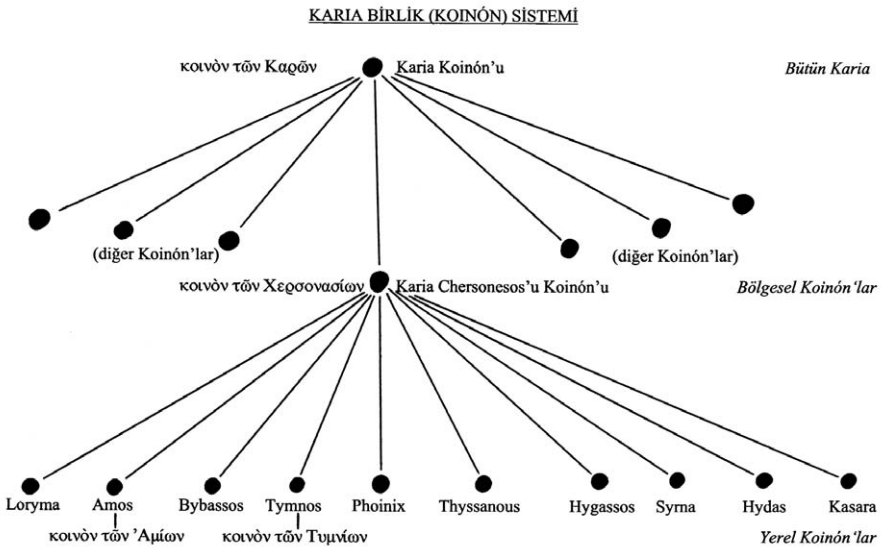

Fig. 2 Karia Koinón sistemin şeması

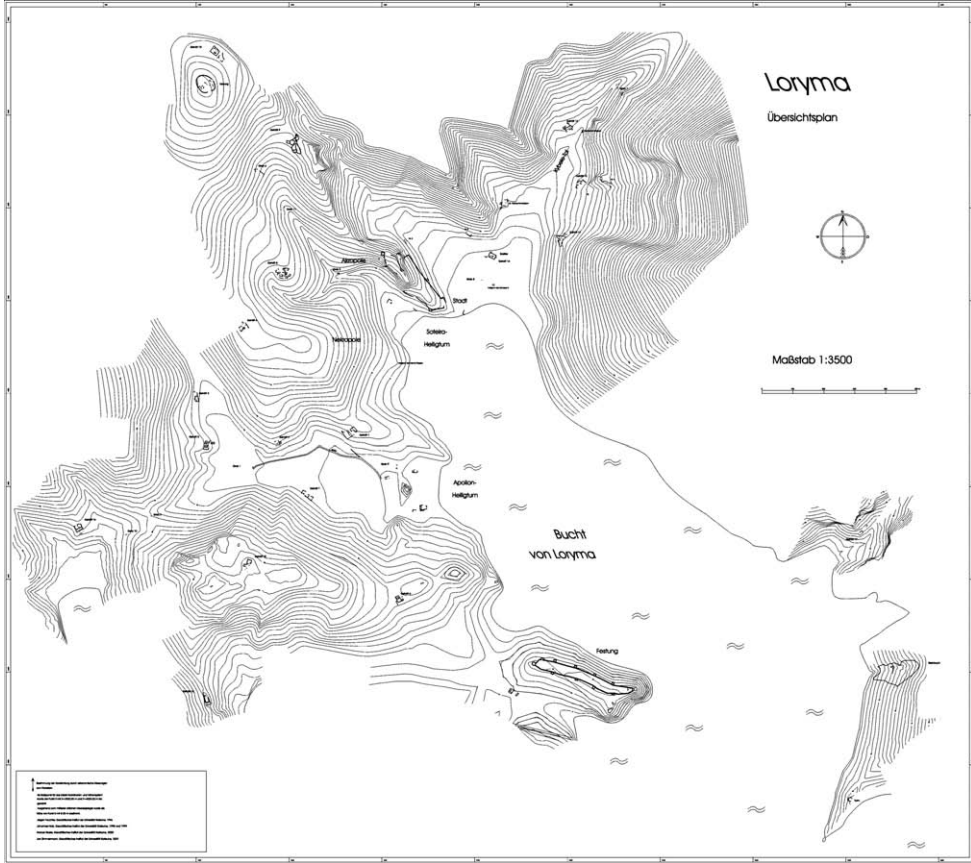

Fig. 3 Loryma topografik haritası

Fig. 4 Loryma şehir planı

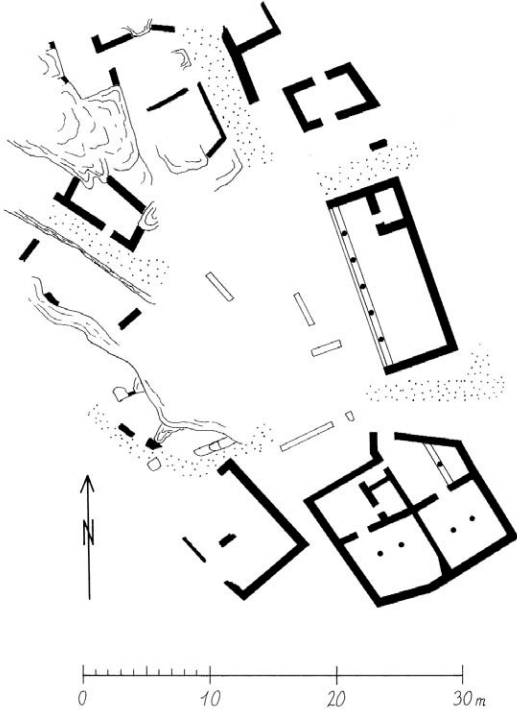

Fig. 5 Loryma agorası planı

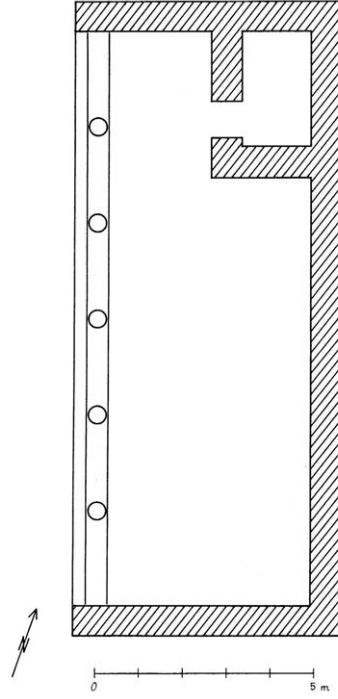

Fig. 6 Loryma, 14 nolu bina (stoa), rekonstrüksiyon

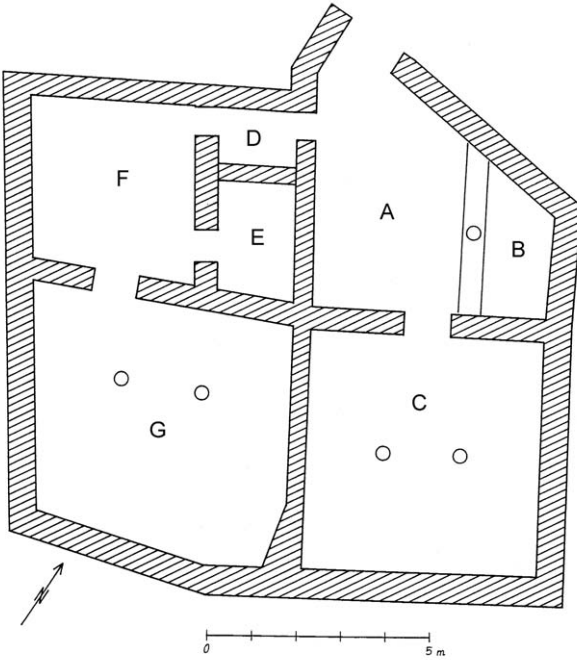

Fig. 7 Loryma, 13 nolu bina (dynast konağı), rekonstrüksiyon

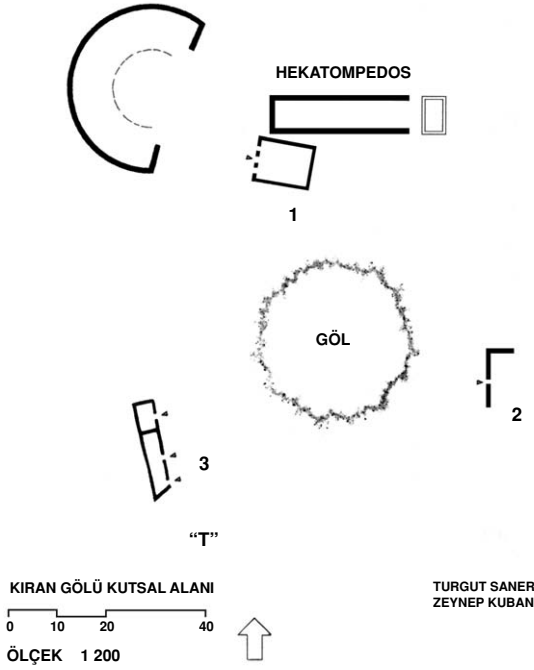

Fig. 8
Kırın Gölü kutsal alanı planı
(Kuban – Saner 2002)

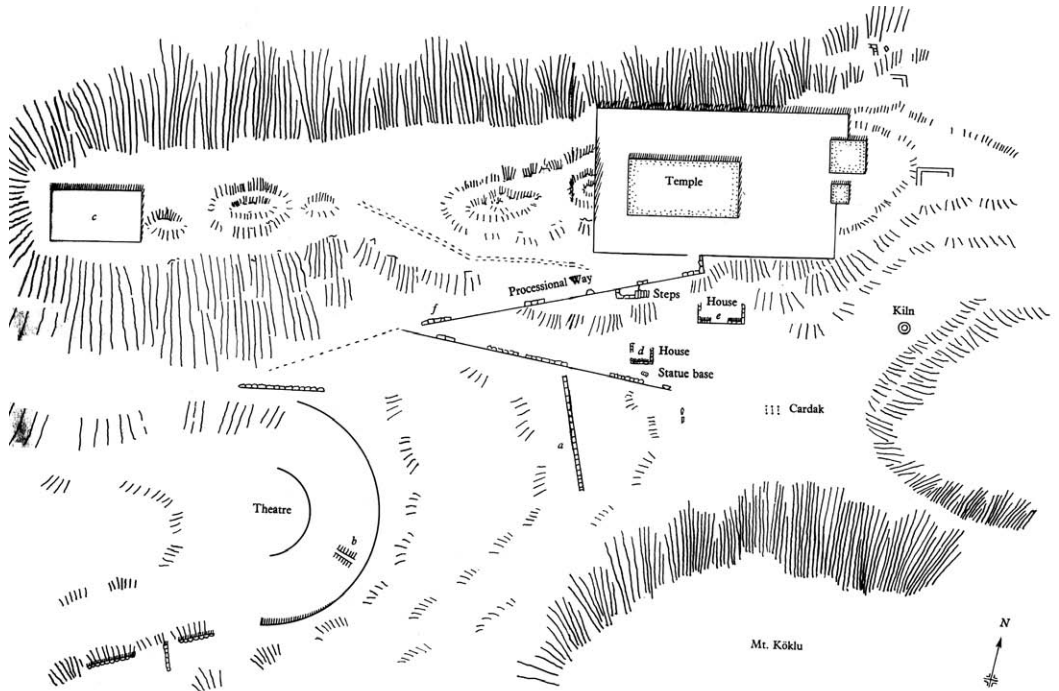

Fig. 9 Kastabos kutsal alanı krokisi (Cook – Plommer 1966)

YAMANLAR DAĞI'NDA GEÇ ANTİK ÇAĞ İSKANLARI: KRONOLOJİK VE MEKAN ORGANİZASYONLARINA İLİŞKİN SORUNLAR

Ersin DOĞER*

Summary

The Settlements in the Yamanlar Mountain in the Late Antiquity Period: The Problems on Organizations of Place and Chronology

The survey in the Yamanlar Mountain which first started in the 19th century was then continued by the author of this article in the 1990's. Together with Archaic, Classic and Hellenistic Periods settlement and fortifications, the late Byzantine and Ottoman periods remains were found in his surveys. Besides these remains, some ruins created by the stones in different sizes were discovered. About fifty ruins, called "living place", were established in the survey. The problems on these living places will be solved by the detailed observations and excavations made in the elected sites. The first chronological observation of these sites was that they had a short living period. Some rarely discovered pottery and roof tiles fragments gave us information about the date of these sites. Accordingly, these sites were dated approximately between the fourth and sixth century A.D. and after that all of them were suddenly disappeared.

Keywords: Yamanlar Dağı, iskan, mekan, yaşantı yerleri.

Araştırma Tarihçesi

Aydınlanma çağı ile Avrupa'nın tarihsel ve kültürel kaynakları arayışına giren ve Greko-Romen uygarlığına ve mitolojisine büyük ilgi duyan Batı dünyasının entelektüelleri, seyyahları ve tarihçilerinin bir kısmı araştırmalarına Batı Anadolu'nun en büyük liman kenti İzmir'e çıkarak başladılar.

* Prof. Dr. Ersin Doğer, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 35100 Bornova, İzmir - Türkiye.

Homeros'dan¹ başlayarak Apollodoros², Strabon³, Tacitus⁴, Yaşlı Plinius⁵, Pausanias⁶, Aelius Aristeides⁷ ve Stephanos Byzantion⁸ gibi antik yazarların aktardıkları ve kendi çağlarında efsane mi yoksa tarihsel gerçekler mi olduklarının ayırımına varamadıkları öykülerin peşinden İzmir Körfezi'nin kuzey ve kuzeydoğusunda yükselen antik çağdaki adıyla Sipylos Dağı'na tırmandılar.

Antik çağda Phrygia'nın efsanevi kralı Tantalos'un, oğlu Pelops'un, kızı Niobe'nin acıklı öyküleri anlatılır; bu olayların İzmir'in kuzeydoğusunda yükselen bu dağda geçtiğine inanılır ve o günkü yetersiz tarihsel bilgileri içinde bölgedeki mezarlar, ilginç formlu işlenmiş veya işlenmemiş kayaları bu efsanevi kişilere bağlanırdı⁹. Bu öyküler antik dünyaya ilgi duyan 19. yüzyılın Avrupalı entelektüelleri için çekici konulardı ve gerçekleştikleri coğrafyada bırakmış olduklarına inanılan izler ve kalıntılar yardımıyla doğrulanmayı, onaylanmayı beklemekteydiler. Nitekim bu öykülerin peşine düşen çok sayıda araştırmacı İzmir'e gelip araştırmalarına başladılar. Ancak söz konusu efsanelerle ilişkili kalıntıların İzmir'in hemen kuzeyinde, doğu-batı doğrultusunda uzanan ve aralarındaki bir geçit (Sabuncubeli) ile bölünen Sipylos'un hangi yarısında oldukları konusunda anlaşmazlığa düşerek ikiye ayrıldılar. Smyrna ekolü olarak tanımlanan araştırmacı grubu Tantalos'un mezarını, Pelops'un tahtını, bir depremle yok olan ve yerinde bir gölün olduğu Tantalıs kentini, o gölü (Saloe) ve Magna Mater (Mater Sipylyene) tapınağını Sipylos'un güney parçası kabul ettikleri Yamanlar Dağı'nda aradılar; buldukları gölcükler, anıtlar ve kalıntılar kendilerini mutlu etti ve bunları kolayca teşhis ettiler¹⁰; hatta bu ekolün en ateşli

¹ Odysseia 11. 582-592.; Iliada 24. 602-630.

² Apollodoros, 3.5 (6); E 2.1.

³ Geographika, I.3.17; XII.8.18; XV.5.28

⁴ Annales, IV.56.

⁵ Naturalis Historia II.93; V.29.

⁶ Pausanias, II.22.3; V.13.7; VII.24.13; VIII.17.3

⁷ Aristeides, I. 371-372

⁸ Ethnika s.v. Smyrna

⁹ Pausanias I.21.3; V.13.7; VIII.2.5

¹⁰ İzmir'i ve Yamanlar Dağı'nı ziyaret eden ve dağda karşılaştıkları anıtlar ile ilgili efsanelerin etkilediği izlenimlerini aktaran seyyahlar arasında Pococke (1754), Richter (1822) Tsakiroglou (1876) ve Weber (1880) ilgi çekmektedir. Bunlar efsanelerde sözü edilen anıtların Yamanlar Dağı'nda olduklarına inanan Smyrna grubunun üyeleriydiler. Bu seyyahlar hakkında toplu bilgi için Bkz. Pınar 2001.

savunucusu Fransız araştırmacı Charles Texier daha da ileri gitti ve Yamanlar Dağı'nın (Batı Sipylos) güney eteklerinde, Eski Smyrna'nın (Bayraklı-Tepekule) nekropolisindeki en büyük taş mezar anıtını Tantalos'un Mezarı zannetti ve planını anlamak için traş etmekten yani tahrip etmekten çekinmedi¹¹.

Söz konusu kalıntıları Manisa Dağı'nda (Doğu Sipylos) arayan diğer araştırmacı grubun savları bugün bizim konumuz dışındadır¹².

Görüldüğü gibi 19. yüzyılın ilk yıllarında Yamanlar Dağı'nda başlayan ilk yüzey araştırmaları tümüyle efsanelerin doğrulanmasına vakfedildi. Dağın önemini yeniden keşfeden ikinci nesil araştırmacı grubu bölgenin tarihsel ve arkeolojik sorunlarına daha profesyonelce yaklaştı. 19.yüzyılın son çeyreğinde W. M. Ramsay¹³ ile başlayan, Franz ve Helen Miltner¹⁴ tarafından 1930'lu yıllarda sürdürülen ve E. Akurgal¹⁵, J. M. Cook¹⁶ ve G. Bean¹⁷ ile 1960'lı yıllarda sona erdirilen araştırmalar Bayraklı-Tepekule üzerinde lokalize edilen Eski Smyrna'ya ve kentin sırtını dayadığı Yamanlar Dağı'nın güney yamaçlarına yönlendirildi. Artık kimse eski Smyrna nekropolisinin en önemli eseri olan ve İ.Ö.6. ile 4.yüzyılları arasında yaşayan Smyrna'nın yerel liderlerinden birine ait olması gereken anıt mezarın Tantalos'a ait olduğu iddiasını sürdürmüyordu.

1990'lı yıllar boyunca Yamanlar Dağı'nda gerçekleştirilen üçüncü araştırma kampanyası bu satırların yazarı ve doktora öğrencisi İ. Gezgin tarafından hafta sonları araştırmaları olarak başlatıldı; Yamanlar Dağı'nın o güne kadar bilim dünyası tarafından keşfedilmemiş ancak defineciler tarafından çok iyi tanınan arkeolojik potansiyelinin bilinenden ve tahmin edilenden de yoğun olduğu anlaşılınca araştırmalar Kültür Bakanlığı'nın izniyle yürütüldü (fig.1).

¹¹ Texier 1838, 227-229.

¹² Hamilton (1843) ve Chandler (1817) söz konusu anıtların Doğu Sipylos'da (Manisa Dağı) bulduklarını savunanlar arasında önemli iki araştırmacıydı Bkz. Hamilton için Pınar 2001, 162-165.

¹³ Ramsay 1880, 63-74; Ramsay 1881, 44-54, 271-305; Ramsay 1882, 33-62.

¹⁴ Miltner 1932, 127-190.

¹⁵ Akurgal 1945, 1-40; Akurgal 1946, 55-71.

¹⁶ Cook 1958-1959, 1-7, 17-19.

¹⁷ Bean – Duyuran 1949, 128-134; Bean 1953, 43-55; Bean 1995, 21-46.

Dağın hemen hemen her tarafını ayrıntılı olarak tanıyan çobanlar, çiftçiler, avcılar, orman işçileri ve saptırılmış eski eser sevgisi, ilgisi ve merakı taşıyan, çok önceden keşfettikleri, kendi tabirleriyle “*yaşantı yerleri*” ile ilgili daha doyurucu bilgi almak isteyen, aradıkları definenin yerini söyleyeceğimiz beklentisi içinde olan, bizden define yerlerini kesin belirleyen haritalar isteyen, bu konuda yaptığımız şakaları olgunlukla karşılayan, “*bizi götüreceğiniz yaşantı yerlerinde bulacağımız altın sizin, çanak çömlek parçaları bizim*” tekliflerimizi hem gözleri parlayarak hem de hafif inanamayarak kabul eden, sonradan dostlarımız arasına giren, konuksever, naif ama aynı zamanda doğru tarih ve arkeoloji bilgisine susamış bölgenin yerlilerinden kılavuz olarak istifade ettik¹⁸.

Söz konusu yüzey araştırması sırasında, başka incelemelere konu olacak Arkaik-Klasik ve Hellenistik (İ.Ö. 6.-1. yy) (fig. 2) dönemlere ait iskan ve kaleler¹⁹ ile Geç Bizans-Osmanlı dönemlerine tarihlenebilecek kalıntıların dışında, Yamanlar Dağı'nın hemen hemen her kademesinde, değişik boyutlardaki tarım karakterli mikro nişlerin yakınlarında, taş yığınlarından oluşan harabeler dikkati çekmekteydi (fig. 3). Dağın ayakları ve alt etekleri üzerinde bulunan harabelerin modern yaşamın veya defincilerin etkinlikleri ile daha fazla hacim kaybetmiş olanları sadece yetersiz çanak-çömlek ve çatı kiremidi bulguları sayesinde tespit edilebilmektedirler. Üst etekte yer alan bazı “*yaşantı yerleri*” yoğun orman örtüsü tarafından gizlendikleri için tespit edilmesi ancak bölgeyi iyi tanıyanlar sayesinde mümkün olabilmektedir. Orman ve tarım alanı dışında günümüzde makilik alanlar içinde kalan iskanlardaki yapıların duvarları ise taş yığınları halinde kendilerini göstermektedirler. Bazı durumlarda üst duvar taşları şu veya bu nedenle alınmış yapıların subasman duvarları ile bu yapıların planları anlaşılabilir. Dağda toprağın yetersiz oluşu, ovalık kesimlerdeki kerpiç kullanımının yerine yapıların tümüyle, temelden çatıya dek yerel taştan yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Köşelerde kullanılan düzeltilmiş yapı taşlarının dışında duvarlar çamur harçla düzensiz irili ufaklı taş malzemedен inşa edilmişlerdir. Bugün dahi Yamanlar Dağı üzerinde yer alan köylerde ve mezralardaki

¹⁸ Burada bize yardımcı olanların tümünün adlarını saymak imkansız ama Kurudere'den Nevzat Çoban'ı, Alaniçi'den Kemal Varol'u, Göktepe'den Hasan Cankurt'u şükranla anmazsak büyük ayıp ve haksızlık olur düşüncesindeyim.

¹⁹ Yamanlar Dağı üzerindeki Roma dönemi öncesi kale yerleşmelere ilişkin son araştırmalar için bkz. Doğer 1995, 61-70; Doğer 1998, 283-285; Doğer – Gezgın 1998, 7-29; Ateşlier 2000, 71-77.

konutlar ve ağıllar yerel kaynaklara bağlı bu tür geleneksel yapı tekniğini kullanmaktadırlar (fig. 4).

Seçilen bir örnek sitede yapılacak kazılar gerçekleştirilmeden kesin yargılara varmanın imkansız olmasına karşın, söz konusu iskanların yapısal karakterleri hakkında bazı ön çıkarımlar yapmak mümkün görünmektedir. Ancak her şeyden önce tespit ettiğimiz “*yaşantı yerlerinin*” yakın çevrelerindeki fiziki olanaklardan ve kaynaklardan nasıl yararlandıkları ve buldukları ortama nasıl uyum sağlayabildikleri konusunda bazı gözlemlerin aktarılması gerekmektedir.

Su kaynakları

1. Pınarlar, Gözeler: Yamanlar Dağı üzerindeki tespit ettiğimiz bu iskanlara uzak mesafelerden boru sistemleri veya kemerleri ile su getirildiğine ilişkin herhangi bir kanıt yoktur; dağın üzerinde ve eteklerde sık sık rastlanan pişmiş toprak künk dizileri ve dere içlerinde rastlanan kemerler ile yazılı kaynakların verdiği bilgiler bu sistemlerin en erken 16. yüzyıldan itibaren çevredeki kent ve kasabaların su ihtiyaçlarını karşılamak üzere inşa edildiklerini göstermektedir. Dağın değişik bölgelerine dağılmış ve farklı jeolojik yapılarıdaki tarımsal karakterli mikro nişlerin kıyılarında konuşlanan bu “*yaşantı yerleri*”nin içme suyu sorununu yerel koşullara bağımlı olarak çözmüş oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin Yamanlar Dağı'nın özellikle kuzeye bakan yamaçlarında sık aralıklarla yüzeye çıkan pınarlar öncelikle istifade edilen su kaynaklarıdır. Bunlardan bazıları günümüzde aynı yerde topraktan veya kayadan fışkırmaya devam etmekte, küçük bir nüfusun su ihtiyacını karşılamaya yetmektedir (fig. 5) Bir kısmının ise deprem gibi tektonik faaliyetler sonucunda kaybolduğu veya yer değiştirdiği, geride bıraktıkları arkeolojik izlerden anlaşılmaktadır. Bazı iskanların içinde, sızan suyun temiz kalması amacıyla çıktığı kayanın oyulması ile oluşturulmuş ancak günümüzde kurumuş gözeler mevcuttur (fig. 6). Dağın üzerinde pınar sayısının çokluğu ve bazılarındaki kapasite zenginliği nedeniyle birkaç istisna dışında iskanların içme suyu sıkıntısı çekmedikleri anlaşılmaktadır.

2. Açık Göletler: Su toplama havzalarının setlerle önlerinin kesilmesi veya çevre yüksekliklere yağın yağmur sularının çukur kesimlere toplanması ile ya yapay olarak oluşturulmuş ya da doğal olarak oluşmuş küçük göletler bölgede bugün dahi özellikle hayvan sulamak için istifade edilen

su kaynaklarıdır. Bölgede Cumhuriyet dönemi boyunca DSI tarafından inşa ettirilen göletlerin dışında, “*yaşantı yerleri*”nin bazılarının hemen yakınında açık göletler bulunmaktadır (fig. 7). Gerçekten de bazı yerleşimlerin çevrelerindeki meraların zenginliği ve pınarlarının güçlü görünmemesi bu bölgede hayvan sürülerinin varlıklarını sürdürmeleri bakımından açık göletlere olan ihtiyaçları açıkça görülmektedir. Nitekim daha zengin debili pınarlara sahip yerleşmelerde gölet olmaması bu kanımızı güçlendirmektedir.

3. Kuyular, Kaya Sarnıçları ve Yapay Sarnıçlar: Yamanlar Dağı üzerindeki bu tür iskanların arasında içinde kuyu tespit ettiğimiz tek yerleşme Cengiz Tarlası’dır (34). Ağzına kadar doldurulmuş olan bu kuyunun yanındaki iskan ile ilişkisini doğru olarak saptamak sadece gözlemlerle mümkün değildir. Kuşkusuz yeraltı suyunun zengin olduğu dağda kuyulardan istifade etmiş tek iskanın Cengiz Tarlası (34) olmaması gerekir. Evlerin avlularında olması gereken kuyuların harabeler altında kalmış olmaları mümkündür. Bazı iskanlarda yüzeyde kuyu benzeri formlara rastlanmasına karşın **İskan Tablosu**’nda da bunlar (soru işareti) ile belirtilmiştir. Yeraltı sularından yararlanmak için açılmış derin kuyuların dışında özellikle yeraltı suyunun tutulmadığı ve pınarlardan yoksun jeolojik formasyonlara sahip alanlarda ise içme suyu ihtiyacının iki tür sarnıç ile karşılandığı anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki su geçirmeyen ana kaya içine oyulmuş ve yağmur suyunu toplayan doğal kaya sarnıçlarıdır. Bu tip sarnıçlara en iyi örnek Bornova’nın kuzeydoğusundaki Kurutepe (30) (fig. 8) üzerindeki iskanda bulunan örnektir. İkinci tip sarnıçlar ise su geçirmeyen ve horasan dediğimiz harç ve sıva ile toprağın içine inşa edilmiş olan su sızdırmaz yapay üretim sarnıçlarıdır. Bu tip sarnıçlara çok sayıda örnek, su tutmayan neojen kireç taşı formasyon üzerinde kurulan Kurudere’nin güneyindeki Koca Sarnıç (25) iskanı içindedir. Yöreye de ismini veren sarnıçlar o denli sağlamdırlar ki günümüzden en az 1500 yıl önce yapılmış olmalarına karşın içleri hala su tutmaktadır.

4. Doğal gölcükler (Karagöl, İkizgöl ve Göl Alanı): Yamanlar Dağı üzerinde muhtemelen toprak kayması ile oluşmuş iki gölcük bulunmaktadır. Bunlar dağın kuzeye bakan yamacı üzerinde Değirmendere Vadisi’nin başlangıcındaki Karagöl ile güney yamacı üzerinde Bornova Çayı’nın açtığı vadi kenarındaki İkizgöl’dür (fig. 9). İkisi de daha üst yamaçlardaki küçük sel yatakları ve pınarlar ile beslenmekte ve çevrelerinin en önemli tatlı su kaynakları olarak değerlendirilmektedir. Dağın doğu kesiminde kireçtaşı

bir formasyonun içinde, tabanı su geçirmeyen kille kaplı diğer iki göle nazaran daha geniş bir alana yayılmış, yağmur sularının toplandığı ancak günümüzde suyunu kaybetmiş bir kuru havza daha bulunmaktadır (Göl Alanı).

Günümüzde Orman Bakanlığı'na bağlı bir mesire yeri olan Karagöl'ün yakın çevresinde saptadığımız en az 4 adet iskan bulunmaktadır: Bakkal Tarlası (9), Hacı Hamza (10), Kocalan (11), Yassıpınar (12). Bu iskanların tümü de orman alanı içinde bulunmakta ve üzerlerini örten bitki örtüsü nedeniyle kolayca araştırılamamaktadır. Çevresindeki iskanların Karagöl'den en azından hayvan sulamada istifade etmiş olmaları anlaşılır bir durumdur. Aynı durum Bornova Çayı üzerindeki İkizgöl için de geçerli olmalıdır. Gölalanı'nın hemen kıyısına konuşlanmış en büyük "yaşantı yeri"nden biri olan Killik (8) iskanının varlığını sürdürdüğü dönemde gölcüğün var olup olmadığı bilinmemektedir. Killik'deki tespit ettiğimiz kuyular ve açık göletler gölcüğün varlığı konusunda olumsuz bir kanıt olarak değerlendirilmelidir.

Tarımsal Potansiyel

Araştırma konusu olan "yaşantı yerleri"nin hemen hemen tümünün günümüzde de halen kullanılan değişik boyutlardaki tarım alanlarının kıyılarında kurulmuş olmaları bu alanların onlar tarafından da - belki de ilk kez - kullanılmış oldukları varsayımını ileri sürmemize destek oluşturmaktadır. Günümüzde Yamanlar Dağı'nın yaklaşık % 25'ini kaplayan çam ormanlarının antik dönemde kapladığı alanı bilmemekle birlikte günümüzden daha yoğun olduğu konusunda herhangi bir bilgi yoktur ve muhtemelen de daha fazla yer kaplamamaktaydı; nitekim saptadığımız bazı iskanlar halen çam ormanı içinde kaybolmuş durumdadırlar ve kuşkusuz varlıklarını sürdürdükleri dönemde orman içinde olmamalıydılar.

Bu iskanların da zamanında yararlanmış olduklarını düşündüğümüz tarım alanları iki farklı karakterde karşımıza çıkmaktadır. Bu tarımsal arazilerin büyük bir kısmı erozyon sonucu yamaç topraklarının tepelerle çevrilmiş çöküntü alanlarına doğru akması ile oluşmuş birikinti ovacıklarıdır. Yamanlar Dağı üzerinde bu tür tarım arazileri yaklaşık 25 dekar ile 500 dekar arasında değişmektedir. Bu tarlalarda günümüzde de olduğu gibi tahıl ekimi (buğday, çavdar ve daha çok arpa) yapılmış olmalıdır. Sulama gibi olanaklardan bugün olduğu gibi antik dönemde de yoksun olmalıdırlar. Diğer

bir grup iskan ise teraslanarak tarım alanları haline getirilmiş eğimli yamaçların yakınlarına konuşlanmıştır. Bu tarım alanları daha küçük ölçeklidirler ve bugün de üzerlerinde daha çok sebze tarımı yapılmaktadır. Doğrulanabilmesi için daha ayrıntılı ölçümlere ihtiyaç göstermesine karşın ilk izlenim olarak tarımsal alanın ölçüleri ile ona bağımlı iskanın ölçüleri arasında doğru bir orantı varmış gibi görünmektedir. Kısaca istifade edilen tarım alanı büyüdükçe yaşantı yerinin harabesinin yayıldığı alan da büyümektedir. Tarımsal arazinin iskanı besleme gücü ile iskanın nüfusu arasında ilişki varmış gibi görünmektedir. Bu durumun bir merkezden yönetilen bilinçli ve planlı bir iskan politikasının sonucu mu yoksa zaman içinde kendiliğinden oluşmuş bir durum mu olduğu sorusu bugün için yanıtlanamaz bir durumdadır. “*yaşantı yerleri*”nin tarımsal potansiyellerine ilişkin en önemli kanıtı yüzey araştırmaları sırasında bu harabeler içinde yüzeyde rastladığımız 30 adet değirmen taşı (fig. 10) oluşturmaktadır. Kuşkusuz henüz toprağın veya orman örtüsünün altında gizlenen, yerinden alınıp taşınan veya tahrip edilenler de göz önüne alındığında sayının daha yükseleceği açıktır. Tahıl öğütmeye veya bulgur yapmaya yarayan bu değirmen sisteminin –ki halen bölgedeki köylerde kullanılmaktadır (fig. 11)– sadece öğütme taşlarına rastlanması, buna karşın taş olması gereken öğütme zeminlerine rastlanmaması –eğer bir raslantı değilse– henüz yanıtını bulamadığımız sorunlardan birisini oluşturmaktadır.

Tahıl üretimini gösteren değirmenlerin yanı sıra dağda zeytinyağı veya daha küçük bir ihtimalle çitlenbik yağı üretimi yapıldığını gösteren tek kanıt Çaltı köyünün hemen batısında konuşlanmış “*yaşantı yeri*”nde (3) yüzeyde görülen trahit taşından ikili *ara*’dır (pres altlığı) (fig. 12). Sözlü bir ifadeye göre aynı yerden bulunan bir *trapetum*’un (kıрма değirmeni yuvası) da Çaltı köyünde kullanıldığı bilinmektedir. Bu kanıtın yanında bazı iskanlarda rastlanan delikli taşlar işliklerde ahşap baskı kollarının ağırlıkları olarak kullanılmış olabilir. Tüm Yamanlar Dağı’nı kaplamasa da bugün dahi yer yer delice ve aşılılardan oluşan zeytinlikler söz konusu “*yaşantı yerleri*”nin de en azından aydınlanma ihtiyacını yerli zeytinyağı üretiminden karşılamış olduklarını düşündürmektedir.

Yamanlar Dağı’nın yüksek kesimlerinde, daha sulak olan alanlarda, örneğin dere içlerinde görülen kestane, ceviz ve incir ağaçlarını da antik dönemden günümüze kadar gelen besin kaynakları olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim sınır taşlarının üzerinde görülen Sykameinon’u “İncirli” olarak dilimize çevirmek mümkündür.

Mevsimlik de olsa Yamanlar Dağı'nın en önemli besin kaynaklarından birisi özellikle nemli orman örtüsünün altında yetişen bir tür yenebilir mantar cinsi olan çintardır. Günümüzde mevsiminde büyük miktarlarda toplanan ve pazara sunulan besleyici çintardan dağın üst kesimlerinde konuşlanmış iskanların da istifade etmiş oldukları düşünülebilir.

Hayvancılık ve Otlaklar

Günümüzde küçük boyutlu tarım alanları ve ormanlık alanları dışında Yamanlar Dağı'nın hemen yarısı otlak olarak kullanılan kayalık ve makilik alanlardan oluşmaktadır (fig. 13). Kuşkusuz antik çağda da dağın tarımsal arazilerinin dışındaki birçok yeri mera olarak ve iskanların çoğunda rastlanan açık göletler de hayvanların su ihtiyacı için kullanılmış olmalıdır. Dağın birçok yerinde rastlanan ve modern yapılar olarak görünmeyen bir dizi göletin yanında Karagöl ve İkizgöl gibi büyük göletlerden de hayvan sulamada yararlandıkları düşünülebilir. Günümüzde ormanlık alanlara verdikleri zararlardan dolayı giderek daha az yetiştirilen keçilerin yerini koyun sürüleri ve daha seyrek olarak da büyük baş hayvan almaktadır. Antik çağda ise koşullara daha dayanıklı olmaları nedeniyle keçi besleme daha yaygın olmalıdır. Bununla birlikte tespit ettiğimiz elliden fazla iskanın ekonomik yapılanması içinde hayvancılığın önemi, yapılacak kazılarda ortaya çıkacak ağıl olması mümkün açık ve kapalı mekanların yorumlanması ile kemik buluntularının incelenmesinden geçmektedir.

Mekan Organizasyonlarına ve Nüfusa İlişkin Sorular

Yamanlar Dağı'nın tümünde rastlanan ancak özellikle kuzeye bakan yamaçlar üzerinde ve Karagöl'ün çevresinde yoğunlaşan ve taş yığınlarından oluşan bu "yaşantı yeri" harabelerinin mekan organizasyonları ile ilgili sorular henüz tatmin edici bir şekilde yanıtlanamamaktadır. Örneğin bunlar çiftçi ailelerin oturduğu bağımsız konutlardan oluşan köyler midir? Bu konutlarda oturanların tarımcı veya hayvan üreticisi karakterlerini ortaya koyacak uzmanlaşmış mekanlar saptanabilir mi? (örneğin depolar, kilerler, ağıllar, ahırlar veya avlular). Birçok iskanda değişik noktalarda görülen bir veya birden çok değirmen taşı bağımsız konutların varlığını kanıtlamaya yeter mi? Yoksa yüzeyde görülen harabeler büyük toprak sahiplerine ait, köle emeği ile işletilen ve birkaç mekandan oluşan çiftlikleri işaret ediyor olabilirler mi? Söz konusu yerleşmeler, çevreyle ticari bağları neredeyse

hiç bulunmayan, ancak kendi gereksinmelerine yönelik tarımsal ve hayvancılık etkinliği sürdüren düşük bir ekonomik düzeydeki toprak mülkiyetine dayalı feodal topluluklar mı?. Tüm bu sorulara sadece yüzey gözlemleri ile kesin bir yanıt verilmemesine karşın, birkaç iskanın harabeleri göreceli olarak daha kolay gözlem yapma imkanı tanımaktadırlar. Örneğin Çaltı (3), Mersinlitepe (6) ve Akgedik II (2) iskanlarında konutların subasman duvarları yüzeyde daha kolay izlenebilmektedir. Ancak en belirgin izlenebilen harabelere sahip Çaltı (3) yerleşmesinde Geç Antik Çağ çanak çömleği ile 13. yüzyıllara tarihlenen Geç Bizans dönemi sırlı çanak çömleği birlikte görüldüğü için yüzeyde temelleri izlenebilen konutların hangi döneme ait oldukları anlaşılamamaktadır. Buna karşın bu iskanın bağımsız konutlardan oluştuğu daha kolay anlaşılmaktadır. Sadece Geç Antik Çağ buluntusu veren Akgedik II (2) ve Mersinlitepe (6) iskanları da buradaki konutların bağımsız oldukları hakkında yeterli bir fikir vermektedir. Ancak yine de kesin sonuçlara ulaşmak için kazılar gerekecektir.

Sınır Taşları ve Sınır Anlaşmazlıkları

Yamanlar Dağı üzerinde bir kısmı 19.yüzyılın sonlarında tespit edilmiş ve yayınlanmış yer adı belirten sınır taşları²⁰ ile tek (O) veya iki harf (OP) veya tüm sınır tümcesinden oluşan (OPOC)²¹ çok sayıda anakaya üzerine kazılmış sınır işaretleri bulunmaktadır. Yamanlar Dağı üzerinde antik dönemde beliren arazi anlaşmazlıkları Klasik-Hellenistik dönemlere kadar gitmekte, özellikle lokalizasyonları sadece bu taşlardan hareketle yapılmış üç yerleşmenin adının tespiti yapılabilmektedir²². Dağın kuzey maçlarında ve eteklerinde lokalize edilen Melanpagos, Herakleia ve Palaudis gibi Arkaik-Klasik-Hellenistik dönem (İ.Ö. 6.-2.yy) kale-iskanların adlarını bu sınır taşlarına borçluyuz²³. Güney kesimde en yüksek zirvelerinden biri olan Karatepe'nin güney yamaçlarında ayrı ayrı yerlerde tespit edilen 3 ayrı sınır taşı hem bölgenin tarihi coğrafyası bakımından önemli yer isimleri sunmakta hem de araştırmacılar tarafından 5. ve 6. yüzyıllara tarihlenerek bizim Geç Antik Çağ iskanları ile ilişki kurmamıza yol açmaktadır. İlk sınır taşı Mormonda ile Küçük Mormonda arasındaki sınırı belirlemekte,

²⁰ Kontoleon 1889, 93 (no.17-19).; Fontrier, 1892, 397.; Bean 1953, 51-52.

²¹ Doğer 1995, no.5

²² Ramsay 1881, 44-54, 271-305.

²³ Doğer 1995, 61-70.

böylece karşımıza aynı adlı iki yerleşme çıkmaktadır. Muhtemeldir ki küçük olan Mormonda asıl Mormonda'nın mezrasıdır; ancak zaman içinde aralarında arazi ihtilafı baş göstermiş olmalıdır. Mormonda genellikle Karşıyaka'nın köyü Doğançay'ın kuzey yükseltilerinde saptanan Kocabahçe (38) iskanı ile özdeşleştirilmektedir. Sınır taşının konumundan hareketle Küçük Mormonda ise Bunguldek Geçidi'nin hemen kuzeyinde lokalize ettiğimiz Kuçocukuru (40) olmalıdır. İkinci sınır taşı yine güney yamaçları üzerindedir ve Mormonda ile Helos arasındaki sınırı belirlemektedir. Helos'un anlamından (nemli çayırılık veya bataklık) hareketle bu tanıma uygun bir yer aranmalıdır. Bu tanıma uygun bir yer Karatepe'nin doğusunda Bornova Çayı'nın aktığı vadinin hemen kıyısında bulunan İkizgöl (29) ve çevresidir. Bölgenin sulak ve çayırılık, İkizgöl'ün ise kısmen bataklık olması "Helos" adının anlamına uygun düşmektedir.

Üçüncü sınır taşı ise tek bir yer ismi (Sykameion: İncirli) taşımaktadır. Bunların dışında Melanpagos'un güneyindeki daha yüksek bir koddaki bulunan Kırkayalar'da (fig. 14) yan yana iki doğal kaya üzerinde ve Yaylatepe (7) iskanın tam ortasında yere çakılmış andezit bir sütun üzerinde sadece (OPOC) yazısı bulunmaktadır. Ayrıca definecilerin hazineleri gösterdikleri inancıyla birçok yerde tahrip ettikleri ana kaya üzerine kazınmış (O) veya (OP) kısaltmaları Yamanlar Dağı üzerinde bir dönem sık sık arazi ihtilaflarının olduğu ve bu anlaşmazlıkların bu tür sınır taşları ile çözüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca bu sınır taşlarının tarım arazilerinde değil de hali arazilerde, hayvan otlatılan meralarda bulunmaları sorunun daha çok otlak sorunu olduğunu göstermektedir. Otlak paylaşımalarının yanı sıra yine hayvan yemi olarak kullanılan palamut koruluklarının ve su kaynaklarının da sınır anlaşmazlıklarına yol açtıklarını unutmamak gerekmektedir.

İskanların Varlık Nedenlerine İlişkin Sorular ve Tarihleme

Bu iskanlarla ilişkin ilk kronolojik gözlem kısa bir ömür sürmüş olduklarına ilişkindir. Seyrek ele geçen ve sadece çatı kiremitlerinden ve kesin tarih vermeyen çanak çömlek parçalarından²⁴ (fig. 15-16) hareketle 4. ile 6. yüzyıllar arasında en fazla 1 yüzyıl varlıklarını sürdürdükleri ve muhtemelen aniden sona erdikleri izlenimi vermektedirler. Ancak bugün için sorun söz konusu yüzyıllar içinde kesin olarak tarihlenme imkanı bulunmamasında yatmaktadır.

²⁴ Çanak çömlek için bkz. Hayes 1972, 331-333, fig.67-69; Uslu 1994, çizim 9-11.

Tüm iskanlar tek bir amaçla ve aynı tarihlerde kurulmuş olabilirler mi? Kuruluş ve terk ediliş nedenleri nelerdir? Bölgede herhangi bir yüzyılda doğal nüfus artışı sonucunda oluşan fazla nüfusun ovalardan dağlara doğru yeni tarım alanları peşinde koşmaları sonucunda meydana gelmiş olabilecekleri gibi Doğu Roma İmparatorluğu'nun kuzey sınırlarına yığılan ve Küçük Asya'ya geçirilmek ve iskan edilmek zorunda kalınan Slav veya benzeri Doğu Avrupalı çiftçi göçmenlerin ani ve hızlı bir iskan sonucu da kurulmuş olmaları mümkündür.

İlerde kazılardan elde edilmesi mümkün olan kesin tarihleme unsurlarının yokluğunda spekülasyona kadar varan soruları çoğaltmak mümkündür. Varlık nedenleri arasında söz konusu yüzyıllarda imparatorluğun her tarafında oldukça sık rastlanan dini ve mezhep anlaşmazlıklarından kaçan heretik Hıristiyan veya Ortodoks Doğu Roma devlet örgütü tarafından takibe uğrayan ve baskı gören pagan köylülerin etkilerini düşünmek mümkün olabilir mi? Bunlar ekonomik yönden ağır borçlar altına girmiş ve 4. yüzyıldan 5 yüzyıla geçiş sırasında büyük toprak sahiplerinin himayelerine sığınan serflerin mi yoksa küçük toprak sahiplerinin oluşturduğu köyler miydi? Kurulmalarında veya terk edilmelerinde 541 yılında Batı Anadolu'yu da etkisi altına alan büyük veba salgınının²⁵ veya terk edilmelerinde 7. yüzyılın başlarındaki İran saldırılarının veya aynı yüzyılın ortalarındaki Arap akınlarının etkisi var mıydı²⁶?

Görüldüğü gibi Yamanlar Dağı'nda yaptığımız yüzey araştırması sırasında tespit ettiğimiz yaklaşık 50 civarındaki "yaşantı yeri" harabesinin yarattığı soruların yanıtları ancak daha ayrıntılı ve uzun gözlemler, hava fotoğrafları, arkeometrik ölçümler, analizler ve kuşkusuz seçilecek örnek sitlerde yapılacak bilimsel kazılarla aydınlatılacaktır.

²⁵ Treadgold 1997, 196-207.

²⁶ Ostrogorsky 1986, 86-102; 102-115.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Akurgal 1945 Akurgal, E., "Eski İzmir Hakkında Birkaç Not", Arkeoloji Araştırmaları (D.T.C.F. Arkeoloji Enstitüsü No.2), 1-40.
- Akurgal 1946 Akurgal, E., "Arkaik ve Klasik Çağlarda İzmir", Belleten 37, 55-71.
- Aristides Vol. I, Ex recensione Guilielmi Dindorfii, Georg Olms Verlagbuchhandlung, (Hildesheim 1964).
- Ateşlier 2000 Ateşlier, S., "Melanpagos'dan Bulunmuş Bir Aiol Ante Başlığı", OLBA 3, 71-77.
- Bean – Duyuran 1947 Bean, G. E. – R. Duyuran, "Ada Tepe Again", JHS 67, 128-134.
- Bean 1953 Bean, G. E., The Defences of Hellenistic Smyrna", Anadolu Araştırmaları CI/1, 43-55.
- Bean 1995 Bean, G. E., Eski Çağda Ege Bölgesi, (çev. İnci Delemen), 21-46
- Cadoux 1938 Cadoux, C. J., Ancient Smyrna, Oxford.
- Chandler 1825 Chandler, R., Travels in Asia Minor and Greece, I ve II, London.
- Cook 1958-1959 Cook, J. M., "Old Smyrna 1948-1951", BSA 53-54, 1-34.
- Doğer 1995 Doğer E., "Some Boundary Stones in Southern Aiolis", Arkeoloji Dergisi, 3, 61-70.
- Doğer 1998 Doğer E., Menemen Tarihi, İzmir.
- Doğer – Gezgin 1998 Doğer E. – İ. Gezgin, "Arkaik ve Klasik Dönemde Smyrna'nın Dış savunması Üzerine Gözlemler", II. Uluslararası İzmir Sempozyumu, Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulama merkezi (ed. N. Ülker), İzmir, 5-29.
- Fontrier 1892 Fontrier A. M., "Le Monastère de Lembos près de Smyrne et ses possessions au XIIIme siècle", BCH 16, 379-410.
- Hamilton 1842 Hamilton W. J., Researches in Asia Minor, I ve II, London.
- Hayes 1972 Hayes J. W., Late Roman Pottery, London.
- Keil 1913 Keil J., "Melanpagos im Sipylosgebirge", JOAI 16, 165-168.
- Kontoleon 1889 Kontoleon M., "Epigrafe tis Elassonas Asias", Athenische Mitteilungen 14, 88-114.
- Miltner 1932 Miltner Franz and Helene, "Bericht über eine Voruntersuchung in Alt-Smyrna, JOAI 27, Bleiblatt 127-190.
- Perrot – Chipiez 1887 Perrot, G. – C. Chipiez, Histoire de l'art dans l'antiquite, Paris, 39-72.
- Pınar 2001 Pınar, I., Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir, Yabancıların Gözüyle Osmanlı Döneminde İzmir 1608-1918, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yayını No. 11, İzmir.
- Pococke 1754 Pococke, R., Beschreibung des Morgenlandes, Erlangen.
- Ramsay 1880 Ramsay, W. M., "Nearly Discovered Sites near Smyrna", JHS 1, 63-74.

- Ramsay 1881 Ramsay, W. M., "Contributions to the History of Southern Aeolis", JHS 2, 44-54, 271-305.
- Ramsay 1882 Ramsay, W. M., "Sipylos and Kybele", JHS 3, 33-62.
- Richter 1822 Richter, Otto Friedrich von, Wallfahrten im Morgenlande, Berlin.
- Ostrogovsky 1986 Ostrogovsky G., Bizans Devleti Tarihi, (Çev. Fikret Işıltan), TTK Yayınları, Ankara.
- Texier 1838 Texier, Ch., Description de l'Asie Mineure II, 249-259, pl. 129-131.
- Treadgold 1997 Treadgold W., A History of the Byzantine State and Society, Stanford.
- Tsakyroglou 1876 Tsakyroglou M., Ta Smirnaika, iti istoriki kai topografiki meleti peri Smirmis I ve II, İzmir (Elence).
- Uslu 1994 Uslu S., Phokaia Kazılarında Bulunmuş Terra Sigillata, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Weber 1880 Weber G., Sipylos et ses Monuments. Ancient Smyrna (Naulochon). Monographie Historique ve Topographic, Paris.

İSKANLAR	SU KAYNAKLARI							TARIM ARAZİSİ	DEĞİRMEN TAŞLARI	ZEYTİNYAĞI ÜRETİMİ	KONUM
	Dere	Gölcük	Gölet	Pınar	Kuyu	Sarmıç					
23. Kabaoluk	-	-	-	+	-	-	Sarmıç	+++	1	-	gövde
24. İkizharman	-	-	-	+	-	+	+	+	1	-	üst etek
25. Kocasarmıç	-	-	-	-	-	-	+++	++	5	-	üst etek
26. Eğridere I	-	-	-	+	-	-	-	+++	-	-	alt etek
27. Eğridere II	-	-	-	+	-	-	-	+++	-	-	alt etek
28. Eğridere Uzun Hasan Tarlası	+	-	-	+	+	+	-	+++	-	-	alt etek
29. İkizgöl	+	+	-	+	-	-	-	++++	2	-	alt etek
30. Kurutepe	-	-	-	-	-	+	+	++	-	-	üst etek
31. Kelerli	+	-	-	+++	-	-	-	+++	2	-	üst etek
32. Kayadibi Hacı Musa	-	-	-	+	+	-	-	+++	-	+	üst etek
33. Kayadibi Gökbel	-	-	+	+	-	-	-	+++	-	-	üst etek
34. Cengizin Tarlası	-	-	-	-	+	-	-	++	-	?	Üst etek
35. Eğridere Yukarımahalle	-	-	-	+	-	-	-	+++	-	-	Alt etek
36. Laka köyü	+	-	-	-	-	-	-	++	-	-	Alt etek
37. Kuşsırtı Yanıkışla çeşmesi	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	gövde
38. Kocabağçe	-	-	-	+	-	-	-	++++	-	-	Üst etek
39. Sazlıca	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	gövde
40. Kuççukuru	-	-	+	+	-	-	-	++	-	-	gövde
41. Helvacyurdu	-	-	+	+	-	-	-	++	-	-	gövde
42. Ovacık Ağıllar	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	gövde
43. Harmandalı Baltalar	-	-	-	+	-	-	-	++++	-	-	Alt etek
44. Harmandalı Hayıtlidere	+	-	-	+	-	-	-	++++	-	-	ayak

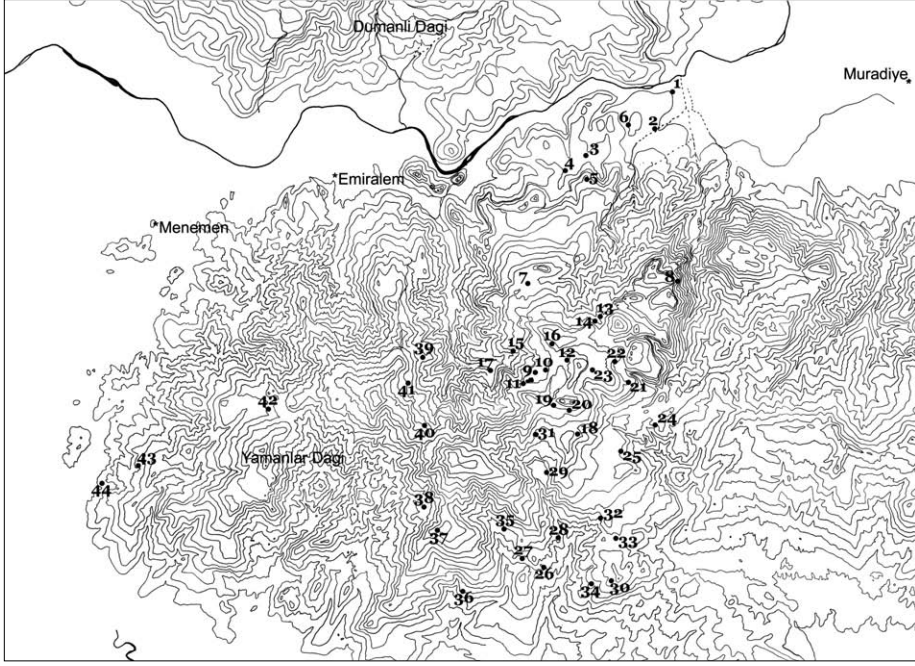

Fig. 1 Yamanlar Dağı, yerleşimler harita

Fig. 2 Melanpagos-Gökkaya

Fig. 3
Dibeğin Yanı

Fig. 4
Kabaoluk Trkmn
Damı

Fig. 5
Erikli eşmesi

Fig. 6
Kıroluk, göze

Fig. 7
Mersinlitepe, gölet

Fig. 8
Kurutepe, sarnıç

Fig. 9
İkizgöl

Fig. 10
Dibeğin Yanı,
değirmentaşı

Fig. 11
İğnedere Kyü,
geleneksel değirmen

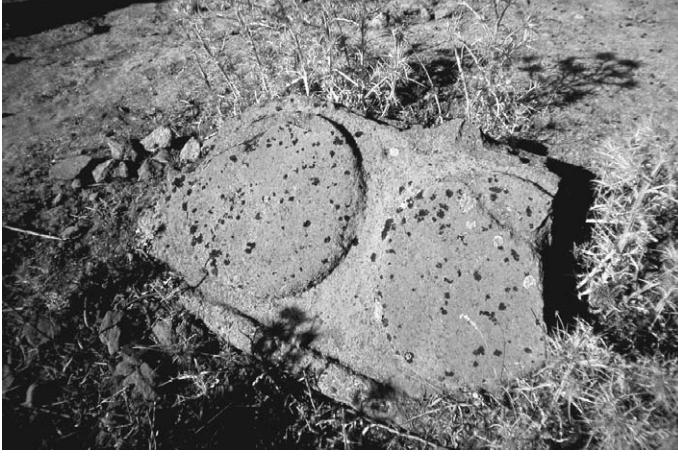

Fig. 12
Çaltı, pres altlığı
(ara)

Fig. 13
Çimendere Alanı

Fig. 14
Kırkayalar, sınırtası

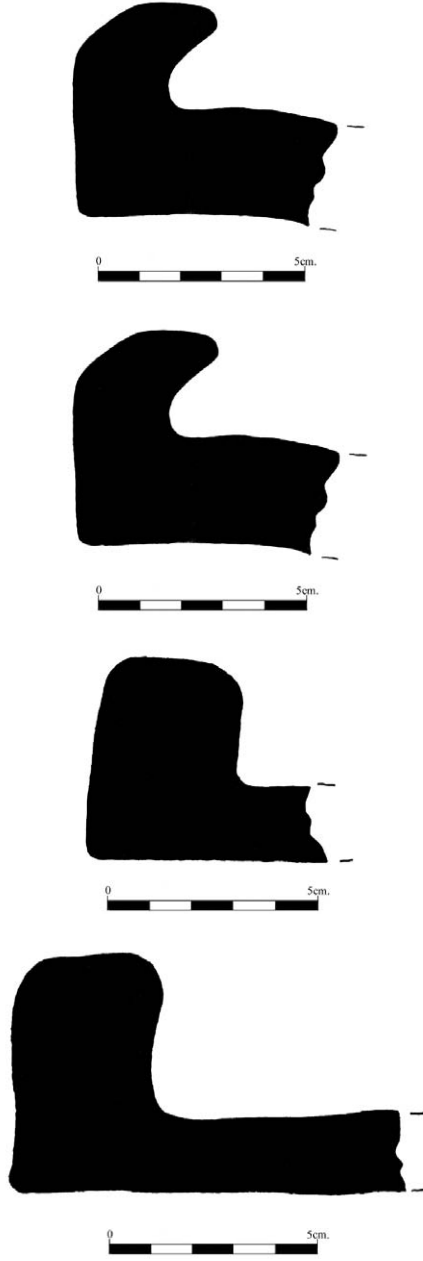

Fig. 15 Eğridere 1 ve Kayadibi Cengiz'in Tarlası, çatı kiremitleri çizim

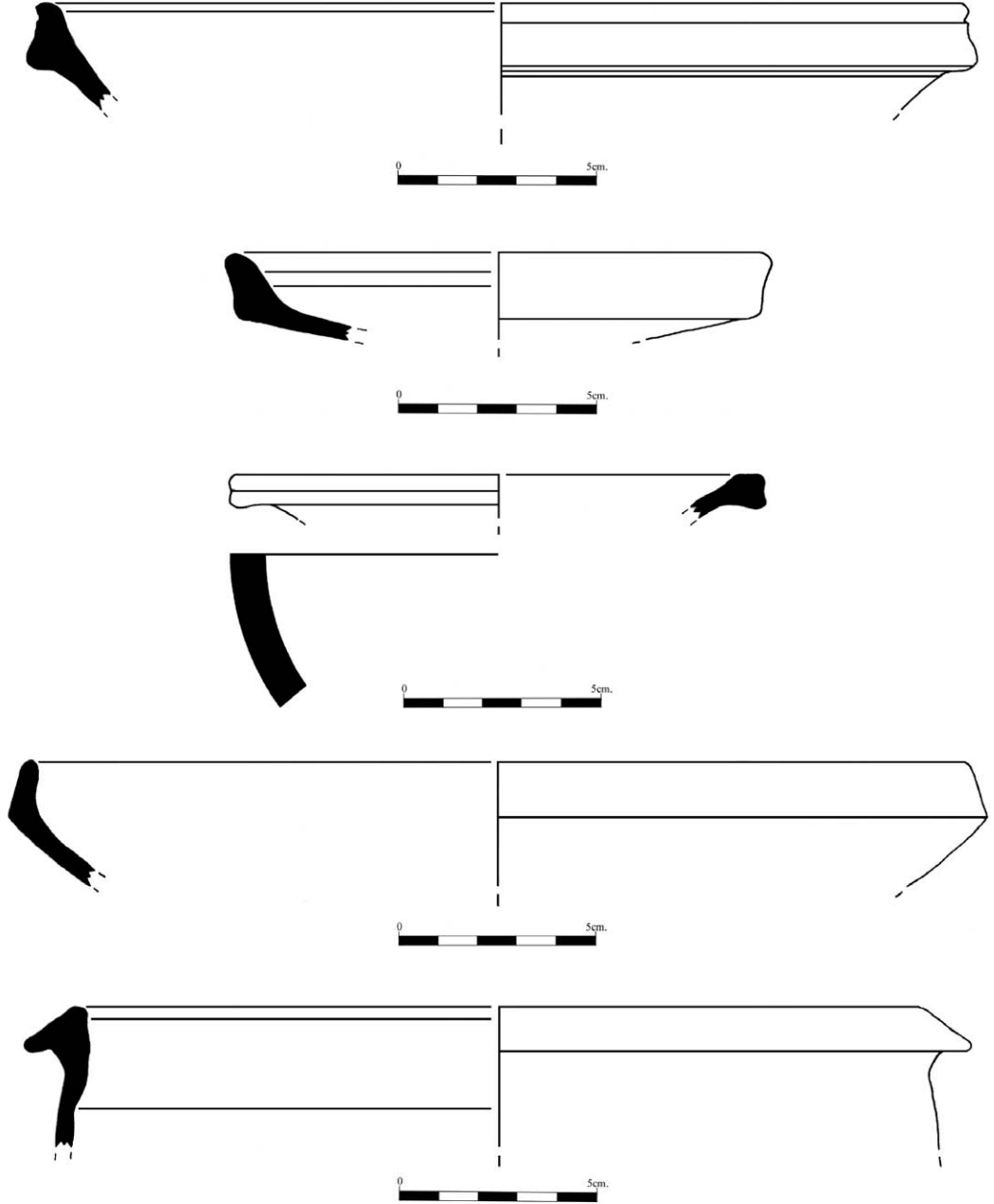

Fig. 16 Eğridere 1 ve Kayadibi Cengiz'in Tarlası, seramik buluntular çizim

ANTİK DÖNEM EKONOMİSİNİN KURGUSUNDA SERAMİK BULUNTULARIN YERİ, SORUNLAR

Kaan ŞENOL *

Abstract

Among the economic aspects of archaeology, ceramic finds are the main indicators of social activities and the best evidence as epigraphic materials. Although the recording methods and syntheses of the analyses about the trade patterns are evolving, the researches are not satisfactory as they are always bound to well-known production centers in order to construct the commercial relations. Besides this inadequacy, scientists should take into consideration the rate of the mistakes on the statistical methods and the exceptional conditions of the settlements or the differences of supply and demand related to economic fluctuations caused by any social and political factors. In this paper, while we are criticizing the interpretations of the ceramic dispersion diagrams which have been prepared by using insufficient data without considering to the macro-economic factors, we are also discussing the importance of the relations of the ceramic materials with the settlement patterns and the position of the re-used or re-sold products/containers in the economic life eventhough we are not always available to discover them.

Keywords: Antik ekonomi, seramik, amphora, ticaret, yerleşim, kent.

Arkeolojik buluntuların içinde seramiğin antik dönem ekonomisi hakkında birinci elden bilgilere ulaşmakta yazıtlardan sonra en önemli ipuçları olduğu kabul edilmektedir. Antik dönem yazarlarının ve epigrafik kaynakların seramik üretiminin boyutları ve ihracat modelleri hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaması, kazılardan ve yüzey araştırmalarından elde edilen seramik buluntuların önemini arttırmaktadır¹. Bu verileri verimli olarak kullanabilmek için dokümantasyon teknikleri her geçen gün gelişmekte

* Yrd. Doç. Dr. Kaan Şenol, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, 35100, Bornova/İzmir, Türkiye.

¹ Green 1990, s. 167.

ve araştırmacılara konunun çeşitli boyutları hakkında daha ayrıntılı bilgi sunmaktadır. Ancak, geçmişte hazırlanan verilerin bugün antik dönem ekonomisinin kısmi yapısının oluşturulmasında en az hatayla kullanılabilirliği için yöntemlerin eksikliklerinden kaynaklanan sorunları bilmemiz gerekmektedir. İstatistik yöntemlerin antik dönem ekonomisine uyarlanmasında en çok eleştirilen konu veri azlığıdır². Son yıllarda gerçekleştirilen çalışmaların sayısal boyutlarda incelenmesine olanak verecek şekilde sunulması bu sorunu azaltmakta, yorumların bölgesel yapıları aydınlatacak metodlarla küçük ölçekli yürütülmesi de eldeki az veriden geneli aydınlatma yanlısını engellemektedir.

İstatistikleri yanıltan etkenler, tehlikeler: Yöntemler, hata payları

Seramik buluntularından elde edilen verilerin istatistiklerde sağlıklı bir şekilde kullanılabilmesi için öncelikle kayıt işlemlerinin hatasız yapılması gerekmektedir³. İkinci aşama seramiğin niteliğini ve kökenini belirlemek için ki bu noktada uzman olmayan araştırmacılar önemli problemler yaşamaktadır. Ne yazık ki köken sorunu her seramik grubu için tam olarak çözülememiştir. Bu nedenle araştırmacılar verilerini genel gruplar içinde toplayarak istatistiklerde kullandıklarında gerçeği tam olarak yansıtmayan sonuçlarla karşılaşılır. Verilerin hatasız olarak veri bankalarında toplandıktan sonra karşılaşılan önemli bir sorun ise istatistikte kullanılacak parçaların hangileri olduğudur. Bugüne kadar ağız, dip, kulp, gövde parçası (RBHS)⁴ ya da Toplam Parça sayısı olarak ifade edilen (TT) veriler istatistiklerde kullanılan en güvenli öğelerdir. Bunun yanında sadece tipolojik yöntemlerle seramiğin niteliğini anladığımız ağız, kulp, kaide (RBH) sayıları da eksikliklerine rağmen istatistiklerde kullanılmaktadır. Ancak daha karışık yöntemlerden, en az bireyin sayısının belirlendiği NMI ya da EVEs olarak adlandırılan tahmini tam kap sayısının belirlenmesi yöntemleri⁵ istatistiklerde kullanılmakta olmalarına rağmen büyük dikkat gerektirmeleri ve zaten toplam parça sayılarıyla yapılan istatistiklerle aynı sonuçları verdiklerinden⁶ tercih edilen yöntemler olmaktan çıkmıştır.

² Duncan-Jones 1993, s. 14; Haris 1993.

³ Py 1997, s. 207-233.

⁴ RBHS (rim/base/handle/sherd) = TT (Total des Tessons), RBH (rim/base/handle)=BFA (Bord/fond/anse), NMI (Nombre minimum individus), EVEs (Estimated Vessel Equivalents)

⁵ Hesnard 1998, s. 18.

⁶ Tomber 1993, s. 142-165.

İstatistik yöntemler uygulanırken seramik tiplerine göre yapılan dağılımda parça sayısı verilmeden yüzdelerin kullanılması ya da teşhis edilemeyen buluntuların istatistiklere konulmaması yanıltıcı olabilmektedir. İstatistikleri kullanılmaz kılan bir başka yanlış da amphora gibi uzun süre varlığını koruyan formların kullanıldıkları süre dikkate alınmayarak sadece oranlarının verilmesidir. Pollentia’da yapılan kazıların istatistiklerinde bu yanlış göze çarpmaktadır⁷. Parça sayısının tam olarak sunulduğu örneklerde de yorumlama aşamasında dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta seramiğin niteliğidir. Seramiğin boyutları dikkate alınmadan yapılan yorumlar da kimi zaman yanıltıcı sonuçlar doğurmaktadır⁸. Örneğin LR 2 ve LR 1 amphoralarının kapasitelerindeki farklılık dikkate alınmadan yapılan yorumlarda parça sayısı daha fazla olan formun bölgeye daha fazla sayıda ulaştığı sonucu çıkarılır ki bu doğrudur. Yanlış olan, içinde taşınan ürünün hiç hesaba katılmamasıdır. LR 1 amphoralarının LR 2 amphoralarına oranla c. 1:3 kapasiteye sahip oldukları dikkate alınırsa, farklı merkezlerden bölgeye ulaşan ürün miktarının birbirine olan oranlarının tekrar hesaplanması gerektiği de görülecektir. Bu noktada yapılan asıl hata, kimi bilimsel çalışmalarda amphoranın kendisinin içinde taşınan ürünün önüne çıkmasıdır. Çarpıcı başka bir örnek de Marsilya’da gerçekleştirilen kazıların sonuçlarına dayanılarak yapılan istatistiklerde görülmektedir. İ.S. 5. yüzyılın ilk çeyreği ve ortalarına tarihlenen tabakalarda bulunan amphoraların gruplandırılmasıyla oluşturulan oranlarda Afrika amphoraları olarak sınıflandırılan ve Key XXXV tipinde amphoraların bulunduğu grup diğer amphoralara oranla % 22 civarında bulunmasına karşılık, Doğu üretimi olarak sınıflandırılan grupta yer alan LR 1, LR 3 ve LR 4 amphoralarının % 40 oranlarında ele geçtiği izlenmektedir. Böyle bir istatistikle karşılaşılan kişinin Marsilya’nın İ.S. 5. yüzyılın ilk çeyreğinde Kuzey Afrika’nın tarımsal ürünleri yerine Doğu’nun ürünlerini tercih ettiği şeklinde bir yorumda bulunması kaçınılmazdır. Böylece istatistiklerde kapların kapasitelerinin gözardı edilmesi gibi önemli bir hata da ortaya çıkmaktadır. Aynı istatistiklerde amphora bireylerinin hesaplanmasıyla Doğu’nun tarımsal ürünleri olarak kastedilen LR 1 = 26 lt x 29 adet + LR 3 = 12 lt x 25 adet + LR 4 = 14 lt x 6 adet toplam 1138 lt’lik bir ithalatı kanıtlarken, Afrika amphoralarının Key XXXV formunun 70 lt x 18 adet ihraç edilmesi

⁷ Tarradel Mateu 1993, s. 238, fig. 10.

⁸ Pieri, kazıların yoğun ve sistemli olarak gerçekleştirildiği ve düzenli olarak yayınlandığı Güney Fransa’da bulunan LR 2 amphoralarının sayısındaki azlığa dikkati çekmektedir. Pieri 1998, s. 121.

sonucu 1260 lt'lik bir ithalatı belgelemektedir. Sonuçta ilk istatistiğin oranlarının aksine İ.S. 5. yüzyılın ortalarında Marsilya'da, Doğu ürünlerinin değil Afrika zeytinyağının tercih edildiği gerçeği ortaya çıkmaktadır⁹.

İstatistik yöntemlerin arkeolojik bulgulara uyarlanması sonucunda tek başına bir değeri olmayan verilerin yorumlamada kullanılabilir duruma gelmesi, bu işlemlerde hata payının da dikkate alınmasını gerektirmektedir. Bir bölgenin ticari yapısını ve ilişkilerini ortaya çıkarmak için yapılan istatistik çalışmalarında kaçınılmaz olan gruplandırma çalışmaları, farklı yargılara ve sonuçlara ulaşılmasına neden olmaktadır. Belli zaman aralığı içinde bölgenin ithalatının özel koşullardan etkilenebileceği göz önünde tutulmalı ve belki de bir kargonun getirdiği mallardan hareketle bölgenin geneli hakkındaki yorumlarda ihtiyatlı olunması gerekmektedir¹⁰. Örneğin Fos Körfezi'ndeki amphora buluntuları göz önüne alınarak yapılan istatistiklerde Fos'un hangi bölgelerle ilişkisi olduğu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır¹¹. Ancak, yapılan gruplamada Doğu Akdeniz ürünleri olarak gruplandırılan amphoraların bir bölümünün Ege, bir bölümünün K.Afrika, bazılarının da Gaza ve Suriye bölgesi ürünlerinin olduğunun tablolarda belirtilmesi, bölgesel dağılımda birbirlerinden farklı ihracat modellerini takip eden bu merkezlerin ürünlerinin aynı kategoride ele alınması yanlışını doğurmuştur. İ.S. 7. yüzyıldaki tek elden organize olmayan, parçalı ticari modellerin sonucu bir kargoda bile çok sayıda üreticinin malının taşındığı göz önüne alındığında genel gruplandırmanın arkeolojik olarak önemli bir sonuç vermediği görülür.

Kartaca'da gerçekleştirilen kazılarda ele geçen kontekstler bölge ticaretini yansıtmaları açısından büyük önem taşımaktadır. Burada kontekstlerin yardımıyla oluşturulan gruplandırmalar ve bunların tarihsel olaylarla ilişkileri bölgenin ticari modelleri hakkında ayrıntılı bilgi sunmaktadır¹². Ancak, aşağıda da değinildiği üzere aynı kentin farklı ekonomik güce sahip bölgelerinin sonuçlarının birbirini tutmadığı da görülmektedir. Kartaca'da gerçekleştirilen Amerikan, İngiliz, Kanada ve İtalyan kazılarının istatistik sonuçlarının farklılığı¹³ bu savı güçlendirmektedir. Bu farklılık amphora

⁹ Bonifay 2004, s. 446, fig. 251.

¹⁰ Şenol 2005 (baskıda).

¹¹ Liou – Sciallano 1989, s. 155.

¹² Fulford – Peacock 1984, s. 119-120, fig. 33, tab. 2.

¹³ Panella – Anselmino 1986, s. 178, fig. 11, s. 186, fig. 20-21, s. 187, fig. 22-23.

parçalarının ağırlığının esas alındığı istatistiklerde de net olarak görülmektedir¹⁴.

Aynı ticari sisteme sahip benzer alt modeller gösteren yerleşimlerdeki farklı sonuçlara iyi bir örnek Güney Fransa'daki kazıların sonuçlarıdır. Roma İmparatorluk Dönemi'nden itibaren önemli bir ticari merkez olan Fos Körfezi ve Rhone Vadisi üzerinde bulunan yerleşimlerin aynı kargolardan beslenmelerine rağmen, bulunan seramik gruplarının istatistik sonuçlarının şaşırtıcı derecede farklılıklar gösterdiği belirlenmiştir. Örneğin Arles'da gerçekleştirilen kazılarda Afrika ürünlerine olan talep İ.S. 4. yüzyıl sonunda %60 oranlarına ulaşırken¹⁵ Rhone Irmağı kıyısında bulunan Ramiere'de bu oran % 20'nin altına düşmüştür¹⁶. Aynı bölgede bulunan Vienne'de % 12, Lunel-Viel'de ise % 70 oranlarındaki Afrika ürünü¹⁷ kentlerin özel tüketim alışkanlıklarıyla bile güçlükle açıklanabilecek farklılıklar göstermektedir.

Köken Sorunu

Seramik üreten merkezlerin ürünlerinin bugün bile tam olarak belirlenememiş olması Antik Dönem ticaretinin maddi kanıtlarını yeterince iyi kullanamadığımızı göstermektedir. Köken belirleme çalışmalarında seramik analizlerinin her geçen gün gelişen teknolojiyle paralel olarak ilerlemesine karşılık henüz yeterince net bir sonuç veremedikleri de ortadadır. Arkaik Dönem amphoralarında kısmen çözülmüş olan bu sorun¹⁸ figürsüz günlük kullanım seramiğinde kendini daha belirgin olarak hissettirmektedir. Bununla birlikte, buluntuların dağılım tablolarında, seramiğin üretildiği merkezin bilinmesi, bölgenin ekonomik yapısı hakkında en önemli veriyi oluşturmaktadır.

Ticarette pay sahibi olmak için piyasa değeri yüksek ürünlerin taklit edilmesi tüm Antik Dönem boyunca sıklıkla rastlanılan bir durumdur¹⁹. Özellikle piyasaya yeni giren bölgelerin başlangıçta bu yolu denemiş olmaları seramik istatistiklerini yanıltıcı sonuçlar doğurmaktadır. Mısır'da

¹⁴ Freed 1995, s. 161, tab. 1.

¹⁵ Piton 1998, s. 108, fig. 3.

¹⁶ Barberan 1998, s. 72, fig. 3.

¹⁷ Raynaud 1990, s. 296.

¹⁸ Gras 1987, no. 2, s. 41.

¹⁹ Hesnard 1986, s. 69-79.

İ.Ö. 5. yüzyıldan itibaren Doğu Akdeniz’de yaygın olan amphoralar ve seramik gruplarının taklitleri üretilirken²⁰, İ.Ö. 4. yüzyılda Hellenistik gelenekle üretilen amphoralar ise orijinallerinden sadece kil gruplarındaki farklılıklar yardımıyla ayırt edilebilmektedir²¹. Hellenistik Dönem’de Akdeniz pazarında şarap üretimi açısından ikinci derece öneme sahip Girit, Kıbrıs ve Mısır’da amphora üretiminin taklitle dayalı bir endüstri olduğu ve Knidos, Rhodos, Thasos, Khios gibi büyük üreticilerin ürünlerinin benzerlerini lokal olarak üretme geleneğinin yaygın olduğu bilinmektedir²². Taklit üretimler Roma İmparatorluk Dönemi’nde de sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Nil Deltası’nın batısında üretildiği saptanan bir kandil üzerindeki mühürde Sagallassos ethnikonunun okunması antik dönemde üreticilerin taklit üretimi doğal bir ticari kural olarak gördüklerini düşündürmektedir. Dağlık Kilikia’da gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında Tripolitania amphoralarının taklit edildiğini gösteren kanıtlar, Dağlık Kilikia üretimi olduğu kesinleşen Zemer 41 amphoralarının Kıbrıs’da da üretilmesi²³ bu çerçevede değerlendirilmelidir²⁴. Aynı şekilde Gallia amphoralarının benzerlerinin İ.S. 4. yüzyıla kadar Kuzey Batı Afrika’da Mauritania Caesariensis’de üretilerek Gallia’nın kuzey bölgelerine yoğun olarak satılması da taklit üretimlerin ticaretteki payını göstermektedir. Bunun yanında, Gallia’da da başta İspanya üretimi amphoraların taklit edilmesi, ürünleri ucuza temin ederek menfaat sağlamanın örnekleri arasında sayılabilir²⁵. Ancak Roma İmparatorluğu’nun ilk yıllarında başlayan ve organize bir üretimin kanıtı olan Kos amphoralarından gelişen DR 2-4 formunu aynı şekilde taklit olarak görmemek gerekir. İmparatorluk tarafından desteklenen şarap üretiminin bir bölgede yoğunlaşması yerine bölgelere yayılması politikası doğrultusunda benzer kaliteli şarapların üretildiği alanlarda DR 2-4 amphoralarının üretimi teşvik edilmiştir. Bununla birlikte farklı bölgelerin üretimini belgeleyen DR 2-4 amphoralarının bu bölgesel ayırımı da her zaman istatistik verilerde bulunmamaktadır.

²⁰ Defernez 2002, s. 243.

²¹ Marchand 2002, s. 251; Defernez – Marchand 2003.

²² Vogeikoff-Brogan – Apostolakou 2004, s. 419, fig. 2d; Hayes 1983, s. 143-151.

²³ Rauh – Slane 2000, s. 319; Lund 2000, s. 565.

²⁴ Rauh 2004, s. 333, fig. 14.

²⁵ Desbat – Picon 1986, s. 637-648 ; Desbat 2003, s. 45 Desbat 2004, s. 294.

Taklit üretimlerin Geç Antik Dönem’de de devam ettiği bilinmektedir. Afrika seramiğinin farklı merkezlerde taklit edilmesi bu seramik tipinin Akdeniz’deki büyük boyutlu yayılımını açıklarken, içinde ürünlerin taşındığı amphoraların taklit edilme nedenleri bölgesel ürünlerin pazarlanması amacını gütmektedir. Tunus’da Papput’da bulunan Keay XXV.3 tipi bir amphoranın veya Afrika’da bulunan merkezlerde sıklıkla rastlanan spatheia amporelarının bölgenin üretiminden tamamiyle farklı hamur özellikleri göstermesi istatistiklerde çoğunlukla atlanan ya da karıştırılan verilerdir. Benzer bir durum çok daha yaygın olarak üretilen LR 1 amphoralarında karşımıza çıkmaktadır. Kilikia Bölgesi’nde en azından 13 atölyede üretildiği bilinen LR 1 amphoralarının Kıbrıs’ın güneyinde üç atölyede, Ege adalarında, Suriye’de ve Suriye Filistin kıyılarında da üretilmesi, taklitten çok benzer formların aynı anda piyasada bulunduğunu göstermekte, istatistiklere yansımayan üretim yerlerinin, tüketim merkezlerinin ithalat politikasını tam olarak yansıtamadığı gerçeğini göstermektedir.

Tekrar kullanım

Antik Dönemde amphora gibi dayanıklı ve uzun süre kullanılması mümkün olan seramik kapların ikinci kez, hatta üçüncü kez kullanıldığı bilinmektedir²⁶. Ayrıca, kara kazılarında analizlerinin yapılma imkanı olmadığı durumlarda çoğunlukla belirli tipte amphoraların belirli ürünler için kullanıldığı prensibi kabul edilmektedir. Ancak birçok batıkta aynı tipte amphoranın içinde farklı ürünler kullanıldığı da ortaya çıkarılmıştır. İ.S. 11. yüzyıla tarihlendirilen Serçelimanı Batığı’nda hem şarap hem de zeytin ürünlerinin taşınmasında kullanılan amphoraların ağız kenarındaki kırıklar bu amphoraların daha önce de kullanılmış olduğunu göstermektedir²⁷.

Seramik Buluntuların Yerleşimin Yapısıyla İlişkileri:

Antik Dönem ekonomisinin önemli göstergeleri olarak değerlendirdiğimiz seramik buluntuların doğru yöntemler kullanıldığında yerleşimin modeli ve ekonomik yapısı hakkında önemli bilgiler sunduğu görülmektedir²⁸. Bununla birlikte, kazılar sırasında ele geçen seramiğin kentin ihtiyaçları doğrultusunda yapılan ithalatın ne kadarını yansıttığı önemli bir

²⁶ Koehler 1995, s. 327, dip not 14.

²⁷ Van Doorninck 1989, s. 256.

²⁸ Horden – Purcell 2001, s. 345; Tomber 2004, s. 155.

tartışma konusudur²⁹. Kentlerin göreceli olarak zengin mahallelerinde yapılan kazıların varlıklı halkın beğenisini ve ihtiyaçlarını yansıttığı kesindir. Ancak, geçmişte çoğunlukla kazıların yapılması gereksiz görülen orta ve alt sınıfın yaşadığı mekanların incelenmesine önem verilmesi bölgeye ulaşan seramiğin boyutlarını bir ölçü de olsa ortaya koymakta, bu da halkın kullanmış olduğu seramik gruplarının belirlenmesini, diğer bir deyişle bölgenin ithalat modelinin ortaya çıkarılmasını sağlamaktadır. İspanya'nın Kuzey Doğusu'nda Vilauba'da yapılan kazılarda çiftlik yerleşimlerinde ortaya çıkarılan seramiğin kıyı yerleşimlerinde bulunanlardan farklı nitelikte olduğu belirlenmiştir³⁰. Kırsal yaşamın ekonomik özgürlüğü lehine yönelik yaklaşımların kısmen doğru olduğunu kabul etsek de, kentlerin gerçek ithalat modellerinin farklı bölgelerdeki buluntuların ortalamalarının alınarak yapılmasını savunmaktayız. Zira, kırsal yerleşim için özel kargolarla yapılacak ithalat, kentin ihtiyacı doğrultusunda yapılan ithalata oranla oldukça pahalı ve güç bir ticaret yöntemidir. Antik Dönem şartları dikkate alındığında gümrük, vergilendirme ve güvenlik sorunlarını kırsal yerleşimlerin tek başlarına karşılaması oldukça düşük bir olasılıktır. Kırsal yerleşimlerdeki ithal ürün farklılığı ya da azlığı, kendi kendine yetebilen bir yapıya ihtiyaç duymalarından kaynaklanmış olmalıdır. Kente bağlı farklı yerleşim birimlerindeki ihtiyaçların değişkenlik göstermesi, kente ulaşan kargoların da toplumun çeşitli alım gücüne hitap edecek mallarla dolu olmasını gerektirmiştir. Bunun yanında, aynı merkezde gerçekleştirilen kazılardaki seramik buluntu grafiklerinin de her zaman aynı oranları yansıtmadığı görülmektedir. İtalya'da Brindisi kentinde gerçekleştirilen kazılarda bulunan seramiklerin tiplere göre dağılım grafikleri, kentin farklı mahallelerindeki yaşam seviyesini yansıtacak ölçüde farklılıklar göstermektedir³¹.

Diğer önemli bir tartışma ise ithal edilen seramiğin yaşayanlar için taşıdığı önem derecesidir. Bugün İspanyol üretimi ince seramiğin Gallia'da birçok merkezde bulunmasının halkın birinci tercihi olmadığını biliyoruz. Zira Akdeniz'de İspanyol amphoralarını taşıyan batıklarda ikincil kargo olarak bu ince seramiğin bulunması *negatiotoresin* kar marjını arttırmaya

²⁹ Sellés 1998, s. 99.

³⁰ Reynolds 2003, 2003, s. 575.

³¹ Auriemma – Quiri 2004, s. 45, fig. 4.

yönelik olarak tüketiciye empoze ettiği bu ürün için pazar yaratma çabası olarak değerlendirilmiştir³². Bu durumda Gallialılar için İspanyol zeytinyağı birinci tercih, İspanyol seramiği ise fiyatı nedeniyle cazip bir üründür.

Bulunamayanların Antik Dönem Ekonomisinin Kurgusundaki Yeri

İstatistiklerde dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta da elde edilen verilerin dışında ele geçmeyen öğelerdir. Sözgelimi, Khios şarabının karşılığında, Ada'nın ihtiyacı olan tahılı hangi şartlarda temin ettiği henüz cevaplanmamıştır³³. Dolayısıyla antik dönem ekonomisi üzerine gerçekleştirilen çalışmalarda sadece inorganik maddelerin kalıntularından yararlanılarak yapılan yorumlarda bu öğe unutulmakta, antik dönem ticaretinin sadece amphoralarda taşınan ürünlerden ibaret olduğu yanlışlığına düşülmektedir. Amphoralarla taşınmadıkları için ele geçmeyen tahıl ihracatının maddi kanıtları gibi³⁴ farklı maddelerde taşınan ürünlerin hangi boyutta ticarete kullanıldığı da tam olarak ortaya konulamamaktadır. Benzer bir durum İtalya Yarımadası ve Gallia'da bulunan üreticilerin İ.Ö. 1. yüzyılın sonunda ve İ.S. 2. yüzyılın sonlarında aniden gelişen akımlara ya da zorunluluklara³⁵ uyarak ihracatta ahşap fıçı kullanmasıyla karşımıza çıkmaktadır³⁶.

Bir bölgenin ticari ilişkileri incelenirken ürettiği ürünlerin ancak tespit edilebilenlerinin değerlendirildiği unutulmamalıdır. Bugün hangi bölgede üretildiğini bilemediğimiz formların istatistiklerde tanımlanamayanlar grubunda yer alması bölge ticaretinin eksik olarak yorumlandığı anlamına gelir. Bununla birlikte eksik ve hatalı tanımlar da istatistiklerin yanlış olarak yorumlanmasına neden olmaktadır. Dikkat edilmesi gereken en önemli nokta seramik grubunun bilimsel literatürde yaygın kullanımı olan genel kataloglara atfedilerek sunulmasıdır. Sadece tanımının kullanıldığı seramiklerin günümüz istatistiklerinde kullanılabilen öğeler olmadığı açıktır³⁷.

³² Green 1990, s. 165.

³³ Dupont 1998, s. 151.

³⁴ Tchernia 2003, s. 619.

³⁵ Manacorda – Panella 1993, s. 64.

³⁶ Tchernia – Olmer 2004, s. 116; Marlière 2004, s. 278; Green 1990, s. 162.

³⁷ Hayes 2001, s. 278.

Özellikle yeni tespit edilen formların tüketim merkezlerinde daha titiz bir şekilde incelenmesi gerekmektedir³⁸. Böylece, Antik Dönem ekonomisi üzerine yapılacak yorumlarda hata payı azaltılacaktır. Belirlenemeyen formların oranları da istatistik çalışmaları için sürekli bir sorun oluşturmuştur. Roma'da Palatinus Tepesi'nde gerçekleştirilen kazılarda İ.S. 425 yıllarına tarihlendirilen tabakalarda belirlenemeyen formların oranı 15.4 iken, İ.S. 5. yüzyılın sonunda bu oranın 43.2'ye ulaşması istatistiğin kullanılabilirlik oranını düşürmektedir³⁹. Dolayısıyla üretim merkezlerinin tespitine yönelik yüzey araştırmaları ve bu ürünlerin tipolojik gelişimini aydınlatacak atölye kazıları, ihracat pazarının ve ekonomik ilişkilerin ortaya çıkarılmasında en önemli aşamayı oluşturduklarından özel bir ilgiyi hak etmektedir.

³⁸ Tomber – Williams 2000, s. 48.

³⁹ Carignani 1986, s. 42, tab. 3.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

Auriemma – Quiri 2004

Auriemma, R. – E. Quiri, “Importazioni di anfore orientali nell’Adriatico tra primo e medio impero”, *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean*, Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens, September 26-29, 2002, (ed.) J. Eiring – J. Lund, Monographs of the Danish Institute at Athens, Vol. 5, Denmark, 43-56

Barberan 1998

Barberan, S., “Evolution des importation d’amphores en Languedoc oriental”, *SFECAG, Actes du Congrès d’Istres*, 21-24 Mai 1998, 69-83

Bonifay 2004

Bonifay, M., *Etudes sur la céramique romaine tardive d’Afrique*, BAR Int Series 1301, Oxford,

Carignani 1986

Carignani, A. – C. Panella, et alii, “Rome, il contesto del tempio delle Magna Mater sul Palatino”, *Estratto del Volume Societa Romana e Impero Tardoantico le merci gli Insediamenti a Cura di Andrea Giardina*, III, 27-43

Defernez 2002

Defernez, C., “Le poids de l’orientalisation et de l’hellénisation au travers des échanges et des productions céramiques dans l’angle nord-est du delta égyptien”, *Céramique Hellénistiques et Romaines TMO 35*, Maison de l’Orient, Lyon, 235-24

Defernez – Marchand 2003

Defernez, C. – S. Marchand, “Les imitation égyptiennes des conteneurs d’origine égéene et levantine (du VIe siècle au début du IIe siècle av. J.-C.): un exemple d’innovation technique secondaire”, Publication des Actes du Colloque International l’Apport de l’Egypte a l’Histoire des Techniques, Méthodes, Chronologie te Comparaisons.

Desbat – Picon 1986

Desbat, A. – M. Picon, “Les importations d’amphores de Méditerranée Orientale a Lyon (Fin de Ier siècle avant J.-C. et Ier siècle après)”, *BCH Suppl XIII*, Recherches Sur les Amphores Grecques, Paris, 637-648.

Desbat 2003

Desbat, A., “Amphorae from Lyon and the Question of Gaulish Imitations of Amphorae”, *Amphorae in Britain and the Western Empire, JRPS*, Vol. 10 (ed. J. Plouviez), Oxford, 45-49

Desbat 2004

Desbat, A., Chapitre 15, Marques et images de marques, *Le Vin, Nectar des Dieux Génie des Hommes*, (ed.) J.-P. Brun, M. Poux, A. Tchernia, Gollion, 291-301

Duncan-Jones 1990

Duncan-Jones, R.P., *Structure and Scale in the Roman Economy*, Cambridge, 30-47

Dupont 1998

Dupont, P., *Archaic East Greek Trade Amphoras*, 142-226

Freed 1995

Freed, J., “The Late Series of Tunisian Cylindrical Amphoras at Carthage”, *JRA*, Vol. 8, 155-191

- Fulford – Peacock 1984
 Fulford, M. G. – D. P. S. Peacock, *The Avenue du President Habib Bourguiba, Salamambo: The Pottery and Other Ceramic Objects From The Site, Excavations at Carthage : The British Mission* Vol. 1, 2, 8-140
- Gras 1987
 Gras, M., “Amphores commerciales et histoire archaïque”, *Dialoghi di Archeologia*, Terza Serie Anno 5, 1987, 41-50
- Green 1990
 Green, K., *The Archaeology of the Roman Economy*, Berkeley 1990.
- Harris 1993
 Harris, W. V., “Between Archaic and Modern: Some Current Problems in the History of the Roman Economy”, *JRA*, Supplementary series no. 6, *The Inscribed Pottery, Production and Distribution in the Roman Empire in the Light of Instrumentum Domesticum*, (ed.) W. V. Harris, Ann Arbor, 11-29
- Hayes 1983
 Hayes, J. W., “The Willa Dionysos Excavations Knossos: The Pottery”, *BSA*, No. 78, 143-151
- Hayes 2001
 Hayes, J., “Late Roman Fine Wares and their Successors: A Mediterranean Byzantine Perspective (with reference to the Syro-Jordanian Situation)”, *La Céramique Byzantine et Proto-Islamique en Syrie-Jordanie (IVe-VIIIe siècles apr. J.-J.)*, Actes du colloque tenu a Amman 3-5 Decembre 1994, Beyrouth, 275-282
- Hesnard 1986
 Hesnard, A., “Imitations et raisonnement archéologique”, *BCH Suppl XIII*, Recherches Sur les Amphores Grecques, Paris, 69-79.
- Hesnard 1998
 Hesnard, A., “Des amphores pour l’histoire du commerce. Que compter et pourquoi”, *La quantification des céramiques, conditions et protocole*, (ed.) P. Arcelin – M. Tuffreau-Libre, Collection Bibracte 2, Table ronde des 7-9 avril 1998, Bibracte, 17-22
- Horden – Purcell 2001
 Horden, P. – N. Purcell, *The Corrupting Sea, A Study of Mediterranean History*, Oxford
- Koehler 1995
 Koehler, C. G., “Wine Amphoras in the Ancient Greek Trade”, *The Origins and Ancient History of Wine*, Luxemburg, 323-337
- Liou – Sciallano 1989
 Liou, B. – M. Sciallano, “Le trafic du port de fos dans l’antiquité: essai d’évaluation a partir des amphores ”, *S.F.E.C.A.G.*, Actes du Congrès de Lezoux, 153-167
- Lund 2000
 Lund, J., “The Pinched Handle Transport Amphorae as Evidence of the Wine Trade of Roman Cyprus”, *International Congress of Cypriot Studies*, Nicosia, 565-578
- Manacorda – Panella 1993
 Manacorda, D. – C. Panella, “Anfore”, *JRA*, Supplementary series no.6, *The Inscribed Pottery, Production and Distribution in the Roman Empire in the Light of Instrumentum Domesticum*, (ed.) W. V. Harris, An Arbor, 56-64

- Marchand 2002 Marchand, S., “Le maintien de la tradition pharaonique pour les productions des céramiques datées de l’époque ptolémaïque en Egypte”, *Céramique Hellénistiques et Romaines* TMO 35, Maison de l’Orient, Lyon, 235-245
- Marlière 2004 Marlière, E., Chapitre 14, Outres et Tonneaux, *Le Vin, Nectar des Dieux Génie des Hommes*, (ed.) J.-P. Brun – M. Poux – A. Tchernia, Gollion, 279-290
- Panella – Anselmino 1986 Panella, C. – L. Anselmino, v.d., “XI. Cartagine”, *Estratto del Volume Societa Romana e Impero Tardoantico*, III, 163-195
- Pieri 1998 Pieri D., 3.4 Les amphores des sondages, Les fouilles de la Bourse. Les niveaux d’époque romaine. *Fouilles a Marseille. Les mobiliers (Ier-VIIe siècles ap. J.-C.)*, (ed) M. Bonifay – M.-B. Carre – Y. Rigoir, *études massaliètes* 5, Aix-en-Provence, 108-127
- Piton 1998 Piton, J., “Contexte amphorique du début du Ve siècle a Arles (Bouches-du-Rhone)”, *SFECAG, Actes du Congrès d’Istres*, 21-24 Mai 1998, 107-114
- Py 1997 Py, M., 14. Typologie céramiqueles modules Dicocer et Typocer, Syslat 3.1, Sytem d’Information Arcéologique, *LATTARA* 10, Lattes, 207-233
- Raynaud 1990 Raynaud, C., Le village gallo-roman et médiéval de Lunel-Viel (Hérault), la fouille du quartier ouest (1981-1983), Paris, 290-297
- Rauh – Slane 2000 Rauh, N. K. – K. W. Slane, “Possible Amphora Kiln Sites in W. Rough Cilicia”, *Journal of Roman Archaeology* 13, 319-330.
- Rauh 2004 Rauh, N., “Pirated Knock-offs: Cilician Imitations of Internationally Traded Amphoras”, *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean*, Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens, September 26-29, 2002, (ed.) J. Eiring – J. Lund, Monographs of the Danish Institute at Athens, Vol. 5, Denmark, 329-336
- Reynolds 2003 Reynolds, P., Spain, Portugal and Balearics: 4th -7th century (Late Roman, Byzantine and Visigothic), *VIIe congrés international sur la céramique médiévale en méditerranée*, Thessaloniki, 11-16 Octobre 1999, 2003, 571-585
- Sellés 1998 Sellés, H., “Classer et compter la céramique issue des fouilles urbaines. Un exemple d’approche lié a l’information des données”, *La quantification des céramiques, conditions et protocole*, (ed.) P. Arcelin – M. Tuffreau-Libre, Collection Bibracte 2, Table ronde des 7-9 avril 1998, Bibracte, 99-104
- Şenol 2005 Şenol, A. K., “A Statistical Essay on the Importation of Alexandria between the Early Hellenistic and the Arabic Periods through the Amphorae, Found in the Salvage Excavations of CEA”, *CCE* 8, (baskıda)

- Tarradel Mateu 1993 Tarradel Mateu, M., v.d., “Un conjunt de materials d’època tardo-republicana de la ciutat romana de Pollentia (Alcudia, Mallorca)”, *Pyrenae* 24, 238-267
- Tchernia 2003 Tchernia, A., “Epaves antiques, routes maritimes directes et routes de redistribution ”, *Nourrir les cités de Méditerranée, L’atelier méditerranéen*, (ed.) B. Marin – C. Virlouvet, Paris, 613-623
- Tchernia – Olmer 2004 Tchernia, A. – F. Olmer, Chapitre 5, Le vin de l’Italie romaine, *Le Vin, Nectar des Dieux Génie des Hommes*, (ed.) J.-P. Brun – M. Poux – A. Tchernia, Gollion, 105- 121
- Tomber 1993 Tomber, R., “Quantitative Approaches to the Investigation of Long-Distance Exchange”, *Journal of Roman Archaeology*, Vol. 6, 142-165.
- Tomber – Williams 2000 Tomber, R. – D. Williams, “Egyptian Amphorae in Britain and the Western Provinces”, *Britannia*, Vol. XXXI, 41-54
- Tomber 2004 Tomber, R., “Polarising and Integrating the Late Roman Economy: The Role of Late Roman Amphorae 1-7”, *Ancient West & East*, Vol. 3, No. 1, Boston, 155-165
- Van Doorninck 1989 Van Doorninck, F. H., “The Cargo Amphorae on the 7th Century Yassı Ada and 11th Century Serçe Limanı Shipwrecks: Two Examples of a Reuse of Byzantine Amphorae as Transport Jars”, *BCH Suppl.* XVIII, 249-257.
- Vogeikoff-Brogan – Apostolakou 2004 Vogeikoff-Brogan, N. – S. Apostolakou, “New Evidence of Wine Production in East Crete in the Hellenistic Period”, *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean*, Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens, September 26-29, 2002, (ed.) J. Eiring – J. Lund, Monographs of the Danish Institute at Athens, Vol. 5, Denmark, 417-428.

AMPHORA MÜHÜRLERİNİN KÖKEN VE SOSYAL STATÜNÜN BELİRLENMESİNDEKİ ETKİLERİ VE KENT LOKALİZASYONUNUN TESPİTİNE KATKILARI

Gonca CANKARDEŞ-ŞENOL*

Abstract

Being the most significant evidence of ancient trade, the amphoras were stamped on their handles from the beginning of the Classical Period by some of the producer cities systematically. The stamped handles found in the excavations give clues, firstly, the origin of the amphora itself. This feature apparently points out the commercial relation of the city where it was found and the city where it was produced in. On the other hand, the quantity of stamped handles give information about the quality and capacity of trade in different periods. As their being an epigraphical material and having important dating criteria, they permit to date other material in the contexts where they have been recorded. Besides all above mentioned characteristics of the stamps, according to the sectors in the ancient city where they have been found, they can give important information on the origin and social position of the people, the density of population at certain periods, the direction of the cities' expansion and the period of utilization and relocalisation of the cities. The stamped amphora handles found in the rescue excavations made by CEAlex in the capital of Ptolemies, Alexandria (in Egypt), both in the city and its necropolis, the excavations in its nearby city on the west, Taposiris Magna and on the Nelson island, situated in the east of Alexandria, have given important results on different subjects mentioned above.

Keywords: Kent, lokalizasyon, amphora mühürleri, ticaret, Mısır, Akdeniz.

Antik Dönemde kentler arasındaki ticaretin en belirgin kanıtlarını oluşturan amphoralar, Klasik Dönemin başlarından itibaren, amphora üreticisi kent devletlerinin bir kısmı tarafından düzenli, bazıları tarafından da sistem-siz olarak mühürlenmişlerdir. Kazı çalışmaları sırasında ele geçen amphora

* Yrd. Doç. Dr. Gonca Cankardeş-Şenol, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, 35100, Bornova / İzmir - Türkiye.

mühürleri, öncelikle, amphoranın veya amphora parçasının kökeni konusunda bilgi elde edilmesini sağlamaktadır. Bu, özellikle, tüketim merkezi ile üretici kent devleti arasındaki ticareti ortaya koyduğu gibi, ticaretin niteliğini ve ele geçen amphora parçalarının miktarından hareketle, belirli dönemdeki ticaretin kapasitesinin saptanmasına da yardımcı olmaktadır. Bunun yanı sıra, amphora mühürlerinin aslında epigrafik kanıt olmaları, ele geçtikleri kontektlerin kesin tarihini vermeleri açısından da önemini ortaya koymaktadır. Günümüzde amphora mühürlerinin bu özelliklerinin yanında ve sikkeler gibi tarihleyici karaktere sahip olmaları nedeniyle, aynı tabakalarda veya kontektlerde ele geçen diğer arkeolojik malzemenin de değerlendirilmesinde kullanılmaktadır.

Antik dünyanın önemli ticaret ve tüketim merkezlerinde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında ele geçen çok sayıda amphora mühürlerinden tabaka tarihlemek gibi tek bir sonuç elde edilmesi yerine, değişik konularda ipuçlarının sağlanması da mümkündür. Büyük kentlerde ve bu kentlerin çeşitli semtlerindeki veya kentlerin nekropolislerindeki kazı çalışmalarında bulunan amphora mühürlerinden kentin genelinde ve farklı semtlerinde yaşayan halkın kökeni, sosyal durumu, belirli dönemlerdeki nüfus yoğunluğu ve kentin gelişim yönü izlenebilmektedir.

Bu verilerin elde edilebildiği önemli ticaret liman kentleri arasında yer alan Mısır'ın Alexandria (İskenderiye) kentinin (fig. 1) farklı semtlerinde ve yakın çevresinde, 1900'lü yılların başından itibaren, çok sayıda kazı çalışması gerçekleşmiş¹ ve ele geçen amphora mühürlerinin bir kısmı yayınlanmış², büyük bölümü ise Alexandria Greko-Romen Müzesi'nde korunmaya alınmıştır. Alexandria'da yaşayan Yunan kökenli bir eski eser koleksiyoncusu olan Lukas Benaki'nin amphora mühürlerinden oluşan büyük koleksiyonunu (fig. 2), 1960'lı yıllarda müzeye bağışlaması³ ile günümüzde, müzedeki mühür sayısı yaklaşık 150.000'e ulaşmıştır. Koleksiyonda yer alan mühürler, mühürlerin stilistik incelenmesine ilişkin bilgilerin elde edilmesini mümkün kılarken kentin geneli konusunda yorum yapılmasını sağlamaktadır. Bu mühürlerden elde edilen bilgileri şu şekilde

¹ Bkz. Şenol, G. C. 2000.

² Bkz. Breccia 1921, s. 18-55; Miller 1875, s. 374-390; Rodziewicz – Fattah 1991, s. 131-139; Sztetyllo 1975, s. 160-235; *a.g.y.* 1978, s. 260-303; *a.g.y.* 1981, s. 160-212; *a.g.y.* 1992, s. 152-223; Zeitoun vd. 1998, s. 367-379; Christophi – Empereur 2002, s. 341-349; Empereur 1993, s. 81-90.

³ Grace 1964, s. 518-522; *a. g. y.* 1966, s. 86-88.

özetlemek mümkündür: Rhodos amphora mühürlerinin, genel toplamın % 90'ını içermesi göz önüne alınarak, kentin İ.Ö. 331'deki kuruluşundan itibaren Rhodos ile yakın ticari ilişkiler içerisinde olduğu görülmektedir. Özellikle kazı çalışmalarından ele geçen mühürlerin tarihlendikleri periodlar incelendiğinde (diagram 1), ticari hareketlilikte çeşitli dalgalanmalar dikkati çekmektedir. Bu dalgalanmalar, tarihi, politik ve bazen de doğal olaylara bağlı olarak değişmektedir. Mühürlü kulplar aracılığıyla tespit edilen ticari patlamalar, Rhodos mühür kronolojisine göre İ.Ö. c. 205-175 (Period III) ile İ.Ö. c. 145-108 (Period V) tarihlerinde olmuştur. İlki, Rhodos'da İ.Ö. 227/226 yılında gerçekleşen yıkıcı depremin⁴ ertesinde gerçekleşmiştir. Aynı zamanda takas merkezi olan ada devleti, farklı kentlerden gelen ürünlerin, talep edildikleri yerlere gönderilmesinde önemli arabuluculuk görevi yapmaktadır. Deprem sonucu hasar gören kentin stratejik konumu ile mevcut görevini sürdürmesini sağlamak ve yeniden onarımı için, diğer kentlerin yardımcı olduğu bilinmektedir⁵. Ayrıca Ptolemaios IV Philopator (İ.Ö. 221-204) ve Ptolemaios V Epiphanes (İ.Ö. 204-180)⁶ dönemlerinde ada ile yakın politik ilişkiler, iki kent arasındaki ticari ilişkilere de bir ivme kazandırmıştır. İkinci patlama ise Alexandria'da yaşayan Laodikeia kökenli halkın varlığı ve tercihleri ile yakından ilişkilidir. Aslında, İ.Ö. II. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Rhodos mühürlü amphoraları sadece Alexandria'da değil, tüm Doğu Akdeniz ve özellikle de Levant Bölgesinde yoğun olarak ele geçmektedir. Bunun nedeni, söz konusu dönemde, Rhodos amphoralarının boş olarak da satılması ve bir şarap üreticisi olan, ancak bunun sevkiyatını yapacak kaplar üretmeyen Syria'daki Laodikeia kenti tarafından alınmasıdır⁷. Alexandria'da özellikle bu period içerisinde Laodikeia'lı nüfusunun yoğunluğu, alışkın oldukları ürünü talep ve tercih etmelerine neden olmuş olmalıdır. Bunun sonucu olarak, kentte, Rhodos amphoraları içerisinde gelen Laodikeia şarabı tüketilmiştir. Nüfusun talebe etkisi, Alexandria için bu şekilde açıklanabilirken, Rhodos'un Doğu Akdeniz'deki ticari ikinci çıkışını hazırlayan, şüphesiz, diğer etmenler de bulunmaktadır. Rhodos'un II. Makedonia Savaşında Roma'ya karşı kararsız tutumu sonucu cezalandırılması ve Anadolu topraklarındaki ürünlerinden

⁴ Marlowe 1971, s. 50-52; Austin 1981, s. 464.

⁵ Austin 1981, s. 163-164 (Polybius v. 88-90.4'ün çevirisi)

⁶ Rostovtzeff 1941, s. 692.

⁷ Fraser 1972, s. 167-168.

gelir elde etme zorluğuna düşmesi⁸ ve buna ek olarak İ.Ö. 167 yılında Delos'un serbest liman ilan edilmesiyle ticari faaliyetlerin Delos üzerinden yapılması, Hellenistik Dönemin en önemli şarap üreticilerinden biri olan Rhodos'un mallarının önemli tüketici kentlerde azalmasına neden olmuştur. Roma'nın gücünün artışı ile orantılı olarak, Akdeniz'de ve Alexandria'da Romalı tüccarların sayısının artışı Rhodos'un karşılaştığı diğer engellerden biridir⁹. Rhodos'un ilk ticari patlamasından sonra, ürünleri açısından, Doğu Akdeniz'de ve Alexandria'da yaşanan durağanlık yukarıda sözü edilen olumsuzluklardan kaynaklanmaktadır. Bu dönem, mühür kronolojisinde Period IV'e yani, İ.Ö. c. 174-146 yılları arasına denk gelmektedir.

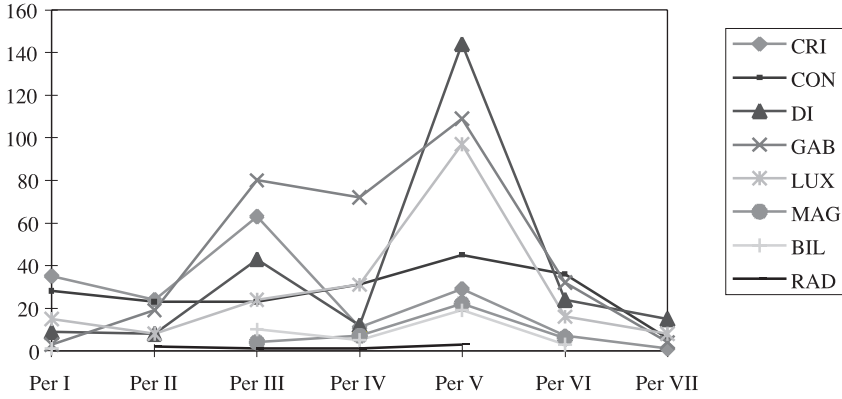

Diagram 1. Alexandria'da kurtarma kazılarının gerçekleştirildiği tüm sektörlerden elde edilen sonuçlara göre oluşturulan, Rhodos amphora mühürlerinin periodlara göre dağılımı.

Tam kapasite ile faaliyetlerini gerçekleştiremeyen ve gelirleri azalan Rhodos'un, durumu Senato'ya şikayet etmesi sonucu eski haklarını yeniden elde etmiş olması¹⁰ ve Laodikeia'lı nüfusun da etkisi ile hem Alexandria'da hem Doğu Akdeniz'de, Rhodos amphoralarında o döneme kadar hiç yaşanmayan bir çıkış olmuştur. Müzedeki koleksiyonda yer alan ve halen devam eden kurtarma kazıları sonucu ele geçen Rhodos amphora mühürlerinin istatistikleri aynı doğrultuda olup, toplamda benzer sonuçları vermektedirler. Kurtarma kazılarının yapıldığı, Ptolemaioslar Dönemindeki

⁸ CAH VIII, 1930, s. 631.

⁹ Rostovtzeff 1941, s. 771; Fraser – Bean 1954, s. 71.

¹⁰ Fraser 1972, s. 164.

Alexandria kentinin değişik mahallelerindeki farklı sektörlerde¹¹, semtin konumuna göre bazı küçük farklılıklar saptanmaktadır. Kentin o kesiminde yaşayan halkın sosyal statüsü bunu belirlerken, kentin en erken yerleşim yeri ile yıllar içerisinde oluşan, nüfus artışı ile birlikte kentin yayılımı ve gelişimi de bu oranların değişmesinde etken olmuştur.

Alexandria’da ele geçen amphora mühürleri içerisinde miktar bakımından ikinci sırayı Knidos kökenli olanlar oluşturmaktadır (diagram 2). Yaklaşık aynı dönemlerde, özellikle Büyük İskender’in seferleri nedeniyle ordunun ucuz şarap ihtiyacını karşılamak üzere yoğun üretime geçen ve Akdeniz’in iki önemli rakibi olan Rhodos ve Knidos’un, ticaret rotaları farklı yönlerde gerçekleşmiştir. Knidos, Atina ve Delos’un içinde bulunduğu kuzey pazarını elinde tutarken, Rhodos doğuya yönelmiştir.

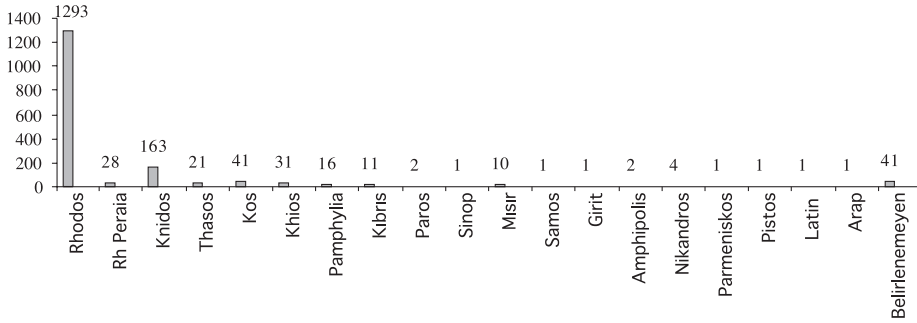

Diagram 2. Alexandria Kurtarma kazılarında ele geçen amphora mühürlerinin kökenlerine göre dağılımı.

Alexandria ile ticari ilişkiler içerisindeki diğer kent devletleri Kos ve Khios’dur. Bu iki üretici devletin amphoralarına ait mühürlü kulplar Knidos kökenlilere oranla çok daha az sayıda ele geçmişlerdir. Ancak, bu sonuç, Alexandria’nın Kos ve Khios’la yoğun ticari ilişkiler içerisinde olmadığını göstermemektedir. Çünkü, söz konusu kentler sistemli mühürlenme yapan kentler arasında yer almamaktadırlar ve özellikle Kos üretimi amphoraların çok azının mühürlü olduğu bilinmektedir. Ayrıca Rhodos ve Knidos amphoraları her iki kulplarında da mühür taşırken, Kos, Khios ve diğer

¹¹ 1992 yılından bu yana Alexandria kentinde Prof. Dr. Jean-Yves Empereur başkanlığında Alexandria Araştırmaları merkezi tarafından gerçekleştirilen kurtarma kazıları ile ilişkili olarak bkz. Empereur 1994, s. 503-519; a.g.y. 1995-I, s. 169-171; a.g.y.1995-II, s. 743-760; a.g.y. 1996, s. 959-970; a.g.y. 1997, s. 831-847; a.g.y. 1998-I, s. 611-638; a.g.y. 1998-II, s. 178-180; a.g.y. 1998-III.

birçok merkeze ait amphoraların tek kulpları mühürlüdür. Ancak düzensiz mühürlenmelerine ek olarak, Khios amphora mühürlerinin sayısal azlığı için açıklama, biraz daha farklı olmalıdır. Antik yazarlar tarafından övgü ile söz edilen Khios şarabı pahalı olması nedeniyle daha sınırlı sayıda alıcı bulmuştur. Alım gücü düşük olan alıcıların da ürünlerini satın alması için, Khioslu üreticilerin lagynoslar ürettikleri bilinmektedir¹². Bu tür kapların Rhodoslu çömlekçiler tarafından da üretilmiş olduğu Alexandria’da ele geçen çok sayıdaki lagynos mühürlü kulplarından anlaşılmaktadır. Khios’un amacı bilinirken, Rhodos’un bu üretimi hangi nedenle gerçekleştirdiği kesin olarak bilinmemektedir. Zaten ucuz olan şarabı için böyle bir uygulama yapması düşünülemeyeceğinden, belki de bu kapların özel şarapları içerdiği¹³ veya malın tanıtımına yönelik eşantiyon amacının olduğu kabul edilebilir. Zira, 1/3 veya 1/4 oranında küçük boyutlu amphoraların da bulunduğu bilinmektedir¹⁴.

Klasik Dönem içinde mühür uygulamaya başlayan ve Alexandria kentinin kurulduğu tarihten kısa bir süre sonra, İ.Ö. III. yüzyılın başlarında mühürlü amphora üretiminin sonlarına gelen ve zaten coğrafi olarak uzakta yer alan Thasos ve Karadeniz kentlerine ilişkin kanıtların miktarı oldukça azdır. Alexandria’da talep gören ürünlerin ithal edildiği diğer merkezler arasında, Batı Anadolu (Nikandros Grubu), Makedonya-Pella (Parmeniskos Grubu), Kilikia’daki (?) (Pistos Grubu) üreticiler ve Kıbrıs, Pamphylia, Rhodos Peraiası¹⁵, Kyrene, Girit, Korkyra, Akanthos-Amphipolis, Korinth, Samos, Berytos gibi daha az sayıda mühürlü amphora üreten kent devletleri veya bölgeler yer almaktadır. Ayrıca İ.Ö. II. ve I. yüzyıllarda Doğu Akdeniz’de önemli pazara sahip, Lamboglia II, Brindisi, Dressel 1 (A-B-C) ve Dressel 6A formlarında İtalyan üretimi, Roma Cumhuriyet Dönemi amphoralarına ait mühürlü kulplar da önemli oranda bulunmaktadır.

¹² Grace – Savvatanou-Petropoulakou 1970, s. 360-361; Grace 1956, s. 166-167; a. g. y. 1979, fig. 50.

¹³ Örneğin, *Deipnosophistae* (I 31, s. 139) adlı eserinde Athenaeus, Rhodoslu Timachidas’ın Rhodos’da, tedavi edici özelliğe sahip ve şıraya benzeyen bir şarap olduğundan söz ettiğini bildirmektedir.

¹⁴ Ariel – Finkielsztejn 2003, s. 142-143, Rh10-11; Blinkenberg 1933, s. 110, fig. 49; Cavalier 1985, s. 112, fig. 128a; Benoit 1961, s. 29, fig. 8; Wallace 1986, s. 93.

¹⁵ Aslında Rhodos Peraiası’nın durumunu daha farklı değerlendirmek yerinde olacaktır. İ.Ö. c. III yy.’ın ilk çeyreğinin sonlarından itibaren bölgede mühürlü amphora üretimi gerçekleşmiştir. Yoğun mühürlü amphora üretimi ile tanınan Hieroteles’in atölyesine ek olarak farklı atölyelerde, bugünkü bilgilerimiz ışığında, İ.Ö. III. yüzyılın sonlarına kadar üretim devam etmiştir (Bkz. Doğer 1994, s. 195-218; Doğer – Şenol 1996, İzmir, s. 59-73; Şenol, G. C. vd. 2004, s. 353-359). İ.Ö. I. yüzyılın sonlarından itibaren de “Geç Rhodos amphoraları” olarak tanınan mühürsüz amphoralar üretilmiştir (Bkz. Şenol 1996, İstanbul, s. 165-172).

Roma'nın bu dönemden itibaren başlayan Akdeniz'e yayılan gücüne Alexandria'daki Romalı tüccarların sayısının artışı da eklenince ortaya çıkan bu sonuç şaşırtıcı değildir.

Prof. Dr. Jean-Yves Empereur'un başkanı olduğu, *CNRS*'ye bağlı (*Centre National de la Recherche Scientifique*) Alexandria Araştırmaları Merkezi (*CEA: Centre d'Etudes Alexandrie*) tarafından kent içerisinde farklı semtlerde gerçekleştirilen kurtarma kazılarında ele geçen amphora mühürlerinin, buluntu yerlerine bağlı olarak mühür kronolojilerindeki periodlara göre dağılımları ve kökenleri farklılık göstermektedir. Ptolemaioslar Dönemi'ndeki Alexandria kentinde krali yapılara yakın olan alanlarda (fig. 3), ki buralar kentin ilk kuruluşundan itibaren yerleşim gören alanlardır, İ.Ö. IV. yüzyılın sonundan itibaren, oranlardaki dalgalanmalarla birlikte her perioda tarihlenebilen çok yoğun amphora mühürü ele geçmiştir. Ptolemaioslar Dönemi'ndeki Brukkheion Mahallesi'nde bulunan Konsolosluk Sektörü olarak adlandırılan Eski İngiliz Konsolosluk bahçesinde gerçekleştirilen kazılarda, kentin kuruluşundan hemen sonraya tarihlenen çok sayıda amphora mühürü bulunmuştur. Diğer yandan farklı dönemlere tarihlenen amphora mühürlerinin kökenlerinin çeşitliliği de dikkat çekicidir. Bu buluntular, kentteki ilk Alexandrialıların yerleştiği alanı gösterirken, Lokhias Burnunda yer alan krali yapılara yakın oturan halkın alım gücünün daha yüksek olması nedeni ile farklı merkezlerin ürünlerinin alıcı bulunduğunu da belgelemektedir. Alexandria'da ele geçen özellikle Rhodos kökenli mühürlerin periodlara göre dağılımlarına bakıldığında Konsolosluk sektörünün farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır (diagram 1). Yukarıda bahsedilen Alexandria'daki genel dağılımın aksine, İ.Ö. c. 240-205 yılları arası olarak tespit edilen Period II'ye ait bu sektörde yoğun mühür buluntusu ele geçerken, Rhodos ticaretinin patlama gösterdiği İ.Ö. c. 205-175 (Period III) tarihleri arasında bir azalma görülmektedir. Alexandria genelinde, daha önce sözü edilen politik olaylara bağlı olarak Period IV'e tarihlenen buluntulardaki düşüş, o dönemde Konsolosluk sektöründe görülmemektedir. Sektördeki bu artışın İ.Ö. II. yüzyılın II. yarısında da devam ettiği ve Rhodos amphoralarını mühürleme geleneğinin azaldığı İ.Ö. I. yüzyılın içlerine tarihlenen mühürlü kulpların bile önemli oranda bulunduğu görülmektedir¹⁶. Rhodos ticaretini etkileyen siyasi olaylara bağlı dalgalanmaların, sektördeki değişik yansımaları, olasılıkla buradaki halkın alım gücünün daha yüksek

¹⁶ Şenol, G. C., *CCE*.

olmasından kaynaklanmaktadır. Konsolosluk sektörünün batısında, eski Diana Tiyatrosunun bulunduğu alanda yapılan kurtarma kazılarında elde edilen mühürlü amphora kulpları, Alexandria genelinde elde edilen sonuçlara uyum sağlamaktadır.

Alexandria Araştırmaları Merkezi tarafından gerçekleştirilen kurtarma kazılarında diğerleri, antik kentin tam merkezinde, kent agorasına çok uzak olmayan bir kesimde ve daha sonra inşa edilecek olan Sezar'a adanmış ünlü *Caesareum*'un bulunduğu alanda yer almaktadır (fig. 3). Bu kesimin kentin kuruluşundan itibaren kullanılmış olduğu, pek çok diğer buluntunun yanı sıra, erken Ptolemaioslar Dönemi'ne tarihlenen farklı kökenli amphora mühürlerinden de anlaşılmaktadır. Bu alanda 1992 yılından itibaren, birkaç farklı sektörde kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Yıkımı gerçekleştirilen yapılardan esinlenerek Majestik, Bilardo ve Lux olarak adlandırılan sektörlerden özellikle sonuncusu yoğun ve çok çeşitli buluntu içermesi açısından da önemlidir. Kent içerisindeki konumu da göz önüne alındığında sektördeki, amphora mühürlerinin çeşitliliği daha kolay açıklanabilmektedir. Burada ele geçen buluntular, kentin İ.Ö. IV. yüzyılın sonlarından itibaren önemli şarap üreticileri olan Thasos, Rhodos ve Knidos ile sıkı ticari bağlara sahip olduğunu ortaya koyarken, Girit-Hierapytna kökenli bir amphora mühürü yardımıyla (fig. 4)¹⁷, müzedeki tam amphoralardan daha geç dönemlerde ticari ilişkiler içerisinde olduğunu bildiğimiz Girit ile erken dönemlerde de bağlantı içerisinde olduğunu saptanmıştır.

Yukarıda sözü edilen sektörlerin bir kısmı (Eski İngiliz Konsoloslugu Bahçesi, Eski Diana Tiyatrosu ve Eski Kriket Sahası) krali yapıların yanı sıra idare merkezinin ve Makedonyalıların kışlalarının yer aldığı Lokhias burnunu kapsayan, ünlü Alexandria kütüphanesinin ve Mouseion'un da bulunduğu Brukkheion mahallesinde ya da civarında iken, diğerleri (Eski Majestik Sineması, Eski Bilardo Salonu ve Lux Garajı) Basileia Mahallesi, Ptolemaik kentin merkezi, agorası ve kentin karşısında yer alan ünlü Alexandria fenerinin inşa edileceği Pharos adasını anakaraya bağlamak amacıyla yapılan Heptastadion yardımı ile elde edilen Büyük liman ve Eunostos (Mutlu yurda dönüş) limanı olmak üzere iki limana yakındır. Bu bölgeler Büyük İskender tarafından İ.Ö. 332/331 yılında kurulan kentin ilk yerleşim alanlarıdır.

¹⁷ Env. Alex. L 115.

Kentin gelişimi söz konusu alanlardan itibaren ilerlerken, Strabon'un da sözünü ettiği ünlü Nekropolis, kentin batısında, kent surlarının dışında, günümüzde Gabbari olarak adlandırılan semtte yer almaktadır (fig. 5). Nekropolisde 1997 yılında başlayan kurtarma kazıları, Kahire'den gelen ve bugünkü Alexandria limanına ulaşan yolun son aşamasında yer alan köprüünün ayaklarının inşası aşamasında gerçekleştirilmiştir¹⁸. Gabbari Necropolisinde ele geçen amphora mühürlerine bakıldığında¹⁹ kentte ele geçen ürünlerle köken konusunda paralellik bulunduğu ve Rhodos kökenli ürünlerin yine çoğunlukta olduğu görülmektedir. Mühürlerden elde edilen sonuçları birkaç yönlü değerlendirmek gerekmektedir:

1. Katakomblardan oluşan Nekropolis'in yoğun olarak kullanımı yaklaşık olarak İ.Ö. III. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren başlamaktadır. Daha erkene tarihlenen Rhodos ve diğer merkezlerde üretilen amphoraların mühürlü kulplarının olmasına karşın, olasılıkla ölü gömme ve cenaze pratikleri ile de ilişkilendirilebilecek artış bu dönemden itibaren gerçekleşmektedir.
2. (fig. 6) Necropolis, bazı görkemli ve özenle yapılmış lokulusların da bulunmasına karşın, orta sınıf Alexandria halkı tarafından kullanıldığı için, ele geçen buluntular halkın günlük yaşamlarında kullandıkları ürünleri yansıtmaktadır. Bu nedenle, daha varlıklı kesime yönelik ürünleri içeren kaplar, örneğin Khios amphoraları ve lagynosları, nekropolisde son derece az ele geçmiştir. Halkın daha kolaylıkla satın alabildiği ürünlerin taşındığı Rhodos, Knidos ve Kos amphoraları ise daha sıklıkla bulunmaktadır.
3. Bilindiği üzere Mısır, kaliteli olmamasına karşın, Firavunlar Dönemi'nden gelen geleneğin devamı olarak, Hellenistik ve Roma dönemlerinde de şarap üretiminde bulunmuştur. Alexandria'nın güneyinde yer alan Mareotis Gölü kıyısında, özellikle Roma Dönemine ait pek çok amphora üretim atölyesi, pres ve havuzları ile birlikte şarap ışıkları (fig. 7) ele geçmiştir²⁰. Kahire'nin güney batısında, birinci kataraktan

¹⁸ Gabbari Nekropolis'i kazıları ile ilişkili olarak bkz. Empereur, 1998-IV, s. 8; *a.g.y.* 1998-V, s. 33-37; *a.g.y.* 1998-VI, s. 155-162; *a.g.y.* 2002, s. 13-20; *a.g.y.* 1999-I, s. 549-559; *a.g.y.* 1999-II, s. 25-39.

¹⁹ Şenol, G. C. 2001, s. 397-408; *a.g.y.* 2003-I, s. 213-260; *a.g.y.* 2003-II, s. 485-490; *a.g.y.* CCE.

²⁰ Empereur – Picon 1992, s.145-152; Empereur – Picon 1998, s. 75-88, 90, 91; Rodziewicz 1999, s. 27-36. Roma İmparatorluk Dönemine tarihlenen ve Mareotis Gölü kıyısındaki atölyelerde üretilen mühürlü Mısır amphoraları için bkz. Empereur 1993, s. 81-90.

sonra yer alan Fayoum bölgesinde Hellenistik Döneme ait mühürlü amphora üretiminin varlığı bilinmektedir (fig. 8)²¹. Mühürlü amphora üretme geleneği, diğer kentlerle karşılaştırıldığında, Mısır'da çok daha düşükse de Necropolis'de Grek kentlerinden ihraç edilen ürünlerin çoğunlukta olması, kentteki Grek kökenli halkın daha yoğun olduğunu göstermektedir. Bu, kremasyon gömü içeren kapların (hydriaların) sayıca fazla oluşundan da anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere antik Mısır'da, dini inançlar nedeni ile kremasyon gömü tarzı uygulanmamakta ve bu tür gömü, inhumasyon gömü ile birlikte, yabancı kökenli halk tarafından gerçekleştirilmektedir.

4. Amphora mühürü buluntuları ayrıca Nekropolis'in gelişim yönünü ve dönemini ortaya koyması açısından da önemli bilgiler vermektedir. Geç antik döneme kadar kullanılmış olan Nekropolis'de gömü içeren lokulusların tekrar kullanım dönemine ilişkin kanıtları, özellikle eponym mühürlerinden kesine yakın tarihlenmelerle edinmek mümkündür. Buna göre Nekropolün merkezini Sektör I, II ve III oluşturmakta, buralarda ele geçen çok sayıdaki mühürlü kulptan, söz konusu alandaki lokuluslara farklı dönemlerde defalarca gömü yapıldığı anlaşılmaktadır. Nekropolis alanın kuzeyine doğru genişlemekte ve bu alanda da daha az sayıda olmak koşulu ile mühürlü kulplara rastlanmaktadır.
5. Gerek nekropolis, gerek kent kazılarında amphora mühürleri aracılığı ile elde edilen bir başka bulgu da, özellikle Rhodos ve bir ölçüde de Knidos şarabının, İ.Ö. III. yüzyılın sonunda İ.Ö. I. yüzyılın ortalarına kadar, tüm Doğu Akdeniz'de olduğu gibi Mısır'da da son derece popüler olduğudur. Bu popülaritesi Mısırlı amphora üreticilerini de etkilemiş ve olasılıkla kendilerine Mısırlı tüketicilerin dışında alıcı bulmak isteyen yerli üreticileri Rhodos ve Knidos taklidi amphoralar üretmeye zorlamış olmalıdır²² (fig. 9). Bu dönem içerisinde zaten amphoralarında mühür kullanan Doğu Akdeniz'in iki büyük ucuz şarap üreticisi kent devletini, yerli amphoralarını az sayıda da olsa mühürleyerek, takip etmişlerdir. Ancak mühürlü Mısır amphoralarının Doğu Akdeniz'in diğer kentlerinde çok sıklıkla ele geçmemesi bu girişimin pek de başarılı olmadığını ve ancak yoğun tüketiminin

²¹ Grace – Empereur 1981, Le Caire, 1981, s. 409-426.

²² Şenol, *CCE*; Defernez – Marchant 2003.

ülke içinde ve özellikle de yerli halkın yoğun olduğu bölgelerde gerçekleştiğini göstermektedir.

Alexandria kentinin batısında yer alan Taposiris Magna kentinde (fig. 10) 1998 yılından bu yana Prof. Dr. M.-F. Boussac başkanlığında kazı çalışmaları gerçekleştirilmektedir²³. Kent, hem Akdeniz ile hem de Alexandria'nın güneyinde yer alan Mareotis Gölü ile bağlantılı olup Akdeniz'den Afrika içlerine ve Hint yarımadasına uzanan ticaret yolu için Alexandria'dan sonra önemli bir liman kentidir. Taposiris Magna kentinde yapılan çalışmalar sonucu ele geçen Rhodos ve Knidos kökenli amphora mühürleri İ.Ö. III. yüzyılın başlarından itibaren varlığı bilinen kentin özellikle İ.Ö. II. yüzyılın ikinci yarısından itibaren öneminin arttığını göstermektedir. İ.Ö. V. yüzyılda kurulduğu bilinen ve Taposiris Magna kentine sadece 2.6 km. uzaklıkta olan Plinthine kentinin nekropolisinde yapılan kazı çalışmaları sonucu elde edilen amphora mühürleri de yine bu dönemdeki yoğun kullanıma işaret etmektedir. Çok yakınında yer alan, Hellenistik Dönem'de Doğu Akdeniz'in en önemli megalopolüne karşın yaşamını ve bir ölçüde de olsa gelişimini sürdüren ve Alexandria'nın art alanı olup verimli topraklara sahip olan Taposiris kentinin, ticari bağlantılar ve ilişkiler açısından da kendine düşen görevi yaptığı görülmektedir. Batıdan, daha güneye ve Hint yarımadasına sevk edilmek ve bu bölgelerden batıya gönderilmesi hedeflenen malların sevkiyatında özellikle İ.Ö. II. yüzyıl içlerinde oynamış olduğu rol, olasılıkla Alexandria'nın yoğun liman trafiğini bir ölçüde hafifletmede ve ürünlerin yerlerine kısa sürede ulaşmasında etken ve bölgenin ekonomik kalkınmasında etkili olmuştur.

Yerleşimlerin hangi dönemde kullanıldıklarına dair kesin tarihlendirmeler için amphora mühürlerinden yararlanmak mümkündür. Antik Dönemde Kanopus, günümüzde ise ünlü İngiliz Amiral Nelson'dan adını alan Nelson Adası, Alexandria'nın doğusunda Abu Kir Yarımadasının karşısında yer almaktadır (fig. 10). Burası aynı zamanda Nil nehrinin Akdeniz'e döküldüğü noktadır. Bugün herhangi bir yerleşimin bulunmadığı adada, 2000 yılından bu yana Dr. Paolo Gallo başkanlığında bir İtalyan ekip tarafından kazı çalışmaları sürdürülmektedir. Ele geçen mimari buluntular, adanın Erken Ptolemaioslar Dönemi'nde askeri amaçlı savunma birimi olarak kullanılmış olduğunu göstermektedir. Buluntular arasında en dikkat

²³ Maisonneuve et Larose, 2004, s. 346-349.

çekici olanlar, Proto Rhodos amphoralarına ait mühürlü kulplardır. Bu buluntular yerleşimin İ.Ö. IV. yüzyılın sonunda gerçekleştiğini ve İ.Ö. 284 yılında yönetime geçen Ptolemaios II Philadelphos zamanına kadar kullanılıp terk edildiğini göstermektedir. Buluntulardan hareketle özellikle Yunanlı askerler tarafından kullanılmış olduğu tespit edilen adada Rhodos amphora mühürlerinin yanı sıra üzerinde hece alfabesinden harflerin yer aldığı Kıbrıs kökenli amphora mühürleri de ele geçmiştir. Mühür buluntularının kullanım dönemini kesine yakın tarihlerken mühür çalışmaları açısından da önemli bilgiler ortaya koymaktadır. Aynı ismin monogram, ligatür ve kısaltma biçiminde farklı kulplar üzerinde yer alması, Rhodos mühür kronolojisinin başlangıcı ve en bilinmeyen dönemi olan Period IB'deki mühürleme sistemine yeni bulgular sunmaktadır. Ayrıca bu dönem Rhodos mühürlerinin hece alfabeti ile yazılmış olan Kıbrıs amphora mühürleri ile birlikte bulunması, Kıbrıs'da bu tarz mühürlerin İ.Ö. IV. yüzyılın sonu- III. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren uygulandığına ilişkin çok önemli bir kanıttır.

Amphora mühürlerinden çeşitli antik kaynaklardan elde edilen bilgilerin doğrulanmasında da yararlanılmaktadır. Bu son gözlem için Levant Bölgesindeki iki yerleşimi, Tel el Husn ve Tel İstabbah'ı, örnek olarak vermek yerinde olacaktır. Bu iki yerleşimde ele geçen mühürlü amphora kulplarının (özellikle Rhodos kökenli olanların) periodlara göre dağılımları yapıldığında, Tel el Husn'dekilerin çoğunlukla İ.Ö. III. yüzyıla tarihlendirildiği, Tel İstabbah'da, özellikle Bet-She'an'dakilerin de genellikle İ.Ö. II. yüzyıla tarihlendiği görülmektedir. Tarihi verilerle de desteklenerek mühürlerden elde edilen bilgilere göre, Tel el Husn'deki yerleşim İ.Ö. III. yüzyılda büyük ölçüde sona ermekte ve İ.Ö. III. yüzyılın sonundan itibaren, özellikle de, İ.Ö. II. yüzyılın ikinci çeyreğinde Bet-She'an'da nüfus yoğunluğu gözlenmekte, eski kentin yer değiştirdiği ve yeni kentin daha gelişmiş bir şekilde diğer tarafta yeniden kurulduğu anlaşılmaktadır²⁴.

Sistemli olarak mühürlü amphora üreten kentlerden bazıları tarafından yaklaşık 300 yıl boyunca devam eden geleneğin ve amacının antik kaynaklarda yer almamış olması ve Rhodos gibi bazı merkezlerde yönetici isimlerini içeren yazıtlar dışında, bu konu ile ilişkili bir bilginin bulunmamasına karşın amphora mühürlü kulplarından elde edilen bilgiler ve sağlamalar

²⁴ Ariel 2004, s. 23-30.

gün geçtikçe artmaktadır. Yurdumuzda pek çok antik yerleşimde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında da çok sayıda buluntu ele geçmektedir. Karadeniz'den Akdeniz Bölgesine kadar, bu kentlerden hiç de azımsanmayacak kısmının, hepsi sistemli olmasa da, mühürlü amphora üreticisi olmaları, ülkemizde amphora mühürlerinden, sadece tarihlenmenin dışında, elde edeceğimiz sonuçların artacağını ortaya koymaktadır.

Amphora Mühürleri Kalıp Çalışmaları

Günümüzde amphora mühürlerinden elde edilebilecek sonuçlar artarken, mühür kalıpları üzerine yapılan çalışmaların daha ayrıntılı olarak ele alınması gerekmektedir.

Farklı üretim merkezlerinin uygulamış oldukları sistemlere göre değişiklik gösterse de, mühürler üzerinde yer alan isimler, genel olarak, üretici ve/veya yöneticilere aittirler. Bazı merkezlerde bu isimlere etnikon eklenmekte ya da sadece etnikon taşıyan mühürler yer almaktadır. Mühürler üzerinde yer alan semboller ise ya sadece amphora atölyesiyle, yani, üreticiyle ilişkili ya da Thasos'da örnekleri olduğu gibi, eponymi işaret etmektedir. Bunun dışında, kentte tapım gören tanrılar, kentlerin sembolleri ya da kentin üretimi ve ticari faaliyetlerinin varlığı ile ilişkili figürler de yer almaktadır.

Kazı çalışmaları sırasında ele geçen amphora mühürlerinin envanter çalışmaları hem kontekst için gerekli olan bilgileri sağlayacak biçimde hem de mühürün kalıbına ilişkin her türlü ayrıntıyı verecek şekilde olmalıdır. Zira eldeki kanıt, direkt amphora üretim atölyesi ve üretici hakkında bilgi elde edilebilecek bir malzemedir. Üreticinin faaliyette olduğu dönem, amphora üretim kapasitesi, ürününü sevk ettiği pazarlar ve ticaret hacmi gibi soruların yanıtlarını, kalıp çalışmalarının toplu veri bankalarında toplanması ile elde etmek mümkündür²⁵. Amphora mühürleri bakımından zengin bir koleksiyona sahip olan Mısır'ın Alexandria kentinde, mühür kalıplarını içeren bir veri bankası oluşturma çalışmalarımız sürmektedir.

Sayısal üstünlüğü nedeni ile Benaki Koleksiyonundaki Rhodos amphora mühürleri grubundan başladığımız ve daha sonra diğer mühür gruplarını

²⁵ Mühürlerin kalıplarının tespiti çalışmaları, Prof. Dr. J.-Y. Empereur tarafından başlatılmıştır. Bu çalışmalarla ilgili olarak bkz. Empereur – Guimer-Sorbets 1986, s. 127-141; Zeitoun vd. 1998, *Commerce et artisanat dans l'Alexandrie hellénistique et romaine*, s. 367-379; Christophi – Empereur 2002, s. 341-349.

kapsayacak olan bu veri bankası, Filemaker programı ile gerçekleştirilmektedir. Her mühür için aşağıda yer alan bilgileri içeren bir fiş hazırlanmakta (fig. 11) ve mühürlerin kalıpları tespit edilmektedir.

Korpus No:	Sembolün yeri;
Env. No:	Kil rengi:
Kalıp:	Astar rengi:
Yazıt:	Mühürün fotoğrafı:
Yazıtın biçimi:	Mühürün baskısı:
Satır sayısı ve satır yönü:	Mühürlü kulp çizimi:
Mühür formu:	Fotoğraf no:
Mühür ölçüleri:	Çizim no:
Eponym:	Baskı no:
Fabricant:	Bibliyografya:
Ay adı:	Açıklama:
Sembol:	Tarih:

Bu fişlere daha sonra, farklı merkezlerde ele geçmiş, daha önce yayınlanmış ve aynı kalıptan elde edilmiş mühürler de eklenecektir. Bu çalışma kapsamında her üretici ve yönetici için ayrıca karton fişler oluşturulmakta ve bunlar üzerine her üreticinin ve yöneticinin farklı kalıptan elde edilmiş olan mühürlerinin baskı veya fotoğrafları konulmaktadır. Sadece Rhodos mühürlerinde karşılaşılan bir özellik, İ.Ö. c. 240 yılından itibaren Yunan takviminde yer alan 13 ay adından birinin bulunmasıdır. Genellikle bu tarihten sonra görev yapmış eponym mühürleri üzerinde görülmekle birlikte, ay adını kendi mühürü üzerinde kullanan üreticiler de bulunmaktadır. Bu nedenle, her eponym ve ay adı kullanan üreticilerin farklı ay adlı ve bir tane de ay adsız olmak üzere toplam 14 farklı fişi bulunmaktadır. Çalışmanın sonunda internet aracılığı ile yayınlanacak olan bu fişleri inceleyen bir araştırmacı, bir üreticinin kaç farklı mühür kalıbı kullandığı ve buna bağlı olarak faaliyet süresi, üretim kapasitesi gibi konularda bilgi sahibi olacaktır. Mühür kronolojileri son yıllarda yapılan çalışmalar yardımıyla daha kesin olarak saptanmasına karşın hala bazı açıkların olduğu ve kimi eponymlerin periodları konusunda bazı şüphelerin olduğu görülmektedir. Özellikle eponym mühürlerinden hareketle saptanan kronolojilerin belirlenmesi için eponymlerin faaliyet yıllarının önemi büyüktür. Rhodos eponymleri için aynı zamanda Helios rahipleri olup bir yıl görevde bulunmaktadırlar.

Kronolojiler oluşturulurken her eponymın mutlaka bir yıl görev yaptığı kabul edilmektedir²⁶. Oysa bir sene dolmadan çeşitli nedenlerle görevlerinden ayrılmış veya ayrılmak zorunda kalmış olanları bulunmalıdır. Eponym fişleri, araştırmacılara bunun tespitinde yardımcı olacaktır. Örneğin, İ.Ö. c. 240 yılında sonra görev yapmış yöneticinin bir iki ay adı ile birlikte adı yer alan mühürleri var, buna karşın diğer ay adları ile mühürleri yoksa²⁷, bu yönetici olasılıkla bir yıl tamamlanmadan görevden ayrılmış olmalıdır ve kronolojide, tarihlenmiş olduğu period buna göre yeniden değerlendirilmeli ve düzenlenmelidir. Ayrıca eponym ve üretici mühür kalıplarının stillerinden, yazı karakterlerinden hareketle yeni üretici-yönetici çiftlerinin ortaya çıkması sağlanacak, böylece, günümüzde genel olarak geniş periodlar içine tarihlenen üreticileri, daha kısa dönemlere tarihlen-dirmek mümkün olacaktır.

Rhodos mühür kalıplarının saptamasına yönelik çalışmanın benzerinin diğer üretim merkezleri için de uygulanması planlanmaktadır. Ancak bunun için, her merkezin mühürleme sisteminin özelliği göz önünde bulundurularak fişlerin hazırlanması gerekmektedir. Çalışmanın sonunda hedeflenen, mühürlü amphora üreten belli başlı merkezlerin mühür tiplerinin bir kaynaktan yer alması ve araştırmacılara kolaylık sağlaması ve mühürler yardımı ile elde edilebilecek bilgiler için başvuru niteliği taşımasıdır.

²⁶ Yöneticilerin görevde buldukları yıllardan hareketle oluşturulmuş Rhodos mühür kronolojisi için bkz. Finkielsztein 2001, s. 188-199.

²⁷ Rhodos takviminde yer alan Hyakinthios ayı, artık ay olup yaklaşık 7 senede bir olmaktadır. Bu nedenle her yöneticinin bu ay adının yazılı olduğu mühürünün olması beklenmemelidir.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Ariel 2004 Ariel, D. T., “Stamped Amphora Handles from Bet-She’an: Evidence for the Urban Development of the City in the Hellenistic Period”, *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean*, Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens, September, 26-29, 2002, Ed. by Eiring, J. – L. Lund, Monographs of the Danish Institute at Athens, Volume V, Denmark, 2004, 23-30.
- Ariel – Finkielsztein 2003 Ariel, D. T. – G. Finkielsztein, “Amphora Stamps and Imported Amphoras”, *Maresha Excavations Final Report I: Subterranean Complexes 21. 44. 70 (IAAA Reports 17)*, Jerusalem, 2003, 137-151.
- Austin 1981 Austin, M. M., *The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest, a selection of ancient sources in translation*, 1981.
- Benoit 1961 Benoit, F., “L’épave du Grand Conglué a Marseille”, *Gallia Supplément* 14, 1961, 7-70.
- Blinkenberg 1933 Blinkenberg, Chr., *KNIDIA, Beitrage zur Kenntnis der Praxitelischen Aphrodite*, Kopenhagen, 1933.
- Breccia 1907 Breccia, E., *Bulletin de la Société Archéologique d’Alexandrie IX (1907)*, 74-85.
- Breccia 1921 Breccia, E., *Rapport sur la Marche du Service du Musée 1919-1920, Alexandrie 1921*, 18-55.
- CAH VIII, 1930 “Rhodes, Delos and Hellenistic Commerce”, *The Cambridge Ancient History, Vol. VIII, Rome and the Mediterranean 218-133 BC*, Cambridge University Press, 1930.
- Cavalier 1985 Cavalier, M., “II-II relitto a (Roghi) del Capo Graziano di Filicudi”, *Bolletino d’Arte Suppl. AL.N.29, Archeologia Subacquea* 2, Isole Eolie, 1985, 112-113.
- Christophi – Empereur 2002 Christophi, C. – J.-Y. Empereur, “Nouveau catalogue des matrices du fabricant d’amphores rhodiennes Theumnastos”, *Etudes Alexandrines* 6, *Alexandrina* 2, 2002, 341-349.
- Defernez – Marchant 2003 Defernez, C. – S. Marchant, “Les imitation égyptiennes des conteneurs d’origine Egéene et Levantine (du VIe siècle au début du IIe siècle av. J.C.): un exemple d’innovation technique secondaire”, *Publication des actes du colloque international l’apport de l’Egypte a l’histoire des techniques, méthodes chronologie et comparaisons, Le Caire, 15-17 septembre 2003*.
- Doğer 1994 Doğer, E., “Rodoslu Çömlekçi Hieroteles”, *Arkeoloji Dergisi*, II, İzmir, 1994, 195-218.
- Doğer – Şenol 1994 Doğer, E. – A. K. Şenol, “Rhodos Peraiası’nda İki Yeni Amphora Atölyesi”, *Arkeoloji Dergisi* IV, 1996 İzmir, 59-73.

- Empereur 1993 Empereur, J.-Y., "Quelques amphores égyptiennes impériales timbrées", Société Archéologique d'Alexandrie, *Alexandrian Studies in Memoriam Daout Abdu Daoud*, Bulletin 45, Alexandria, 1993, 81-90.
- Empereur 1994 Empereur, J.-Y., "Rapport sur les travaux menés en collaboration avec l'école française d'Athènes en 1993, Alexandrie (Egypte)-1992-1993", BCH 118, 1994, 503-519.
- Empereur 1995-I Empereur, J.-Y., "Une fouille récente au coeur d'Alexandrie: le site du cinéma Majestic (1992)", *Alessandria e il mondo ellenistico-romana*, Alessandria, 23-27 novembre 1992, Roma, 1995, 169-171.
- Empereur 1995-II Empereur, J.-Y., "Alexandrie (Egypte)", BCH 119, 1995, 743-760.
- Empereur 1996 Empereur, J.-Y., "Alexandrie (Egypte)", BCH 120, 1996, 959-970.
- Empereur 1997 Empereur, J.-Y., "Alexandrie (Egypte)", BCH 121, 1997, 831-847.
- Empereur 1998-I Empereur, J.-Y., "Alexandrie (Egypte)", BCH 122, 1998, 611-638.
- Empereur 1998-II Empereur, J.-Y., "Recherches récentes a Alexandrie", *Revue Archéologique*, Fasc. I, 1998, 178-180.
- Empereur 1998-III Empereur, J.-Y., *Alexandrie redécouverte*, Paris, 1998.
- Empereur 1998-IV Empereur, J.-Y., "La nécropole de Gabbari, Alexandrie, été-automne 1997", *La lettre de la Maison de l'Orient*, No. 17, Printemps 1998, 7-8.
- Empereur 1998-V Empereur, J.-Y., "Sous le sol d'Alexandrie, *Archeologia*, No. 345, Mai 1998, s. 33-37.
- Empereur 1998-VI Empereur, J.-Y., "La nécropole de Gabbari a Alexandrie", *Académie des Inscriptions & Belles-Lettres, Comptes rendus des séances de l'année 1998 janvier-mars*, Paris, 1998, 155-162.
- Empereur 1999-I Empereur, J.-Y., "Alexandrie, Egypte, 2. Les fouilles terrestres: La Nécropolis", BCH 123, 1999, 549-559.
- Empereur 1999-II Empereur, J.-Y., "Travaux récents dans la capitale des Ptolémées", *Alexandrie: Une mégapole cosmopolite, Chaiers de la villa "Kérylos"*, No. 9, Beaulieu-sur-mer (Alpes-Maritimes), Paris, 1999, 25-39.
- Empereur 2002 Empereur, J.-Y., "Découvertes récentes a Alexandrie", *Greek Archaeology without Frontiers*, Athens, 2002, 13-20.
- Empereur – Picon 1992
Empereur, J.-Y. – M. Picon, "La reconnaissance des productions des ateliers céramiques: l'exemple de la Maréotide", *Extraits des Cahiers de la Céramiques Égyptienne*, Tome 3, 1992, 145-152.
- Empereur – Guimer-Sorbets 1986
Empereur, J.-Y. – A. M. Guimer-Sorbets, "Une banque de données sur les vases conteneurs-amphores et lagynoi- dans les monde Grec et Romain", BCH Suppl XIII, *Recherches Sur les Amphores Grecques*, Paris 1986, 127-141.

- Empereur – Picon 1998
Empereur, J.-Y. – M. Picon, “Les ateliers d’amphores du lac Mariout”, BCH Supl. 33, 1998, Commerce et artisanat dans l’Alexandrie Hellénistique et Romaine, 75-91
- Finkielsztejn 2001
Finkielsztejn, G., Chronologie détaillée et révisée des éponymes amphoriques rhodiens, de 270 à 108 av. J.-C. environ, Premier bilan, BAR International Series 990, 2001.
- Fraser 1972
Fraser, P. M., Ptolemaic Alexandria, I. Text, Oxford, 1972.
- Fraser – Bean 1954
Fraser, M. – G. E. Bean, The Rhodian Peraea and Islands, Oxford, 1954.
- Grace 1956
Grace, V., “Stamped Wine Jar Fragments”, Hesperia, Suppl. X, Small Objects from Pnyx: II, Princeton, 1956, 113-189.
- Grace 1964
Grace, V., Proper Housing in the Alexandria Museum for the Benachi Collection of Amphora Handles, Year Book of the American Philosophical Society, 1964, 518-522.
- Grace 1966
Grace, V., “Stamped Amphora Handles-The Benachi Collection”, Archaeology October 1966, Vol 19 no 4, 86-88.
- Grace 1979
Grace, V., Amphoras and the Ancient Wine Trade, American School of Classical Studies at Athens, Princeton-New Jersey, 1979.
- Grace – Empereur 1981
Grace, V. – J.-Y. Empereur, “Un groupe d’amphores Ptolémaïques estampillées”, Bulletin Du Centenaire (Supplément au BIFAO 81), 1981, Le Caire, 1981, 409-426.
- Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970
Grace, V. – M. Savvatianou-Petropoulakou, “Les timbres amphoriques Grecs”, Exploration Archéologique de Délos, Delos XXVII, L’ilot de la maison des comedians, Paris, 1970.
- Maisonneuve et Larose 2004
“Égypte, Taposiris Magna et Plinthine”, Archéologies vingt ans de recherches françaises dans le monde, Ministère des Affaires Etrangères, Maisonneuve et Larose, 2004, 346-349.
- Marlowe 1971
Marlowe, J., The Golden Age of Alexandria, London, 1971.
- Miller 1875
Miller, E., “Inscriptions céramiques du Musée d’Alexandrie”, Revue Archéologique, 2. serie XXIX, Paris, 1875, 374-390.
- Rodriewicz 1999
Rodriewicz, M., “Classification of Wineries from Mareotis”, BCH Supl. 32, 1999, 27-36.
- Rodriewicz – Fattah 1991
Rodriewicz, M. – A. A. Fattah, “Recent Discoveries in the Royal Quarter of Alexandria”, Societe Archeologique d’Alexandrie, Bulletin No: 44, Alexandrie, 1991, 131-139.
- Rostovtzeff 1941
Rostovtzeff, M., Social and Economic History of the Hellenistic World, Volume I, 1941.

- Sztetyllo 1975 Sztetyllo, Z., “Timbres amphoriques grecs des fouilles polonaises a Alexandrie (1962-1972)”, Etudes Travaux VIII, Travaux du Centre d’Archéologique Méditerranée de l’Academie Polonaise des Sciences, Tome 16, 1975, 160-235.
- Sztetyllo 1978 Sztetyllo, Z., “Timbres céramiques, Alexandrie (1973-1974)”, Etudes Travaux X, Tome 20, 1978, 260-303.
- Sztetyllo 1981 Sztetyllo, Z., “Timbres céramiques des fouilles polonaises a Alexandrie (1974-1979)”, Etudes Travaux XIV, Tome 28, 1981, 160-212.
- Sztetyllo 1992 Sztetyllo, Z., “Timbres céramiques des fouilles polonaises a Alexandrie (1979-1982)”, Etudes Travaux XVI, 1992, 152-223.
- Şenol 1996 Şenol, A. K., “Geç Rhodos Amphoralarının Batı Anadolu’daki Dağılım ve Üretim Problemleri”, SBT’96, 17-20 Ekim 1996, İstanbul , 165-172.
- Şenol, CCE Şenol, A. K., “A Statistical Essay on the Importation of Alexandria between the Early Hellenistic and the Arabic Period through the Amphorae Found in the Salvage Excavations of CEA”, Cahiers de la Céramiques Egyptienne 8 (basımda)
- Şenol 2000 Şenol, G. C., İskenderiye (Mısır) Kurtarma Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Amphora Mühürleri, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim dalı, İzmir, 2000 (yayımlanmamış doktora tezi).
- Şenol 2001 Şenol, G. C., “Stamped Amphora Handles from the Necropolis of Gabbari”, Nécropolis I, édité par J.-Y. Empereur – M.-D. Nenna, Études Alexandrines 5, 2001, 397-408.
- Şenol 2003-I Şenol, G. C., “Hellenistic Stamped Amphora Handles from the Bridge Excavations, Gabbari Sector 2”, Nécropolis II, Volume 1, édité par J.-Y. Empereur – M.-D. Nenna, Études Alexandrines 7-2003, 213-260.
- Şenol 2003-II Şenol, G. C., “Hellenistic Stamped Amphora Handles from the Bridge Excavations, Gabbari Sector 5”, Nécropolis II, Volume 2, édité par J.-Y. Empereur – M.-D. Nenna, Études Alexandrines 7-2003, s. 485-490.
- Şenol vd. 2004 Şenol, G. C. – A. K. Şenol – E. Doğer, “Amphora Production in the Rhodian Peraea in the Hellenistic Period”, Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean, Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens, 26-29 September 2002, Monographs of the Danish Institute at Athens, Volume V, 2004, 353-359).
- Şenol, CCE Şenol, G. C., “Stamped Amphora Handles Found in the Rescue Excavations of CEA in Alexandria” Cahiers de la Céramiques Egyptienne 8 (basımda).
- Wallace 1986 Wallace, M. B., “Progress in Measuring Amphora Capacities”, BCH Supplément 13, 1986, 93.

- Zeitoun vd. 1998 Zeitoun, N. – C., Christophi – J.-Y., Empereur, “Les anses d’amphores du Musée Gréco-Romain d’Alexandrie”, BCH Suppl. 33, 1998, Commerce et artisanat dans l’Alexandrie hellénistique et romaine, 367-379.

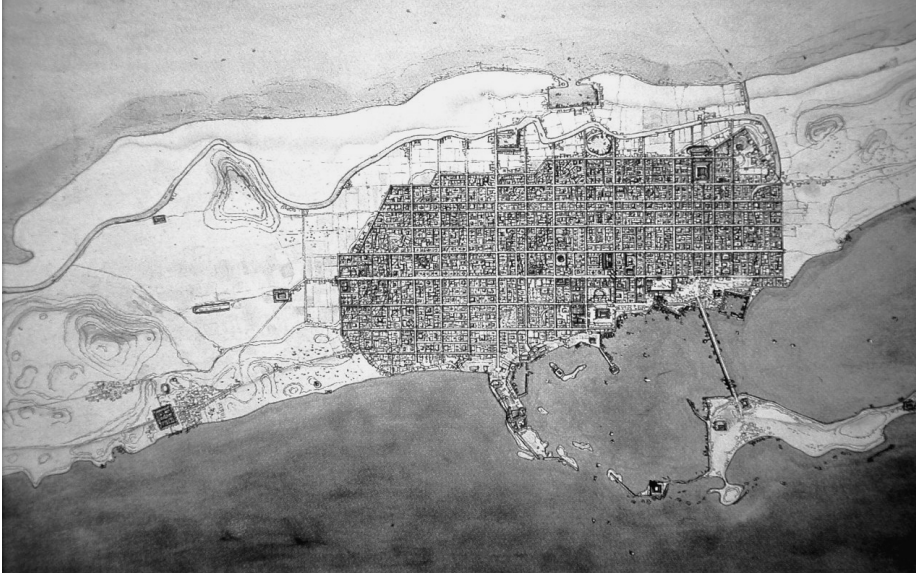

Fig. 1
Alexandria
kent planı

Fig. 2
Alexandria Greko-Romen
Müzesi'ndeki Benaki Koleksiyonu

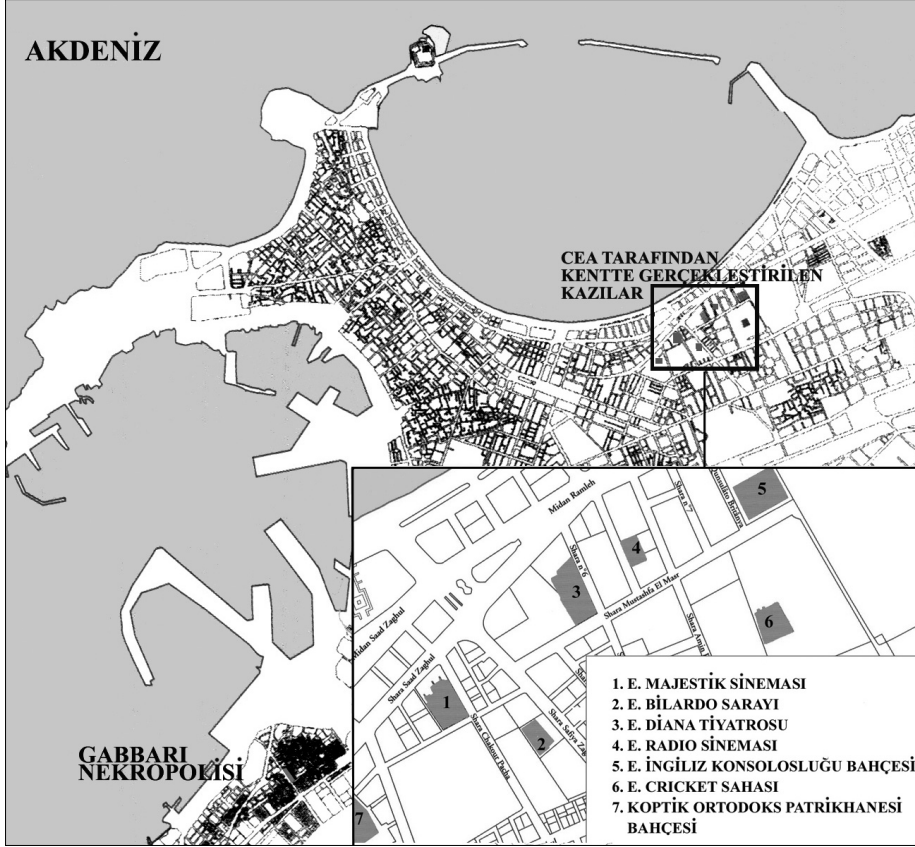

Fig. 3 Alexandria’da kurtarma kazılarının yapıldığı alanlarını gösteren plan

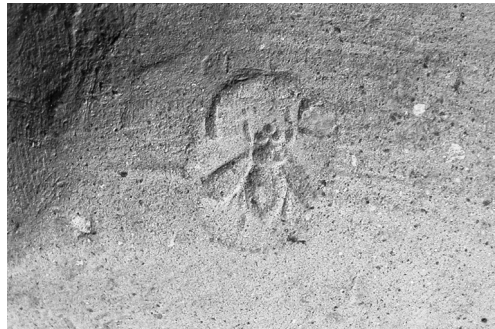

Fig. 4 Girit-Hierapytna kökenli amphora mühürü (Alexandria, Lux sektöründen)

Amphora Mühürlerinin Köken ve Sosyal Statünün Belirlenmesindeki Etkileri ve...

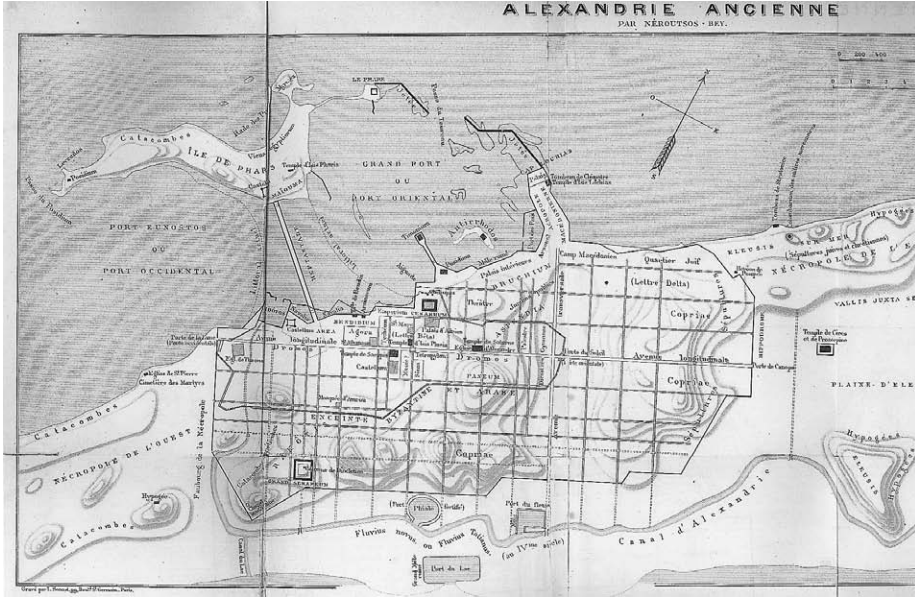

Fig. 5
Alexandria'daki
Gabbari
Nekropolisini
gösteren kent
planı

Fig. 6
Gabbari
Nekropolisindeki
katakomblar

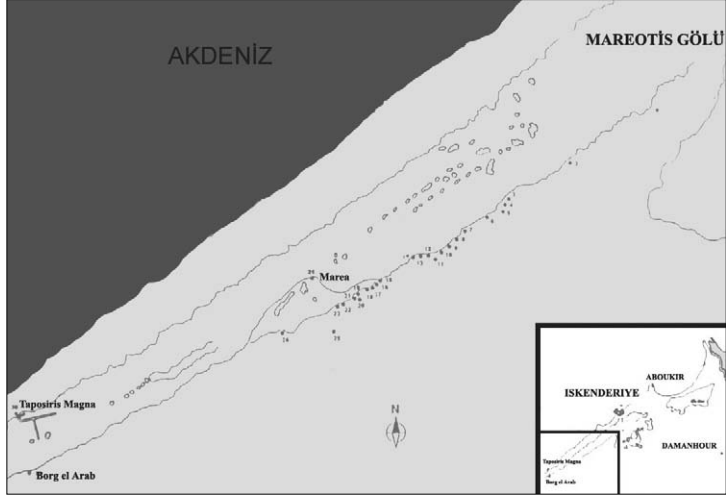

Fig. 7 Mareotis amphora atölyelerini gösteren plan

Fig. 8 Akdeniz haritası (Mareotis ve Fayoum amphora atölyeleri)

Fig. 9
Mısır üretimi taklit
Rhodos amphorası
(Alexandria Greko-
Romen Müzesi,
env. no. 372)

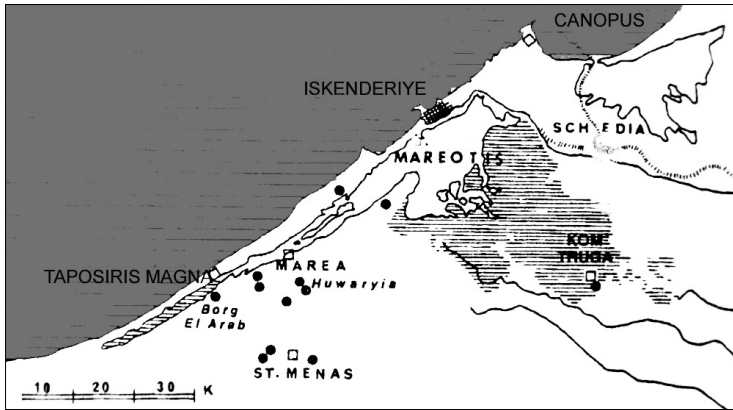

Fig. 10 Alexandria çevresini gösteren harita (Taposiris Magna ve Canopus)

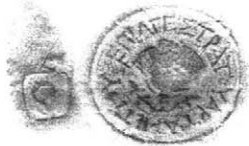

Numero Corpus	00427	Inscription	1. 'Επί 'Αγεστράτου 'Αρταμιτίου 2. Ο
No inventaire	ABC 0036.01		
Matrice	RE 003.2.02.001		
Eponyme	Agestratos II		
Fabricant	Artamitios		
Mois		Nombre Disposition des lignes	1
Attribut	Rose	Dimension Matrice	1. R: 3.2 cm.,
Place de l'attribut	Au centre	Sens de l'inscription	Normal
Pate	5 YR 7/6 reddish yellow	Form de la Matrice	1. Circ., 2.
Engobe	7.5 YR 8/4 pink		
	Diapositive	Image Frottis	Dessin copie
			
Photo	Dessin D. 0017	Frotti ABC 0036.01	
Bibliographie			
Commentaire	Avec levre, l'inscription entre deux cercles. MC:RTS.o.002		
Datation	Period IIIe		

Fig. 11 Alexandria Greko-Romen Müzesi'ndeki Benaki Koleksiyonunda ve kurtarma kazılarında ele geçen amphora mühürleri fişi örneği

**YERLEŞİM MODELİ OLUŞTURMAK
MÜMKÜN MÜDÜR?
DAĞLIK KILIKIA'DAN
İKİ YERLEŞİM MODELİ DENEMESİ**

Ümit AYDINOĞLU*

Abstract

In this article, the two peculiar settlement patterns of the Rough Cilicia will be investigated in detail on the basis of the architectural structures that these settlements have and their geographical locations. By doing so, it is aimed that the characteristic of the urbanization in the region will be determined in order to find out whether the factors that affect this urbanization process are external or internal the Rough Cilicia in the Hellenistic period.

In the 4th and 3th century B.C., an colonization period began in the Mediterranean region. These colonization activities were carried out by the Hellenistic kingdoms in order to protect and secure their borders. The Seleucids were vigorous colonizers. The Ptolemaios established numerous colonies throughout the Aegen and eastern Mediterranean. For the Ptolemaios, Cilicia important was the ship building timber supplied. In addition to this material, Cilicia was also a source of manpower. The major elements of Ptolemaic colonization activities in the Rough Cilicia, is the use of the major cities like Nagidos and Kelenderis.

The Olbian Territory which is located between Kalykadnos and Lamos rivers is distinctive amongst other Anatolian temple states because of its architectural construction in the Hellenistic Period. The construction period in the Olbian Territory was supported by Seleucus I. Nikator in the beginning of the 2nd century B.C. this period has been observed with historical and archaeological data.

The main feature of settlement patterns in the territory is to gather aims in military and civilian conditions. This kind of settlement for defence could be called

* Yrd. Doç. Dr. Ümit Aydınöğlu, Mersin Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Mersin - Türkiye.

“fortification/settlement” because of its civilian and militarian feature. Other characteristic features of the settlement patterns in the territory are that acropolis and towers were constructed in the settlements and the locations of the settlements are in the borders of the valleys.

Keywords: Yerleşim modeli, Dağlık Kilikia, Nagidos, Kelenderis, lokalizasyon.

Dağlık Kilikia sahilleri, Anadolu'nun güney kıyılarının büyük bir parçasını oluşturması ve Doğu Akdeniz için stratejik öneme sahip olması sebebiyle her dönemde özel bir ilgi merkezi olmuştur¹. Bölgede özellikle de Hellenistik Dönem ve sonrasında yerleşim sayısında büyük artış yaşanmıştır ve bölgenin doğusu sahip olduğu Hellenistik Dönem yerleşimleriyle dikkat çekmektedir². Bu dönemde bölgede, Büyük İskender'in izleyicileri olan *diadokhos*'lar tarafından gerçekleştirilen yayılma ve kentleşme etkinlikleri kendini göstermektedir. Enerjilerinin büyük bir kısmını kentleşme üzerine harcamış olduğu bilinen bu krallıklar Hellen anakarasında ve Anadolu'da çok sayıda eski Hellen kentinin yöneticisi olmuşlardır. Ayrıca çok sayıda yeni kent de kurmuşlardır. Dağlık Kilikia'nın geneline bakıldığında, Hellenistik Dönem kolonizasyon etkinliklerinden önce bu alanda önemli Hellen kentlerinin bulunduğu ve Hellenistik Dönem kolonizasyon etkinliklerinin bu kentlerle bağlantılı yürütüldüğü görülmektedir. Bölgede bu etkinlikleri yürütenler ise Ptolemaioslar olmuştur. Daha çok sahip oldukları donanmalarını desteklemek için askeri garnizonlar kurmuş olan Ptolemaioslar, bunlar sayesinde Kıbrıs üzerinden ulaşılan Mısır, Ege ve Batı Akdeniz arasındaki deniz yolunu kontrol etmişlerdir. Bu anlamda Ptolemaioslar için Kıbrıs'ın tam karşısında bulunan Dağlık Kilikia sahilleri ve burada bulunan limanlar ve koylar büyük önem taşımış olmalıdır. Bununla birlikte bölgede Seleukoslar da etkin rol oynamışlardır. Her ne kadar Seleukoslar'ın Seleukeia Kalykadnos kentinden³ daha batıda kurdukları kolonilerin izine rastlanmasa da, özellikle Olba Territoriumu olarak adlandırılan alanda

¹ Kilikia bölgesi jeolojik yapısına bağlı olarak Dağlık Kilikia (Trakheia) ve Ovalık Kilikia (Pedias) olarak ikiye ayrılır. Ovalık Kilikia, Soloi-Pompeiopolis' den başlayıp, doğuda Aleksandreia Kat Isson (İskenderun)'a kadar olan verimli bölgeyi içerir. Dağlık Kilikia ise Korakesion'dan (Alanya) Soloi-Pompeiopolis'e (Viranşehir) kadar uzanır. Bu kesimde Toros dağları denize kadar iner ve denize paralel dar geçitsiz bir kıyı oluşturur.

² Bölgenin batısının Hellenistik yerleşimler açısından fakir olmasıyla ilgili olarak bkz. Blanton 2000, s. 57.

³ İ.Ö. 296 ile 286 yılları arasında I. Seleukos Nikator tarafından Kalykadnos (Göksu) kenarında kurulmuş olan Seleukeia, bugün modern yerleşim Silifke'nin bulunduğu alandadır.

gerçekleştirdikleri kentleşme etkinlikleri yerleşim modellemesi açısından oldukça dikkat çekici bir örnek olarak karşımıza çıkar. Bu her iki koloni kurucusu güç elbette ki sadece Dağlık Kilikia bölgesinde koloniler kurmamışlardır. Ptolemaioslar'ın Kıbrıs'da, Anadolu kıyılarında ve Filistin kıyılarında birçok kent kurdukları ve bunlara kendi hanedan üyelerine ait isimler verdikleri bilinmektedir. Hellenistik dünyada kentleşmenin öncülüğünü yapan Seleukoslar'ın da M.Ö. 100 yılları itibariyle sadece Anadolu'da yirmibeşin üzerinde Antiokheia, sekiz Apameia, altı Epipha-neia, on dört Seleukeia ve dokuz Laodikeia isimli kent kurdukları bilinmektedir⁴.

Bu kolonilerin askeri, ekonomik, politik ve idari amaçların hepsinin gözetilerek kurulduğu açıktır. Ayrıca, bölgeyi yatıştırmak, bir yolu korumak ya da bir sınır bölgesinde bir garnizon kurmak gibi özel amaçlara da hizmet etmektedirler. Hellenistik krallıklar bu amaçları hedefleyerek Dağlık Kilikia bölgesinde koloni kuruluşları gerçekleştirmişlerdir. Bu etkinlikler ise bölgede iki farklı alanda izlenmektedir. Bölgenin sahil kesimlerinde, burada egemen olan Ptolemaioslar tarafından gerçekleştirilen etkinlikler dikkati çeker. Olba Territoriumu olarak bilinen alanda ise bir rahip krallık yönetimi vardır ve bu alanda Seleukoslar tarafından gerçekleştirilen etkinlikler farklı bir yerleşim düzenlemesine işaret eder.

Bu çerçevede, Dağlık Kilikia'da görülen yerleşim düzenlemelerinin açıklanması önem taşımaktadır. Özellikle de bu etkinliklerin belli bir amaca yönelik sistemli bir şekilde gerçekleştirilmiş olması bir yerleşim düzenlemesinin de ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu makalede, Dağlık Kilikia'da iki farklı coğrafi alanda görülen iki farklı yerleşim düzenlemesi incelenecektir. Bunların incelenmesindeki amaç, bölgede yerleşimlerin kurulurken coğrafi ve stratejik şartların dikkate alındığını ve benzer yerleşim kuruluş yöntemleriyle ortak yerleşim özelliklerinin kullanıldığını ortaya koyabilmek ve bunun sonucunda ortaya çıkan düzenlemenin bir 'yerleşim düzenlemesi modeli' olarak tanımlanabileceğini göstermek olacaktır. Daha da ötesinde, Dağlık Kilikia Bölgesinde ele alınan ve ortak özellikler taşıdığı ortaya konmaya çalışılan bu yerleşim düzenlemelerinin sadece bu bölgeye özgü olmayıp diğer bölgelerde de Hellenistik Dönem öncesinde ve sonrasında da kullanıldığını göstermek de hedeflenmektedir.

⁴ Cohen 1978, s. 2.

Bu kapsamda Dağlık Kilikia'daki yerleşim düzenlemeleri iki alanda ele alınacaktır. Coğrafi olarak birbirinden farklı olan bu alanlardan ilki aynı zamanda bir tapınak devlet idaresinde olan Olba Territoriumu'dur. Burada, Hellenistik Döneme tarihlenen çok yoğun imar etkinliklerinin olması bölgesel bir yerleşim düzenlemesini ortaya koyma imkanı vermektedir. Bu imar etkinliklerinin izlerini bütün bölge boyunca görmek mümkün olmaktadır.

Bu çalışmada, yerleşim düzenlemesi açısından ele alınacak diğer alan ise Dağlık Kilikia'nın sahil bölgeleri olacaktır. Dağlık Kilikia, sahip olduğu uzun kıyılarıyla, Güney Anadolu sahillerinin bir bölümünü oluşturmanın yanı sıra, Doğu Akdeniz için önemli bir konumda bulunmaktadır. Doğu Akdeniz'de sahip olduğu bu stratejik önemi göz önüne alındığında, kentleşme açısından oldukça gelişmiş bir bölge olmasını beklemek yanlış olmaz. Ancak, bölgenin kuzey sınırını oluşturan Toros dağlarının kıyıya paralel gitmesi sonucu bu bölgede yerleşim kurmak için geniş alanların bulunmaması ve dağlık coğrafya sonucunda bu beklenti gerçekleşmez. Bununla birlikte, bu alanlarda Hellenistik krallıklar tarafından girişilen kolonizasyon etkinliklerinin varlığı ve bu etkinliklerin bölgede varolan diğer kentlerle bağlantılı yürütülmesi bölgedeki yerleşim düzenlemesi çalışmaları için oldukça açıklayıcı olmaktadır.

I. Olba Territoriumu'nda Yerleşim Düzenlemesi

Dağlık Kilikia'nın yerleşim düzenlemesi incelenirken ele alınması gereken en önemli alan Olba Territoriumu olmalıdır⁵ (Resim 1). Kendisini doğudan ve batıdan çevreleyen Kalykadnos (bugünkü Göksu) ve Lamos (bugünkü Limonlu) nehirleri arasında kalan ve Dağlık Kilikia'nın doğu sınırını oluşturan bu alan⁶, sahip olduğu rahip krallık idari sisteminden dolayı önemlidir ve dağlık bölgenin diğer yerlerine oranla yerleşime daha elverişli bir coğrafi konuma sahiptir. Territorium içerisinde iç bölgelerle sahil

⁵ Olba, bir territoriumdur. Zeus Olbios tapınağının bulunduğu alan bu territoriumun idari ve dinsel merkezidir. Durugönül, bu merkezde ve yakın çevresinde Hellenistik Döneme ait yerleşim izlerinin bulunamaması sebebiyle burasının bir *polis* olamayacağını belirtir ve Olba'nın ancak M.S. 2. yüzyıldan sonra bir *polis* yapısına sahip olduğunu söyler, bkz. Durugönül 1995, s. 78 vd. Zeus Olbios tapınağının bulunduğu bu alan M.S. 1. yüzyılda Diokaesareia olarak adlandırılmıştır ve bu dönemde bile sadece bir dinsel alandır, yerleşime sahip değildir.

⁶ Territorium, bugün Mersin iline bağlı Silifke ve Limonlu ilçeleri sınırları içerisindeki alanda yer almaktadır.

arasında ulaşım bağlantısının kolaylıkla sağlanabileceği vadilerin olması bu territoriumun en önemli coğrafi avantajı olarak görülmektedir. Bu vadiler sahip oldukları ulaşım imkanlarından dolayı yerleşimlerin kurulması için de gerekli koşulları sağlamışlardır.

Bu territoriumda Hellenistik Dönemde bir tapınak devlet egemenliği vardır ve sahip olduğu bu idari sistem açısından kendine özgü bir yapılanmaya sahiptir⁷. Bu alanın yerleşim düzenlemesi açısından ele alınmasındaki temel sebep, sahip olduğu yoğun mimari yapılanmadır. Territorium içerisinde çok sayıda yerleşim bulunmaktadır. Bunlar bazı ortak özellikler bakımından dikkat çekmekle birlikte en karakteristik özellikleri, polygonal duvar örgüsü kullanılarak inşa edilmiş yapılara sahip olmalarıdır. Bu yapılanmanın territoriumda M.Ö. 2. yüzyıl başında görüldüğü ve burada egemen olan Teukros hanedanlığı ile Seleukoslar'ın işbirliğinin bir sonucu olduğu önerilir; bu tarih, Apameia Antlaşmasına işaret eder ve mimari yapılanma, Seleukoslar'ın, bu antlaşma ardından batı sınırları olarak belirlenen territoriumu korumak istemesiyle açıklanır⁸. Hellenistik Döneme ait bu mimari yapılanmanın özgünlüğü, bu yapılanmanın ortak bir yerleşim sistemi yaratma amacıyla yapıldığını gösterir.

Coğrafi şartlara bağlı olarak şekillendirilen bu imar etkinliği sonucunda territoriumun şartlarına uygun, yerel özelliklerle desteklenmiş bir yerleşim düzenlemesi ortaya çıktığı görülür. Bu modelin temel unsuru, yerleşimlerin savunma amacını ve sivil ihtiyaçları içinde barındırması olmuştur. Bu açıdan bakıldığında territoriumdaki yerleşimlerin ortak yerleşim özelliklerine sahip oldukları görülmektedir. Bunlar birkaç başlık altında özetlenebilir:

- 1. Yerleşimlerdeki ortak yerleşim özelliklerinden ilkinin bu yerleşimlerde kullanılan polygonal duvar işçiliği olduğu görülür. Territoriumda M.Ö. 2 yüzyıldaki imar etkinliğinin karakteristik yapı özelliği olan bu duvar işçiliğinin, duvarlar üzerindeki yazıt ve Olba hanedanlık sembolleriyle tarihlendirilmesi yapılmaktadır⁹.**

⁷ Tapınak devletle ilgili olarak bkz. Durugönül 1998c, s.69 vd. ve Trampedach 1999, s. 283 vd.

⁸ Yerel Teukros hanedanlığının tek başına gerçekleştirmesinin mümkün olmadığı bu imar etkinliğinin Seleukoslar tarafından desteklenmesinin sebebini Durugönül, Kilikia'nın korsanlara ve Ptolemaioslar'a karşı korunması gerekliliği ve bu sebeple Seleukoslar'ın yerel halkı kontrol altına alarak savunma sistemini kurmalarıyla açıklar, bkz. Durugönül 1998a, s. 114.

⁹ Kilikia sembolleri ve tarihlendirilmeleriyle ilgili olarak bkz. Durugönül 1998a, s. 85.

2. Polygonal duvar işçiliğinin kullanıldığı yerlerin sur ve kule yapıları olması yerleşimlerin surlarla çevrili olduğunu gösterir. Surlar üzerinde kulelerin bulunması da ortak bir özellik olarak dikkat çeker.
3. Yerleşimlerin kurulduğu konum territoriumdaki yerleşim düzenlemesinin ortak özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Yerleşim düzenlemesinin belli bir düzen ve stratejik konum gözetilerek yapıldığı görülmektedir. Yerleşimlerin hepsi vadi kenarında kurulmuşlardır. Böylece savunma duvarlarıyla çevrili bir akropolis yerleşimi oluşturulmuştur. Olba Territoriumu'nun coğrafi yapısı gereği sahildeki liman kentleriyle iç bölgeler arasındaki ulaşım denizlere dik olarak inen vadiler aracılığıyla sağlanmıştır. Bu nedenle, gerek içlerinin gerekse de üstlerinin yol olarak kullanılması bu vadilere stratejik bir önem kazandırmıştır. Bu sebeple, territoriumda yerleşimler bu vadilere hakim noktalarda kurulmuşlardır ve vadilerle yerleşimler arasındaki bu ilişki M.Ö. 2. yüzyıl başında gerçekleştirilen imar hareketinin karakteristik özelliklerinden biri olmuştur¹⁰. Ayrıca, savunma amacı taşıyan bu yerleşimlerin, vadi kenarlarında sahip oldukları konumlarıyla doğal bir koruma altına alındıkları da ortaya çıkmaktadır. Bu yerleşimlerin özellikle de yerleşimlerin vadilerin dönüş yaptıkları ve vadileri kontrol edebilecekleri noktalarda kurulmuş oldukları görülür¹¹.

¹⁰ Verev deresi vadisi kenarında Adamkayalar ve Hüseyinler yerleşimlerinin kurulu oldukları görülmür. Bu vadi aynı zamanda Korykos kentinden Olba-Diokaesareia'ya giden yol olması açısından da önem taşımaktadır. Mancinikkale de bu vadi kenarındadır. Benzer bir konuma sahip olan Takkadın ve Pashı yerleşimleri ise birbirlerine çok kısa mesafede Yenibahçe Deresi vadisi kenarında yer alırlar. Bu vadi de Korasion kenti (bugünkü Susanoğlu) ile Olba-Diokaesareia arasındaki yol hattını oluşturmaktadır. Barakçıkale, Meydankale yerleşimleri de bu vadi kenarındadır. Vadi kenarında tepelik bir alanda kurulu diğer bir yerleşim olan Imbriogon Kome ise bu konumuyla hem vadiye hem de yanındaki Seleukeia Kalykadnos kentinden Olba-Diokaesareia'ya giden antik yola egemen durumdadır. Veyselli ve Tabureli yerleşimleri ise Lamos vadisi kenarında yer alırlar. Veyselli yerleşimi aynı zamanda sahildeki Limonlu'dan dağlardaki Kızılgeçit'e giden yol üzerinde yer almaktadır. Aynı vadi kenarında Kaleyakası ve Efrek yerleşimleri de yer almaktadır. Elaiussa kentinin art bölgesinde uzayan Paşa Deresi vadisi boyunca da önemli yerleşimler yer almaktadır. Bunlar Çatıören ve Emirzeli ve Hisarkale yerleşimleridir.

¹¹ Territorium genelinde; yerleşim düzenlemesini oluşturan özellikler Pashı, Adamkayalar, Hüseyinler, Imbriogon Kome (Demircili), Takkadın ve Veyselli yerleşimlerinde izlenebilir. Buralarda bulunan Hellenistik Dönem yerleşimleri hakkında ayrıntı için bkz. Aydınoglu 2003, s. 251-263. Territoriumda sözü edilen yerleşim düzenlemesi modelini destekleyen başka yerleşimler de bulunmaktadır. Çatıören ve Emirzeli buna örneklerdir. Durugönül tarafından 'akropol yerleşim' olarak tanımlanan ve Olba'ya bağlı olan bu yerleşimlerin ortak noktaları garnizon nitelikleridir ve bunlar bir akropolise, bir tapınağa veya bir yerleşim yerine sahip olabilmektedirler. Durugönül territoriumdaki Kaleyakası, Efrek, Çatalkale, Hisarkale ve Mancinikkale'yi de askeri ve sivil yapıların bir

4. Yerleşimler, savunma ve sivil amaçlı yerleşim mekanlarının dışında nekropolis alanlarına da sahiptirler. Territoriumda, yerleşimlerin kenarlarında kuruldukları vadilerin içlerinin ve surun dışında kalan çukurluk ve korunaklı bir alanın nekropolis olarak kullanıldığı görülür¹².
5. Bu yerleşim düzenlemesinin bir diğer elemanı ise, araziye yayılmış 'tek başına duran kule' yapılarıdır. Bu kuleler hakkında ayrıntılı bir çalışma yayınlamış olan Durugönül bunlardan territoriumda çok sayıda tespit ettiğini belirtir ve tek başına duran bu kuleleri işlevleri açısından 'ev, depo ve gözetleme kuleleri' olarak değerlendirir¹³. Bu tek başına duran kuleler Hellen anakarasında da çok sayıda bulunmaktadır ve bunlar için çeşitli bölgelerin savunma sistemlerine ait oldukları, bir kısmının ise bir çiftlik binasının parçası olarak var olduğu önerilir¹⁴. Olba Territoriumu'nda bulunan kuleler, territoriumun sınırları olarak belirlenen iki nehir dışındaki alanlarda görülmezler¹⁵. Benzer şekilde, bu çalışmada ele alınan mimari yapılanmanın izlerini de bu sınırlar dışında izlemek mümkün değildir. Ayrıca, bu mimari yapılanma ile ilgili tarihlendirme kanıtlarına, kuleler üzerindeki yazıtlar sayesinde ulaşılıyor olunması bu kuleler ve kale-yerleşimlerin aynı inşa etkinliği sırasında yapıldıklarını göstermesi açısından önemlidir.

Böylece, Olba Territoriumu'nda Hellenistik Döneme tarihlendirilebilen bir imar etkinliği süreci yaşandığı ve bunun bölgesel bir yerleşim düzenlemesi oluşturmak amacıyla yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu yerleşim düzenlemesinin bir 'yerleşim modeli' olarak değerlendirilmesi ise ancak benzer uygulamaların farklı bölgelerde de gerçekleştirilmiş olmasıyla mümkündür. Böyle bir durumda, ortak ihtiyaçlar için benzer coğrafi şartlarda benzer yerleşim düzenlemelerinin gerçekleştirilmiş olması gerekir ki böyle örnekler de mevcuttur.

arada olduğu yerleşimler olarak tanımlar ve buralarda askeri yapılar ön planda olduğunu söyler. Bu yerleşimlerin hepsinde ortak bir duvar tekniği kullanılmıştır ve bu durum yerleşimlerin aynı evrede yapıldıklarını da kanıtlamaktadır. Akropolis ve kuleler ise bu yerleşimlerin diğer bir karakteristik özelliğidir, Durugönül 1998a, s. 92.

¹² Aydınoglu 2003, s. 253 vd.

¹³ Durugönül 1998a, s. 79 vd.

¹⁴ Lawrence 1979, s. 187.

¹⁵ Durugönül – Gabelmann 1997, s. 213 vd.; Durugönül 1998b, s. 281; Durugönül 1998a, s. 119 vd.

Dağlık Kilikia'da Olba Territoriumu'ndaki yerleşim düzenlemesiyle en yakın benzer örneklere sahip olan bölge Lykia olmalıdır. Burası, öncelikle sahip olduğu coğrafi şartlarla da Olba Territoriumu ile büyük benzerlikler göstermektedir. Bu bölgede de denize açılan önemli vadilerin bulunması ve bu vadi kenarlarının yerleşimlere ev sahipliği yapması, Olba Territoriumu'ndaki vadi kenarlarında bulunan yerleşimlerle büyük benzerlik göstermektedir. Lykia bölgesinin coğrafi şartların yanısıra yerleşim düzenlemesi de Olba Territoriumu ile benzerlik göstermektedir. Buradaki yerleşimler de sur duvarlarından başka nekropolise, sarnıçlara ve akropolis içerisinde çok sayıda ikamet binasına sahiptirler. Burada savunma amaçlı yerleşimlerin sivil yerleşimi de içinde barındırdığı görülür. Ayrıca Olba Territoriumu'nda olduğu gibi, sur üzerinde kulelerin yer alması da bu tür kale yerleşimlerin karakteristik özelliği olarak ortaya çıkmaktadır¹⁶. Özellikle tek başına duran kule yapılarının Lykia'da varlıkları çok iyi bilinmektedir ve arazideki dağılımlarıyla, önerilen diğer işlevlerinin yanısıra bölgeyi sistematik bir şekilde kontrol etmeye yaradıkları bilinmektedir¹⁷. Benzer özellikler Olba Territoriumu'ndaki düzenlemede de görülür ve bu kulelerin bölgesel yerleşim düzenlemesinin bir parçası olduğu görülür.

Anadolu'nun dışında da Olba Territoriumu'nda oluşturulan bu yerleşim düzenlemesinin benzerlerini görmek mümkün olmaktadır. En ilginç örnek, merkezi Yunanistan'da Othyrıs dağında bulunmaktadır¹⁸. Burada bulunan çok sayıda kale-yerleşim birçok açıdan Olba Territoriumu'ndaki sistem ile benzerlikler gösterir. Özellikle derin vadi kenarlarında sahip oldukları konumları ve böylece sağladıkları kolay savunma imkanları açısından Olba Territoriumu'ndaki yerleşimlerle karşılaştırılabilirler. Bu sistem içerisinde, kale-yerleşimlerin yanısıra "tek başına duran bir kulenin" de olması Olba Territoriumu'ndaki düzenlemeyle çok benzerdir. İşlev olarak ise her iki yerleşim düzenlemesi de benzer sorumluluklara sahiptir: Savunma ve

¹⁶ Dağlık Kilikia ve Lykia bölgelerinde yerleşim düzenlemelerinin benzerlikleri için bkz. Aydınoglu 2004, s. 173 vd.

¹⁷ Kolb 1998, s. 47.

¹⁸ Burası, antik Akhaia Phthiotis bölgesinde, Almiros ovasının güneyindeki Othyrıs dağında yer alır, bu kale yerleşimler Hellenistik Halos kenti civarında bulunmaktadır. Bu kentin, M.Ö. 300 civarlarında kurulduğu bilinir ve muhtemelen Demetrios Poliorketes'in M.Ö. 302 yılında, Güney Akhaia Phthiotis'de Makedon ordusunu yenmesiyle bağlantılı olduğu ve bütün bu savunma sisteminin de kentle aynı anda yapıldığı düşünülmektedir, bkz. Wieberdink 1990, s. 479.

kontrol. Böylece, Olba Territoriumu'ndaki savunma temelli yerleşim düzenlemesinin oldukça yakın bir benzerini Hellen anakarasında, Thesselia'da görmek mümkün olmaktadır. Bu, dağlık bir coğrafyada yer alan, vadi kenarına kurulmuş kale-yerleşimlerden oluşan ve ana rotalar ve bölgeyi kontrol etme amacı taşıyan bir savunma ağıdır, bu açıdan Olba Territoriumu'ndaki sistem ile benzerlikler gösterir.

Görüldüğü gibi Olba Territoriumu'nda Hellenistik döneme ait bir yerleşim düzenlemesi vardır. Bu düzenlemeyi oluşturan yerleşimler Hellen dünyasındaki garnizon-kale olarak bilinen yerleşimlerle büyük benzerlikler gösterir. Genellikle bir akropolis üzerinde bulunan, bir surla çevrili ve kulelere sahip olan bu garnizon-kalelerin, bazen küçük kasaba ya da köylerin akropolisleri olarak hizmet verdikleri, ayrıca yollara hakim olmak, belli bir alanı çevrelemek, sahilin savunmasını sağlamak ve içinde buldukları territoriumu korumak gibi işlevlerinin olduğu bilinmektedir. Olba Territoriumu'ndaki bu tür yerleşim düzenlemesinin benzer örneklerine Anadolu içerilerinde de rastlanmaktadır. Ionia ve Aiolis bölgesinde, Pers Dönemine ait savunma yapıları, Olba Territoriumu'ndaki yapılanmayla benzerliğinin yanısıra bu savunma yapılanmasının kökenlerinin Hellenistik Dönem öncesine gittiğini de kanıtlama açısından önem taşımaktadır¹⁹.

Böylece, Olba Territoriumu'ndaki yerleşim düzenlemesini oluşturan yerleşimlerin Hellen askeri mimarisinin bir yansıması olduğu görülmektedir. Ancak Olba Territoriumu'nda, Hellen dünyasında uygulanan bu savunma sistemine bölgesel olarak bazı özelliklerin eklendiği görülmektedir ve sürdürülen araştırmalarda, diğer antik bölgelerdeki yapılanmalarda da bu tip bölgesel özelliklerin varlığına rastlanmıştır. Bu yapıların coğrafi konum ve mimari yapılanma açısından ortak özellikleri olsa da sahip oldukları işlevler açısından ve yapı teknikleri bakımından bölgesel farklılıklar taşıdıkları görülmektedir. Örneğin Lykia'da da Hellenistik Dönem öncesine dayanan bir geleneğin olduğu ve bu tür kale-yerleşimlerin bazılarının Hellenistik Dönem öncesi Lykia hanedanları tarafından kullanıldığı görülmektedir. Böylece, surla çevrili ve kuleleri olan akropolis yerleşimleri şeklindeki savunma amaçlı bu yerleşim geleneğinin bölgesel eklentilerle devam ettiği görülmektedir.

¹⁹ Gezgin 2001, s. 181-187, Doğer 2001, s. 16-27, Doğer – Gezgin 1998, s.7-29.

II. Dağlık Kilikia Sahillerindeki Yerleşim Düzenlemesi

Dağlık Kilikia Bölgesindeki Hellenistik Döneme tarihli ikinci bir yerleşim düzenlemesi ise Olba Territoriumu dışında kalan bölgenin sahil kesimlerinde görülmektedir. Dağlık Kilikia'nın sahil bölgesinde Hellenistik krallıklar tarafından gerçekleştirilen kolonizasyon etkinlikleriyle ortaya çıkmış olan yerleşim düzenlemeleri yerleşim modeli oluşturabilme açısından önemli veriler sağlamaktadır.

Dağlık Kilikia'nın sahil kesimlerine bakıldığında, Hellenistik Dönem kolonizasyon etkinliklerinden önce bu alanda Nagidos ve Kelenderis gibi önemli Hellen kentlerinin bulunduğu ve Hellenistik Dönem kolonizasyon etkinliklerinin bu kentlerle bağlantılı yürütüldüğü görülmektedir (Resim 2). Bölgede bu etkinlikleri yürütenler ise ağırlıklı olarak Ptolemaioslar olmuştur. Ptolemaioslar'ın stratejik çıkarları için Kıbrıs'ın tam karşısında yer alan bu bölgeye sahip olma istekleri, kendini kurdukları askeri garnizonlarla göstermiştir. Kıbrıs'ın tam karşısındaki en uygun limanlar ve koylar Dağlık Kilikia'nın orta kesimindedir. Bu durumda Ptolemaioslar'ın buralarda deniz üslerinin bulunması kaçınılmazdır²⁰. Dağlık Kilikia'da Ptolemaioslar tarafından kurulduğu bilinen beş ayrı askeri garnizon vardır. Bu garnizonlar hakkında yazıtlar ve nümizmatik kaynaklar dışında arkeolojik verilerin olmaması, bunların gelişemediklerine işaret etmektedir²¹.

Ptolemaioslar garnizonlarını bölgede bulunan Hellen kentlerinin yakınılarında kurmayı tercih etmişlerdir. Yeni olarak nitelenen kolonilerin kurulması hakkında kaynaklar sınırlı olmakla birlikte Hellenistik krallıkların, kraliyet isimleriyle yerel bir kasabada ya da yakınında koloniler kurdukları görülen bir uygulamadır. Böyle durumlarda yeni koloninin, eski kentin yakınında ya da yanında yer aldığına ve bunun amacının yerleşimcisi yeni bir kent kurmaktansa, varolan bir kentin yakınında yeniden kurarak yeni kentin daha ucuz ve daha masrafsız olmasını sağlamak olduğu bilinir. Böylece mevcut kentin olanakları kullanılarak yeni koloninin de gelişmesi sağlanabilmektedir. Dağlık Kilikia'da Ptolemaios kolonisi olan Arsinoe'nin

²⁰ Zoroğlu 1999, s.372 vd.; Cohen1995, s.55.

²¹ Bagnall'a göre Ptolemaioslar, Dağlık Kilikia sahili boyunca çoğu ya da tamamı garnizon olan kale dizisi oluşturmuşlardır, Dağlık Kilikia bölgesinde, sahildeki Kharadros, iç bölgelerdeki Meydancikkale ve Neapolis diğer Ptolemaios askeri garnizonlarının olduğu yerler olarak bilinir, Bagnall 1976, s.116.

Nagidos'un yanında, bir diğer Ptolemaios kolonisi Berenike'nin ise Kelen-deris'in yanında kurulması buna örnek olarak gösterilebilir.

Nagidos'un yanında kurulmuş olan Arsinoe, Ptolemaioslar'ın ve genel olarak Hellenistik krallıkların kentleşme etkinlikleri hakkında ayrıntılı bilgi verebilecek bir örnektir. Dağlık Kilikia'nın ortasında yer alan ve M.Ö. 7. yüzyılda Samos kolonisi olarak kurulmuş bir liman kenti kimliğine sahip olan Nagidos'ta bulunan bir yazıt, Nagidos ve yeni kurulan Arsinoe arasındaki ilişkiler, buranın bir koloni olarak kurulma süreci, Nagidos ile olan sınırlar ve düzenlemeler ile kutsal alanlar hakkında oldukça ayrıntılı bilgi sağlamaktadır²².

Arsinoe'nin, yanına kurulduğu kent olan Nagidos'un imkanlarının kullanılarak geliştirilmek istenmesiyle ilgili olarak yapılanlar yazıtta açıkça belirtilmiştir. Buna göre, Nagidos topraklarının bir kısmını Arsinoe yerleşimcilerine vermeyi kabul etmesiyle birlikte Arsinoe, Nagidos'un *apoikoi*'u olur, Arsinoe yerleşimcileri de kendi kanunlarını yaparlar, kendilerini yönetirler ve Nagidosla *isopoliteia*'ya sahip olurlar. Hellenistik Dönem'deki kolonizasyon sürecinde, daha önceden varolan bir kentin yanına koloni kurulduysa sürecin genelde koloninin o kentin içinde asimile olması şeklinde geliştiği bilinir. Arsinoe örneğinde bunu görmek mümkündür. Nagidos yazıtından anlaşıldığına göre, bu asimile olma çabası, koloni olan Arsinoe'ye Nagidos ile eşit haklar sağlamak şeklinde gerçekleştirilmiştir. *Isopoliteia* uygulaması Arsinoe yerleşimcilerinin Nagidos'un vatandaşları olmaya başladıklarını açıkça gösterir.

Ayrıca, koloniyi bir *polis* olarak geliştirebilmek için gerekli şartlar, koloninin eski bir kentin yanına kurulmasıyla ve ona çeşitli haklar sağlanmasıyla sınırlı değildir. Önemli olan bir diğer nokta da koloninin nüfusunun çoğaltılmasıdır. Bununla bağlantılı olarak büyüyen kapasiteyi kapsayabilecek oranda savunma yapılarının da genişletilmesi gereklidir. Nagidos yazıtında, Arsinoe'ye yeni göçmenlerin getirilmesinin kararlaştırıldığı belirtilmektedir. Bununla birlikte bu nüfusu kapsayacak bir savunma yapısının yapıp yapılmadığı Arsinoe'nin lokalizasyonu sağlanamadığı için bilinmemektedir. Ancak, böyle bir savunma yapılanmasına gidilmiş olsaydı, bunun izlerinin günümüzde tespit edilebilmesi ve burasının da Arsinoe olarak

²² Nagidos ve yazıt için bkz. Durugönül 1999, s. 68. Yazıtla ilgili olarak bkz. Kirsten – Opelt 1989, s. 55-66; Jones-Habicht 1989, s.317-346.

adlandırılabilmesi gerekirdi. Bu tartışmalar devam etmekle birlikte, yazıtın III. Ptolemaios Euergetes (M.Ö. 246-221) dönemine ait olması, Arsinoe ve Nagidos arasındaki bağı açıklamak açısından önem taşımaktadır. Çünkü, anılan tarihlere ve hemen sonrasına ait olması gereken savunma yapılanmalarının izlerini Nagidos akropolisinde görmek mümkündür. Nagidos akropolisinin doğu yamacında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında kentin sahip olduğu ve M.Ö. 5. yüzyıl sonuna tarihlenen savunma sisteminin çok yoğun eklentilerle desteklenmiş olduğu ortaya çıkarılmıştır²³. Böylece Nagidos'da M.Ö. 3. yüzyıl sonuna kadar bir imar etkinliğinin görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu eklentilerden ve destek duvarlarından oluşan imar etkinliğinin ise III. Ptolemaios Euergetes dönemindeki yazıtla birlikte başlamış olması da mümkün olmaktadır. Nagidos akropolisinin sur duvarları üzerinde, daha küçük ve düzensiz taşlar kullanılarak inşa edilen bu yapıların, kentin sur yapılarını güçlendirmek ve genişletmek için yapılmış oldukları görülmektedir. Nagidos yazıtından hemen sonra kentte görülmüş olması muhtemel bu imar etkinlikleri, Arsinoe yerleşimcilerinin bu kente yerleştirilmeleriyle bağlantılı olmalıdır ve buraya taşınan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için yapılmış olmalıdır. Yukarıda da sözü edildiği gibi bu yazıtla birlikte Arsinoe yerleşimcilerine Nagidos ile *isopoliteia* hakkı sağlanarak Nagidos'un vatandaşı olmaları sağlanmıştır.

Yeni kurulan bir kente savunma yapıları inşa edilmesi gerekirken eski kentteki savunma yapılarının desteklenmesi ve geliştirilmesi, eski kentin öneminin ve kapasitesinin artmasıyla açıklanabilir. Koloni için bir kent merkezinin tercih edilmesinin ise savunma için o kentin akropolisi ya da kalesinin kullanılmasıyla bağlantılı olduğuna yukarıda değinilmişti. Böylece, Arsinoe'nin Nagidos'un imkanlarından yararlanmak amacı taşıdığını, anılan dönemlerde Nagidos ile Arsinoe'nin karıştığını ve Arsinoe'nin Nagidos içinde kaldığını söylemek mümkün olabilir. Arsinoe sadece bir askeri garnizon olarak varolmuş ve Ptolemaios donanmasına hizmet etmiş, bununla birlikte buradaki Ptolemaios varlığı Nagidos'un içinde devam ettirilmiştir. Arsinoe yerleşimcilerine verilen Nagidos'la eşit haklar ise tamamen bu koloniyi Nagidos'un imkanlarını kullanarak geliştirme çabasının bir ürünü olmalıdır.

²³ Durugönül 2002, s. 205 vd. Ayrıca, bu sur duvarları ile ilgili ayrıntılı bilgi ve tarihleme önerileri için bkz. Durugönül 2001, s.433 vd.

Buradaki koloni kurma yöntemi yeni bir uygulama değildir. Bu tür bir uygulamanın varlığı antik kaynaklardan da bilinir. Strabon, Lysimakhos'un Ephesos'u Arsinoe ismiyle tekrar kurarken gerçekleştirdiği dört işten bahseder²⁴: Kenti yeniden isimlendirmek, duvarları yeniden inşa etmek, nüfus taşımak ve *gerousia*'yı yeniden yapılandırmak. Lysimakhos'un Ephesos'u yaklaşık M.Ö. 294 yılında Demetrios Poliorketes'den aldığı düşünlüğünde, Hellenistik krallıkların geleneğinde böyle bir uygulamanın olduğu görülür. Her ne kadar Nagidos yeniden isimlendirilmediyse de duvarlarının yeni eklentilerle güçlendirildiği ve böylece taşınan nüfusun ihtiyacına cevap verebilecek bir duruma getirildiği düşünülebilir²⁵.

Böylece, bölgede daha önceden varolan bir kentin yanında, askeri bir garnizon olarak kurulmuş olan Arsinoe, eski kentin içinde asimile olmuştur. Benzer bir örnek olan, Ptolemaioslar'ın bölgede kurdukları bir diğer koloni Berenike de Kelenderis'in yanında kurulmuştur. Elde yazılı kaynak bulunmaması ve kesin lokalizasyonunun sağlanamamasına karşın Berenike ve Kelenderis arasında da Nagidos ve Arsinoe örneğindeki gibi bir süreç yaşandığını düşünmek olasıdır.

Berenike'nin lokalizasyonu ile ilgili çeşitli görüşler vardır. Antik yazarlardan Stephanos'un²⁶ Kilikia'da bir Berenike'den bahsettiği bilinir. *Stadiasmos*'ta²⁷ ise onun bir *kolpos*'a (demirleme yeri) sahip olduğu ve Kelenderis yakınlarında, Psyrgia ile Kelenderis arasında yer aldığı aktarılır. Aynı şekilde, Heberdey-Wilhelm de Berenike Koyu'nun Psyrgia ve Kelenderis arasında olduğunu söyler²⁸. Ruge, onu Kelenderis'in doğusuna yerleştirir²⁹. Son araştırmalar sonucu ortaya çıkan öneri ise Zoroğlu tarafından yapılan, Berenike'nin, Kelenderis'in 15 kilometre doğusunda yer alan bugünkü Büyükeceli olması önerisidir. Burada öne sürülen dayanak noktası, Ptolemaioslar'ın dağlardaki Meydancıkale'ye bir garnizon yerleştirmiş olmaları ve koloninin bu garnizonla bağlantıyı sağlayacak uygun bir koyda aranmasının gerektiği görüşüdür³⁰.

²⁴ Strabon 14.1.21

²⁵ Nagidos yazıtı bulununcaya kadar Arsinoe'nin Nagidos'un yeniden isimlendirilmiş hali olduğunun düşünülmesiyle ilgili olarak bkz. Jones 1983, s.199.

²⁶ Steph. Byz. *Ethnika*, no 5

²⁷ *Stadiasmos*, 190

²⁸ Heberdey – Wilhelm 1896, s. 98.

²⁹ Ruge "Berenike", 280.

³⁰ Zoroğlu 1999, s.376-377.

Yukarıda da değinildiği gibi, Ptolemaioslar'ın Dağlık Kilikia sahillerinde koloni kurarlarken dikkat ettikleri nokta bunları büyük bir kentin yanına kurmak olmuştur. Büyük İskender'in gelişinden önce Dağlık Kilikia bölgesinde iki önemli kent bulunmaktadır ve bize göre, bunlardan biri olan Nagidos'un yanında Arsinoe kurulurken diğer önemli kent olan Kelenderis'in yanında da Berenike'nin kurulmuş olması gerekmektedir. Arsinoe'nin Nagidos içinde asimile olması gibi Berenike'nin de Kelenderis'in içerisinde asimile olmuş olması oldukça muhtemeldir. Zaten yakınlarındaki büyük kentlerin -savunma- imkanlarından yararlanmak için Ptolemaioslar tarafından özellikle böyle bir koloni kurma yöntemi izlendiğine yukarıda değinilmişti. Yakınlarda kalıntılarla karşılaşılması da şaşırtıcı değildir. Arsinoe için de kalıntılara ulaşmak mümkün olmamıştır. Arsinoe'de yapılaşmanın yaşanmadığını, burayla ilgili yapılaşmanın yakınındaki büyük kent olan Nagidos'ta izlendiği yukarıda nedenleriyle açıklanmıştır. Aynı durumu Berenike için de önermek mümkündür. Hem Arsinoe hem de Berenike birer askeri noktadan öteye geçememişler ve varlıklarını yakınlarında bulunan büyük kentler sayesinde devam ettirmişlerdir.

Dağlık Kilikia'da sahiller dışında, iç bölgelerde de Ptolemaioslar'ın garnizonlarının olduğu bilinmektedir. Kharadros, Neapolis ve Meydancıkale buna örnek olarak verilebilir. Böylece, kurdukları askeri garnizonlarla Ptolemaioslar'ın sahildeki ve iç bölgelerdeki yerleşimler arasında bir ağ yarattığı ve iletişimi ve kontrolü sağladığı anlaşılmaktadır. Oluşturulan bu sistemin ise Anadolu'nun genelindeki Ptolemaios egemenliğindeki yerler için bir yerleşim düzenlemesi modeli olarak uygulanabileceği önerilmektedir³¹. Ptolemaios egemenliğinin görüldüğü bölgelerde de benzer uygulamaların olduğu da görülmektedir. Lykia'da Patara, Telmessos, Andriake gibi sahil kentlerindeki Ptolemaios kontrolünün yanısıra, iç bölgelere giden nehir vadileri kenarlarında kurulu olan yerleşimlerde de bu kontrolün varlığı bilinir. Örneğin Ksanthos vadisi boyunca yer alan Ksanthos, Tlos, Araksa ayrıca Arykandos vadisindeki Arykanda ve Limyra gibi kentler de Ptolemaios kontrolü altındadır.

Bilindiği gibi, Ptolemaioslar Kıbrıs'da, Anadolu kıyılarında ve Filistin kıyılarında birçok kent kurmuşlardır ve bunlara kendi hanedanlık üyelerine ait isimler vermişlerdir. Ancak Ptolemaioslar'ın kurdukları kolonilere

³¹ Jones – Habicht 1989, s.335.

ait kaynaklar olsa da arkeolojik kalıntılara rastlanmaz ve kurdukları kolonilerin lokalizasyonları yapılamaz. Güney Anadolu kıyılarındaki Pamphylia Arsinoe'si bunlardan biridir ve varlığı Strabon'un beyanlarından ve Kıbrıs'da bulunmuş bir yazıttan bilinmektedir³². Strabon³³ Korakesion'dan (Alanya) hemen sonra bir *polis* olan Arsinoe'nin bulunduğunu söyler. Kesin lokalizasyonu yapılamamaktadır. Benzer şekilde, Anadolu'daki Arsinoe'ler dışında Kıbrıs'da da dört Arsinoe bulunmaktadır. Özellikle Kıbrıs'da Ptolemaioslar'ın gemi yapım merkezleri olduğunu ve buranın kerestesini gemi yapımında kullandıklarını³⁴ ve Ptolemaioslar'ın burada da kurdukları Arsinoe'lerin, genel olarak Arsinoelerin tamamı gibi liman kenti oldukları bilinmektedir. Kıbrıs'daki dört Arsinoe'den bilinen üçünün II. Ptolemaios Philadelphos tarafından kurulduğu ve eşi ve kızkardeşi için isimlendirildiği -kesin olmamakla birlikte- büyük bir olasılık olarak kabul edilmektedir. Strabon'un³⁵ söylediğine göre demirleme yerine sahip olan antik yerleşim Palaipaphos yakınlarındaki Arsinoe'nin kesin yeri bilinmemektedir³⁶. Salamis yakınlarındaki Arsinoe ise lokalizasyonu kesin olarak sağlanabilen tek Arsinoe olarak karşımıza çıkar³⁷. Bir üçüncüsü ise yine bir liman olan Kıbrıs'ın kuzeybatı kıyılarındaki Arsinoe Marion'dur. Bununla birlikte, Kıbrıs'ın kuzey batı sahillerinde, Soli ve Paphos arasında yer aldığı³⁸ ya da kesin olarak Marion olduğu üzerine³⁹ çeşitli görüşler mevcuttur. Kıbrıs'daki son Arsinoe ise Arsos Arsinoe'si dir ama bununla ilgili hiç bir kaynak yoktur⁴⁰.

Ayrıca, bunlar dışında Ege adalarında da Arsinoeler bulunmaktadır. Bunlar arasında Keos adasında bulunan Arsinoe Koresia, Girit adasında Rhithymna'nın yeniden kurulmasıyla oluşmuş olduğu düşünülen Arsinoe

³² Cohen 1995, s.335.

³³ Strabon 14.5.3

³⁴ Strabon 14.6.3

³⁵ Strabon 14.6.3

³⁶ Cohen 1995, s.136.

³⁷ Bugünkü Gazimagusa olduğu önerisiyle ilgili olarak bkz. Hill 1940, I: s.186; Cohen 1995, s. 137.

³⁸ Soli ve Paphos arasında olmasıyla ilgili olarak bkz. Hierokles 706.10; Plinius *NH* 5.130; Stadiasmus 309.

³⁹ Burasının Marion olmasıyla ilgili olarak bkz. *Stadiasmus* 233.

⁴⁰ Cohen 1995, s.136.

Rhithymna ve kesin lokalizasyonu bilinmeyen Arsinoe Lyktou; Argolid'deki Arsinoe Methana bunlar arasındadır. Aetolia'daki Arsinoe ise Arsinoe Konope olarak bilinir, bir diğer Arsinoe ise Kuzey Afrika'da Cyrenai'dadır.

Arsinoeler dışında Ptolemaioslar tarafından kurulmuş olan Berenike'ler de vardır. Dağlık Kilikia'daki dışında bilinen diğer Berenikeler ise Epirus Berenike'si ve Chios Berenike'sidir. Ayrıca, Kuzey Afrika'da Cyrenai'da da bir Berenike'nin varlığı bilinir. Bunların da lokalizasyonları konusunda tartışmalar devam etmektedir.

Ptolemaioslar'ın ellerinde bulunan bölgeyi askeri garnizonlarla kontrol etmek ve donanmaları için destek sağlamak dışında bir kent kurma ve kentleşme kültürü yaratmak gibi bir kaygılarının olmadığı görülmektedir. Dağlık Kilikia'da da Ptolemaioslar tarafından kurulan kolonilerin gelişmedikleri ve yakınlarındaki büyük kentler içinde kalarak kayboldukları görülmektedir. Dağlık Kilikia için bu çalışmada ortaya konmaya çalışılan bu yerleşim düzenlemesi ise bugün lokalizasyonları sağlanamayan çok sayıda Ptolemaios kolonisi için açıklayıcı olabilir. Lokalizasyonu sağlanamayan Ptolemaios kolonileri için ayrı bir yerleşim yeri aranması yerine, yakınlarında bulunan büyük kentlerle lokalizasyonlarının sağlanması, yerleşimlerin tespit edilebilmeleri için daha uygun bir yöntem olacaktır. Çalışmada, Dağlık Kilikia sahillerinde Ptolemaioslar'ın uyguladıkları yerleşim düzenlemesinin bir "yerleşim düzenlemesi modeli" olarak kabul edilmesinin diğer birçok lokalizasyonu sağlanamayan koloni için çözüm üretilebileceği düşünülebilir.

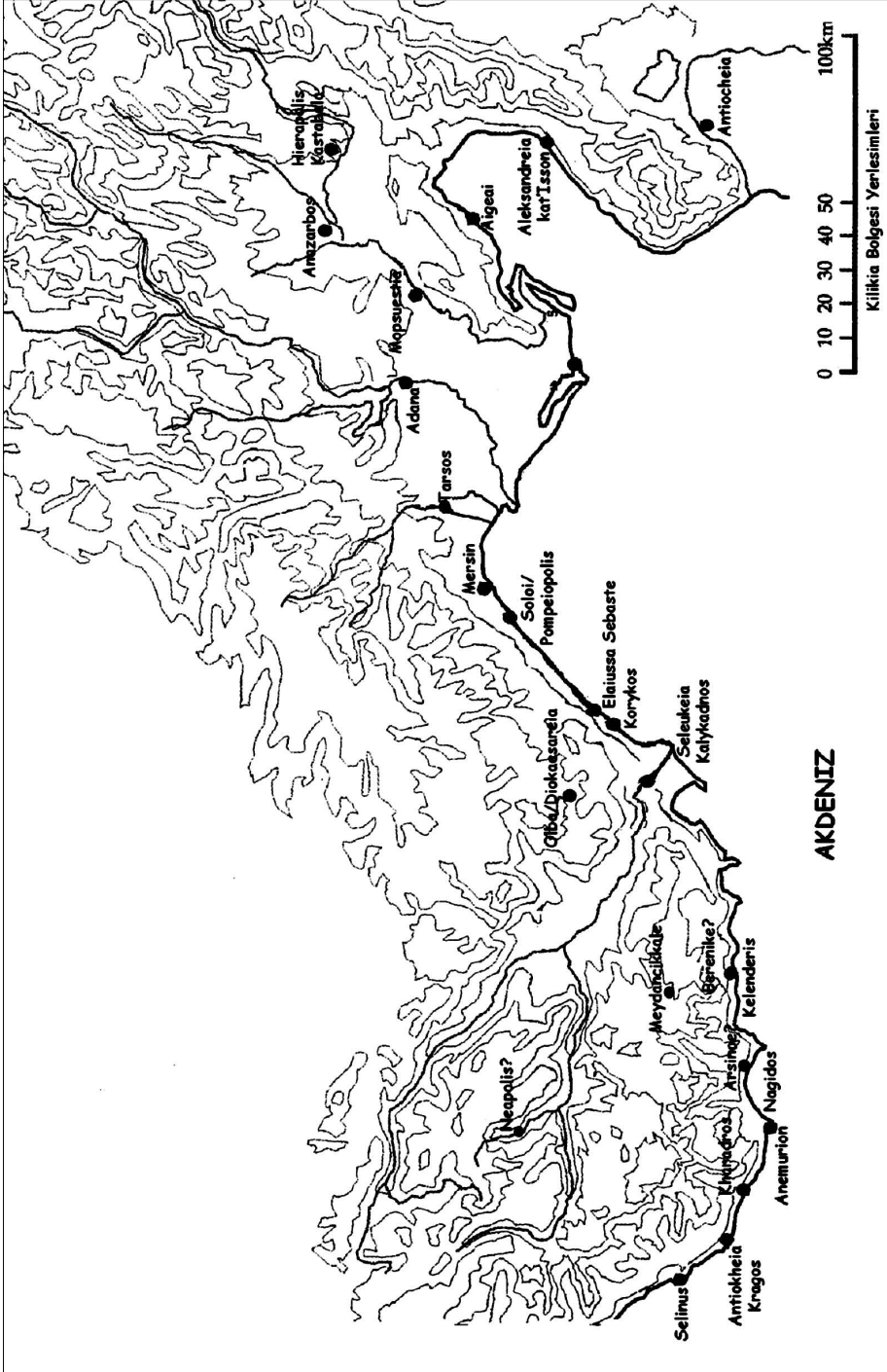
Bibliyografya

- Aydınoğlu 2003 Aydınoğlu, Ü., “The Settlement Patterns of the Olbian Territory in Rough Cilicia in The Hellenistic Period” *OLBA VIII*, 251-263.
- Aydınoğlu 2004 Aydınoğlu, Ü., “Yerel İrade-Dış Baskı Tartışmaları Arasında Olba Territoriumundaki Yerleşim Düzenlemesi ve Hellenistik Dünyadaki Yeri”, *OLBA X*, 169-184.
- Bagnall 1976 Bagnall, R. S., *The Administration of the Ptolemaic Possessions Outside Egypt*, Leiden.
- Blanton 2000 Blanton, R., *Hellenistic, Roman and Byzantine Settlement Patterns of the Coast Land of Western Rough Cilicia*, BAR Int. Ser. 879.
- Cohen 1978 Cohen, G. M., *The Seleukid Colonies, Studies in Founding, Administration and Organization*, Wiesbaden.
- Cohen 1995 Cohen, G. M., *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands and Asia Minor*, California.
- Durugönül 1995 Durugönül, S., “Olba: Polis mi, Territorium mu?” *LYKIA II*, 75-82.
- Durugönül – Gabelmann 1997 Durugönül, S. – H. Gabelmann, “Türme und Siedlungen im Rauhen Kilikien Ein Vorbericht” *IstMitt* 47, 213-220.
- Durugönül 1998a Durugönül, S., *Türme und Siedlungen im Rauhen Kilikien, Eine Untersuchungen zu den archäologischen Hinterlassenschaften im Olbischen Territorium*, Asia Minor Studien Band 28, Bonn.
- Durugönül 1998b Durugönül, S., “1996 Yılı İçel İli (Antik Dağlık Kilikia) Yüzev Araştırması ile Kuleler-Kaleler ve Yerleşimlere Olan İlişkileri”, *XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı* I. Cilt, Ankara, 1998, 281-293.
- Durugönül 1998c Durugönül, S., “Seleukosların Olba Territorium’undaki ‘Akkulturation’ Süreci Üzerine Düşünceler”, *OLBA I*, 69-76, Mersin.
- Durugönül 1999 Durugönül, S., “Nagidos Üzerine Düşünceler” *OLBA II*, 1. Uluslararası Kilikia Arkeolojisi Sempozyumu, Mersin, 1999, 67-78.
- Durugönül 2001 Durugönül, S., “Nagidos’un Tarihteki Yeri” *La Cilicie: Espaces et Pouvoirs Locaux*, Table Ronde Internationale, Istanbul, 2-5 Novembre 1999, İstanbul, 429-443.
- Durugönül 2002 Durugönül, S. – M. Durukan – Ü. Aydınoğlu, “2000 Yılı Nagidos (Bozyazı) Kazı Çalışmaları”, *23. Kazı Sonuçları Toplantısı* (1. cilt), Ankara, 205-214.
- Doğer 2001 Doğer, E., “İlkçağ’da İzmir’in Stratejik Konumu” *21. Yüzyıl Eşiğinden İzmir*, Uluslararası Sempozyum, 9-10 Ekim 2000, İzmir, 16-27.
- Doğer – Gezgin 1998 Doğer, E. – İ. Gezgin, “Arkaik ve Klasik Dönemde Smyrna’nın Dış Savunması Üzerine Gözlemler”, *II. Uluslararası İzmir Sempozyumu*, İzmir, 7-29.
- Gezgin 2001 Gezgin, İ. “Defensive Systems in Aiolis and Ionia Regions in the Achaemenid Period” *ACHAMENID ANATOLIA*, Proceedings of the

- First International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period, Bandırma 15-18 August 1997, Leiden, 181-187.
- Heberdey – Wilhelm 1896
Heberdey, H. – A. Wilhelm, *Reisen in Kilikien*, (DenkschrWien, ÖAW phil.hist. Kl. 44), 1896
- Hill 1940
Hill, G. F., *A History of Cyprus*, Vol. 1, Cambridge.
- Jones 1983
Jones, A. H. M., *The Cities of Eastern Roman Provinces*, Amsterdam.
- Jones – Habicht 1989
Jones, C. P. – CH. Habicht, “A Hellenistic Inscription from Arsinoe in Cilicia”, *Phoenix* 43, 317-346
- Kirsten – Opelt 1989
Kirsten, E. – I. Opelt, “Eine Urkunde der Gründung von Arsinoë in Kilikien”, *ZPE* 77, 55-66.
- Kolb 1998
Kolb, F., “Hanedanlık Yerleşiminden Otonom Kente Gelişme: Klasik Çağda Lykia’da Akültürasyon” *ADALYA III* 1998, 37-62.
- Lawrence 1979
Lawrence, A.W., *Greek Aims in Fortification*, Oxford.
- Ruge ‘Berenike’
Şurada: Ruge, “Berenike 1”, *RE*, Band III.1, 280
- Trampedach 1999
Trampedach, K., “Tempel und Grossmacht: Olba in Hellenistischer Zeit” *La Cilicie: Espaces et Pouvoirs Locaux*, Table Ronde Internationale, Istanbul, 2-5 Novembre 1999, İstanbul, 269-288.
- Wieberdink 1990
Wieberdink, L., “A Hellenistic Fortification System in the Othrys Mountains (Achaia Phthiotis)” *Akten Des XIII. Internationalen Kongresses Für Klassische Archaologie Berlin 1988*, Berlin, 479-480.
- Zoroğlu 1999
Zoroğlu, L., “Kilikia Berenike’sinin Yeri”, *OLBA II* (cilt II), I. Uluslararası Kilikia Arkeolojisi Sempozyumu, Mersin, 369-380.

Res. 1 Olba Territoriumu Yerleşimleri

Res. 2 Kilikia Bölgesi Yerleşimleri